อุบลราชธานี
ศรีวนาลัย

หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร)

อุบลราชธานี

ศรีวนาลัย

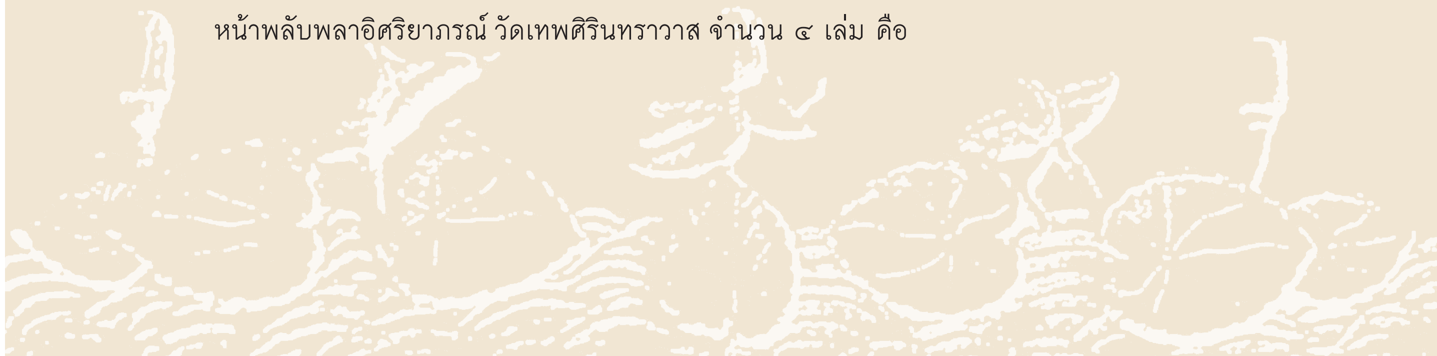

คำปรารภ

เจ้าประคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙) อดีตกรรมการมหาเถรสมาคม และอดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม มีอายุ ๑๐๑ ปี ๘๑ พรรษา เป็นพระมหาเถระผู้รัตตัญญู มีวัตรปฏิบัติเรียบง่าย มีความประพฤติเรียบร้อย ดำเนินรอยตามบาทวิถีแห่งสมเด็จพระบรมศาสดา ฝึกฝนอบรมตนในแนวทางแห่งวิปัสสนาธุระตามปฏิปทาพระกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เล่าเรียนศึกษาพระปริยัติธรรมในส่วนคันถธุระ เป็นเปรียญธรรม ๙ ประโยค อันเป็นจุดสูงสุดแห่งหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ ปฏิบัติสิกขาวินัยกฎระเบียบอย่างเคร่งครัดน่าเลื่อมใส เป็นที่เคารพสักการะของศิษยานุศิษย์และพุทธศาสนิกชนทั่วไป

นับแต่เจ้าประคุณดำรงฐานะในตำแหน่งเจ้าอาวาส ได้บำรุงและสร้างสรรค์พระอาราม ให้เรียบร้อยสง่างาม ให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรจำนวนมากพร้อมทั้งให้การอบรมสั่งสอนอย่างเต็มสติกำลัง ส่งเสริมการศึกษาเล่าเรียนของภิกษุสามเณรในด้านพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรม-บาลี ให้เจริญก้าวหน้า และในฐานะประธานมูลนิธิสุจิณโณอนุสรณ์ ได้ร่วมกับคณะกรรมการบำเพ็ญสาธารณกุศลที่เป็นคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและคณะสงฆ์ ตลอดถึงประชาชนในด้านต่างๆ เป็นอันมาก

คณะผู้บริหาร บริษัท เจริญโภคภัณฑ์ จำกัด (มหาชน), บริษัท เจียไต๋ จำกัด และกรรมการมูลนิธิสุจิณโณอนุสรณ์ ได้ระลึกถึงคุณแห่งความเมตตาและคุณูปการที่มีต่อตน พร้อมจริยาวัตรอันงดงามของท่าน ในฐานะที่เจ้าประคุณเป็นเจ้าอาวาส เป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นพระอาจารย์ และเป็นประธานมูลนิธิสุจิณโณอนุสรณ์ จึงได้ร่วมรับเป็นเจ้าภาพจัดพิมพ์หนังสือออกเป็นธรรมบรรณาการแสดงกตัญญูกตเวทิตาคุณอุทิศกุศลถวาย ในการออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส จำนวน ๔ เล่ม คือ

- **หนังสือประวัติวัดสัมพันธวงศาราม** กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัดแต่เริ่มสร้าง พระประวัติของผู้สร้างวัด เจ้าอาวาสที่ปกครองในแต่ละยุค ปูชนียวัตถุและปูชนียสถานภายในพระอาราม ประกอบรูปภาพพร้อมเนื้อหาอันเป็นประโยชน์
- **หนังสือประวัติสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙) และประวัติเมืองอุบลราชธานี** กล่าวถึงเถรประวัติของท่าน และถิ่นฐานอันเป็นบ้านเดิมของท่าน ที่มีประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน และเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของภาคอีสาน
- **หนังสือสวดมนต์ หลักสูตรของวัดสัมพันธวงศาราม** สำหรับพระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกา ใช้เป็นแบบในการสวดมนต์และเจริญภาวนา เพิ่มพูนสติปัญญา สัมมาปฏิบัติต่อไป
- **หนังสือสูจิบัตร งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ**

วัดสัมพันธวงศาราม ขออนุโมทนาในกุศลเจตนาและบุญกิริยาของคณะผู้บริหาร บริษัท เจริญโภคภัณฑ์ จำกัด (มหาชน), บริษัท เจียไต๋ จำกัด และกรรมการมูลนิธิสุจิณโณอนุสรณ์ ที่ร่วมรับเป็นเจ้าภาพจัดพิมพ์หนังสือออกเป็นธรรมบรรณาการอุทิศกุศลถวายในการออกเมรุพระราชทานเพลิงศพนี้

ขอกุศลบุญราศีอันจะพึงบังเกิดมีแต่การพิมพ์หนังสือเป็นธรรมบรรณาการ จงพลันสัมฤทธิผล เป็นบุญนฤธีสุขประโยชน์สมบัติ ศุภอรรถอิฏฐคุณวิบุลมนุญผล แก่สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙) อดีตกรรมการมหาเถรสมาคม และอดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม ตามสมควรแก่คติวิสัยในวิสุทธิสารนัย จงทุกประการ เทอญ

คณะสงฆ์วัดสัมพันธวงศาราม

อนุโมทนากถา

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙) อดีตกรรมการมหาเถรสมาคม และอดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม มีอายุ ๑๐๑ ปี ๘๐ พรรษา นับว่าเป็นพระมหาเถระผู้รัตตัญญู ประกอบไปด้วยความประพฤติเรียบร้อย ดำเนินรอยตามบาทวิถีแห่งสมเด็จพระบรมศาสดา ฝึกฝนอบรมตนในวิปัสสนาธุระตามแนวปฏิปทาพระกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เล่าเรียนศึกษาพระปริยัติธรรมในส่วนคันถธุระ เป็นเปรียญธรรม ๙ ประโยค อันเป็นจุดสูงสุดแห่งหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ ปฏิบัติสิกขาวินัยกฎระเบียบอย่างเคร่งครัดน่าเลื่อมใส เป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชนทั่วไป

คณะผู้บริหาร **บริษัท เจริญโภคภัณฑ์ จำกัด (มหาชน)**, **บริษัท เจียไต๋ จำกัด** และกรรมการ**มูลนิธิสุจิณโณอนุสรณ์** ได้ระลึกถึงคุณแห่งความเมตตาและคุณูปการที่มีต่อตน พร้อมจริยาวัตรอันงดงามของท่าน ในฐานะที่ท่านเป็นเจ้าอาวาส เป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นพระอาจารย์ และเป็นประธานมูลนิธิสุจิณโณอนุสรณ์ จึงได้ร่วมรับเป็นเจ้าภาพจัดพิมพ์หนังสือออกเป็นธรรมบรรณาการ แสดงกตัญญูกตเวทิตาคุณ อุทิศกุศลถวาย ในการออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส จำนวน ๔ เล่ม คือ

- **หนังสือประวัติวัดสัมพันธวงศาราม** กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัดแต่เริ่มสร้าง พระประวัติของผู้สร้างวัด เจ้าอาวาสที่ปกครองในแต่ละยุค ปูชนียวัตถุและปูชนียสถานภายในพระอาราม ประกอบรูปภาพพร้อมเนื้อหาอันเป็นประโยชน์
- **หนังสือประวัติสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙) และประวัติเมืองอุบลราชธานี** กล่าวถึงเถรประวัติของท่าน และถิ่นฐานอันเป็นบ้านเดิมของท่าน ที่มีประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน และเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของภาคอีสาน
- **หนังสือสวดมนต์ หลักสูตรของวัดสัมพันธวงศาราม** สำหรับพระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกา ใช้เป็นแบบในการสวดมนต์และเจริญภาวนา เพิ่มพูนสติปัญญา สัมมาปฏิบัติต่อไป
- **หนังสือสูจิบัตร งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ**

วัดสัมพันธวงศาราม ขออนุโมทนาในกุศลเจตนาและบุญกิริยาของคณะผู้บริหาร บริษัท เจริญโภคภัณฑ์ จำกัด (มหาชน), บริษัท เจียไต๋ จำกัด และกรรมการมูลนิธิสุจิณโณอนุสรณ์ ที่ร่วมรับเป็นเจ้าภาพจัดพิมพ์หนังสือออกเป็นธรรมบรรณาการอุทิศกุศลถวายในการออกเมรุพระราชทานเพลิงศพนี้

สารบัญ

บทนำ

บริเวณจังหวัดอุบลราชธานี อำนาจเจริญ และพื้นที่ใกล้เคียงบริเวณแม่น้ำมูล – ชี เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังปรากฏหลักฐานทั้งที่เป็นโครงกระดูกและโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีและใกล้เคียง รวมทั้งยังพบภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์หลายแห่ง เช่น ภาพเขียนสีที่ผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

นอกจากนี้ในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีและพื้นที่ใกล้เคียง ยังพบหลักฐานการตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ เช่น ดงเมืองเตย (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดยโสธร) ที่มีความสัมพันธ์กับ “เมืองจำปาศักดิ์” ซึ่งเดิมเป็นเมืองของอาณาจักรจามปา แต่ต่อมาเมื่อเครือญาติของอาณาจักรฝูหนาน (ฟูนัน) สามารถยึดครองเมืองนี้ได้ก็ได้สถาปนาเป็นเมืองชื่อว่า “เศรษฐปุระ” และถือกันว่า บริเวณนี้เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรเจินล่า (เจนละ) ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระนคร จากนั้นจึงแผ่ขยายอิทธิพลทางการเมืองเข้ามาในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีและพื้นที่ใกล้เคียง ดังปรากฏหลักฐานที่สำคัญคือ ศิลาจารึกของพระเจ้ามเหนทรวรมัน หรือจารึกพระเจ้าจิตรเสน ซึ่งพบในดินแดนจังหวัดอุบลราชธานีหลายหลัก เช่น จารึกปากมูล จารึกถ้ำภูหมาไน และจารึกปากโดมน้อย เป็นต้น

หลังจากที่อาณาจักรเจินล่าได้แตกแยกเป็นอาณาจักรเจินล่าบก และอาณาจักรเจินล่าน้ำ อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรเจินล่าได้ลดลง ทำให้อิทธิพลทางวัฒนธรรมแบบทวารวดี ที่แผ่เข้ามาในพื้นที่แถบนี้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ เป็นต้นมา ได้เข้ามามีบทบาทแทนที่ ทำให้วัฒนธรรมซึ่งพบในบริเวณจังหวัดอุบลราชธานีและพื้นที่ใกล้เคียง เช่น อำนาจเจริญ ได้ปรากฏร่องรอยทางวัฒนธรรมแบบทวารวดี เป็นจำนวนมาก เช่น วัดโพธิ์ศิลา อำเภอลืออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นต้น

วัฒนธรรมทวารวดีได้มีอิทธิพลต่อดินแดนแถบจังหวัดอุบลราชธานี และพื้นที่ใกล้เคียง เช่นจังหวัดอำนาจเจริญ จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ อำนาจทางการเมืองของอาณาจักรเขมรโบราณสมัยพระนคร ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่

เมืองพระนครศรียโศธรปุระ (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดเสียมราฐ ราชอาณาจักรกัมพูชา) ได้กลับเข้ามาในดินแดนแถบนี้ และมีอิทธิพลอยู่จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ดังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ คือ ปราสาทบ้านเบญจ์ อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งร่วมสมัยกับกรุงศรีอยุธยา และกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง เมืองจำปาศักดิ์ในวัฒนธรรมเขมรโบราณได้เสื่อมลง จากนั้นเมื่อกลุ่มชาติพันธุ์ลาวได้อพยพเข้ามาได้มีการตั้งเมืองทับซ้อนในบริเวณเมืองเศรษฐปุระ เกิดการก่อตั้งเป็นอาณาจักรจำปาศักดิ์ ในพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ซึ่งกลายเป็นศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรล้านช้างทางภาคใต้ และมีอำนาจการปกครองมาถึงพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี

ต่อมาพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เมื่อกลุ่มขุนนางอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ คือ พระวอ พระตา ได้มีความขัดแย้งกับพระเจ้าสิริบุญสารกษัตริย์แห่งเมืองเวียงจันทน์ จึงได้ตั้งตัวเป็นอิสระที่เมืองหนองบัวลำภู เรียกว่า นครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน แต่ต่อมากองทัพเวียงจันทน์สามารถตีเมืองหนองบัวลำภูได้สำเร็จ พระวอจึงอพยพไพร่พลมาเข้าด้วยเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ แต่ต่อมาได้เกิดความแตกแยกกัน

พระวอได้มาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่พระเจ้าสิริบุญสารได้ส่งกองทัพมาปราบปรามทำให้พระวอเสียชีวิตในสงคราม สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์เป็นแม่ทัพไปตีเมืองเวียงจันทน์ หลังจากนั้นจึงนำไปสู่การตั้งเป็นเมืองอุบลราชธานีและเมืองอื่นๆ ใกล้เคียง เช่น เมืองอำนาจเจริญ เมืองเดชอุดม ฯลฯ ที่มีความสำคัญสืบเนื่องต่อมาในปัจจุบัน

นอกจากเมืองอุบลราชธานี จะมีบทบาทสำคัญทางการเมืองการปกครองแล้ว เมืองอุบลราชธานี ยังเป็นศูนย์กลางของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายในภาคอีสานสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งยังเป็นถิ่นฐานบ้านเกิดของสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร) อีกด้วย ดังจะได้นำเสนอแต่ละประเด็นต่อไปนี้

อุบลราชธานี
จากหลักฐานโบราณคดี

ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์
ผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี
เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าบริเวณจังหวัดอุบลราชธานี
มีการอาศัยอยู่ของมนุษยชาติมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์

อุบลราชธานี ในยุคก่อนประวัติศาสตร์

บริเวณจังหวัดอุบลราชธานี อำนาจเจริญ และพื้นที่ใกล้เคียง บริเวณลุ่มแม่น้ำมูล – ชี เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

ดังปรากฏหลักฐานทั้งที่เป็นโครงกระดูกและโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีและใกล้เคียง ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งมนุษย์ยังอยู่ในสังคมแบบหาของป่าล่าสัตว์ ราว ๑๔,๐๐๐ – ๖,๐๐๐ ปีก่อน ตรงกับสมัยหินเก่าและสมัยหินกลาง เป็นช่วงเวลาที่มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการหาของป่าล่าสัตว์ อาศัยอยู่ตามถ้ำหรือเพิงผาใกล้ลำน้ำ แหล่งโบราณคดีในช่วงนี้ที่พบในจังหวัดอุบลราชธานี เช่น

ถ้ำช้างสี (ถ้ำตาลาว) บ้านไทรงาม ตำบลไทรงาม อำเภอเขมราฐ เป็นแหล่งโบราณคดีที่พบเครื่องมือหินกะเทาะ และภาพเขียนสี อายุราว ๑๔,๐๐๐ – ๖,๐๐๐ ปีมาแล้ว[๑]

ต่อมาในราว ๕,๖๐๐ – ๒,๐๐๐ ปีก่อน ชุมชนโบราณในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีและใกล้เคียงจึงเข้าสู่สังคมแบบเกษตรกรรม เป็นช่วงเวลาที่ตรงกับสมัยหินใหม่จนถึงยุคโลหะ มนุษย์ในยุคนี้รู้จักการเพาะปลูก การทำเครื่องมือเครื่องใช้ และเริ่มเคลื่อนย้ายไปตั้งชุมชนตามพื้นที่ราบลุ่มเพื่อทำการเพาะปลูก พื้นที่ซึ่งพบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคนี้ในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีได้แก่

เครื่องมือหินกะเทาะ หินควอร์ตไซต์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ประมาณ ๑๐,๐๐๐ – ๖,๐๐๐ ปีมาแล้ว พบที่สำนักสงฆ์ถ้ำช้างสี บ้านไทรงาม ตำบลไทรงาม จังหวัดอุบลราชธานี

อาวุธสำริด ยุคก่อนประวัติศาสตร์
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี

[๑] กรมศิลปากร, **เมืองอุบลราชธานี** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๗๔ - ๗๕.

ขวานสำริด ยุคก่อนประวัติศาสตร์
ประมาณ ๒,๕๐๐ – ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว
พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านก้านเหลือง ตำบลขามใหญ่
อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี
พระฉลอง ธุมมิโก เจ้าอาวาสวัดบ้านก้านเหลืองมอบให้
เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๒

กลองมโหระทึกสำริด ยุคก่อนประวัติศาสตร์
ประมาณ ๒,๐๐๐ – ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว
นายเฉลิม นนทเวช พบที่บ้านนาโพธิ์ใต้
ตำบลนาโพธิ์กลาง จังหวัดอุบลราชธานี
นายนพดล สรีบุตร นายอำเภอโขงเจียม
จังหวัดอุบลราชธานี มอบให้

ภาชนะดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์แบบต่างๆ
ที่พบในบริเวณจังหวัดอุบลราชธานี ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี

พื้นที่บริเวณริมฝั่งลำเซบก ลำเซบาย แม่น้ำชี และแม่น้ำมูล ซึ่งพบแหล่งโบราณคดีที่สำคัญหลายแหล่ง เช่น

แหล่งโบราณคดีบ้านก้านเหลือง อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่สำคัญ พบภาชนะดินเผาสีเทานวลก้นกลมลายเชือกทาบ และภาชนะที่บรรจุในหลุมฝังศพของแหล่งโบราณคดีบางแหล่งในแอ่งสกลนคร นอกจากนี้ยังพบเครื่องใช้สำริด เช่น ขวาน ใบหอก ลูกกระพรวน ที่แสดงให้เห็นว่าแหล่งโบราณคดีที่นี้มีการอยู่อาศัยสืบเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์[๒]

แหล่งโบราณคดีบ้านโนนสาวเอ้ บ้านด้อ ตำบลกุดลาด อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พบเศษภาชนะดินเผาเขียนสี เครื่องใช้สำริดและลูกปัด[๓]

แหล่งโบราณคดีบ้านชีทวน ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี พบเศษภาชนะดินเผาเคลือบน้ำดินสีแดง และกลองมโหระทึก อายุราว ๒,๕๐๐ – ๒,๐๐๐ ปีก่อน[๔]

นอกจากนี้ยังพบภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์อีกหลายแห่ง เช่น ภาพเขียนสีที่ผาแต้ม อำเภอโขงเจียม ภูโลง อำเภอตระการพืชผล ถ้ำแต้ม อำเภอศรีเชียงใหม่ ถ้ำช้างสี (ถ้ำตาลาว) อำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

---

[๒] กรมศิลปากร, **เมืองอุบลราชธานี** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๗๗.
[๓] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๗.
[๔] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๘.

แหล่งโบราณคดีบ้านก้านเหลือง ตั้งอยู่ที่บ้านก้านเหลือง (หมู่ ๓)
ตำบลขามใหญ่ อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดอำนาจเจริญ

สำหรับแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดอำนาจเจริญนั้น พบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์หลายแห่ง ดังนี้

แหล่งโบราณคดีบ้านโพนเมือง ตำบลไม้กลอน อำเภอพนา จังหวัดอำนาจเจริญ แหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ มีลักษณะสังคมเป็นสังคมกสิกรรม มีประเพณีการฝังศพร่วมกับสิ่งของ สันนิษฐานว่าน่าจะมีการตั้งถิ่นฐานประมาณ ๓,๐๐๐ ปี มาแล้ว นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุสมัยประวัติศาสตร์ด้วย เช่น พระพุทธรูปสำริด แสดงให้เห็นว่า ชุมชนนี้น่าจะมีการอาศัยอยู่ต่อมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์[๕]

แหล่งโบราณคดีเมืองงิ้ว อยู่ที่บ้านชาด ตำบลเค็งใหญ่ อำเภอหัวสะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ แหล่งโบราณคดีเมืองงิ้ว เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ – สมัยประวัติศาสตร์ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖ มีลักษณะเป็นศาสนสถานมากกว่าที่อยู่อาศัย และพบใบเสมาสมัยทวารวดีจำนวนมาก

แหล่งโบราณคดีดอนยาง บ้านดอนเมย ตำบลนาจิก อำเภออำนาจเจริญ พบภาชนะดินเผาลายเชือกทาบและผิวเรียบ หัวขวานสำริด มีแกลบข้าวติดอยู่ที่ผิว สันนิษฐานว่าดอนยางเคยเป็นที่อยู่อาศัยและที่ฝังศพของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เมื่อ ๓,๐๐๐ – ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว[๖]

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า พื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดอำนาจเจริญในปัจจุบัน เป็นพื้นที่ซึ่งมีผู้คนอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่อยู่สืบเนื่องต่อมาจนถึงราว ๑,๘๐๐ – ๑,๕๐๐ ปีก่อน ตรงกับราวพุทธศตวรรษที่ ๗ – ๑๐ โดยเฉพาะในพื้นที่ราบลุ่มริมแม่น้ำมูล แม่น้ำชี ลำเซบาย ลำเซบก และลำน้ำสาขาอื่นๆ

ชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์เหล่านี้บางแห่งได้ขยายตัวเป็นเมืองใหญ่ และเมื่อมีวัฒนธรรมจากภายนอก เช่น วัฒนธรรมจากอินเดีย วัฒนธรรมจากฝูหนาน ที่อยู่ในดินแดนลุ่มน้ำโขงตอนล่าง เข้าได้ทำให้ชุมชนโบราณในพื้นที่แถบนี้เข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์

ปรากฏเมืองโบราณที่สำคัญในพื้นที่ใกล้เคียง เช่น โบราณสถานบ้านดงเมืองเตย จังหวัดยโสธร ซึ่งปรากฏโบราณสถานและศิลาจารึกซึ่งน่าจะมีอายุเก่าก่อนที่พระเจ้ามเหนทรวรมันจะขยายอำนาจเข้ามาในภาคอีสานของไทย และในเวลาต่อมาอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรเจินล่าสมัยพระเจ้ามเหนทรวรมัน จึงได้ขยายอำนาจเข้ามาในดินแดนแถบนี้เมื่อราว พุทธศตวรรษที่ ๑๒

---

[๕] กรมศิลปากร, **แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม ๔ (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง)** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๓๗๔.

[๖] กรมศิลปากร, **เมืองอุบลราชธานี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๗๗.**

ใบเสมาสมัยทวารวดี
แหล่งโบราณคดีบ้านงิ้ว - บ้านชาด จังหวัดอำนาจเจริญ
เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์
จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖
อันเป็นหลักฐานที่สำคัญของการตั้งชุมชนของผู้คน
ตั้งแต่สมัยโบราณของจังหวัดอำนาจเจริญ

๒

อุบลราชธานี – อำนาจเจริญ ในอาณาจักรเจินล่า ของพระเจ้ามเหนทรวรมัน

ในช่วงปลายของอาณาจักรฝูหนาน ได้มีอาณาจักรหนึ่งถือกำเนิดขึ้นในบริเวณปากแม่น้ำมูล – ลุ่มแม่น้ำโขง คือ อาณาจักรเจินล่า หรือเจนละ โดยมีศูนย์กลางอยู่ริมแม่น้ำโขงบริเวณปากแม่น้ำมูล – เศรษฐปุระ – วัดภูในจำปาศักดิ์

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวว่า อาณาจักรเจินล่าถือกำเนิดขึ้นโดยมีผู้นำที่สำคัญได้แก่ พระเจ้าภววรมันที่ ๑ (ค.ศ. ๕๕๐ – ๖๐๐) ซึ่งอภิเษกสมรสกับพระราชธิดาของอาณาจักรฝูหนาน ดังนั้นพระองค์จึงผนวกดินแดนของฝูหนานเข้ามาทีละน้อย โดยได้ค่อยๆ ขยายตัวลงมาตามแม่น้ำโขง และย้ายศูนย์กลางของอาณาจักรลงมาด้วย

ต้นกำเนิดอาณาจักรเจินล่า

จากหลักฐานที่ปรากฏทั้งในศิลาจารึกและเอกสารจีนโบราณที่พบ ทำให้ปัจจุบันมีแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับกำเนิดของอาณาจักรเจินล่า ๒ แนวคิดที่สำคัญ คือ

๑. ต้นกำเนิดของเจินล่าอยู่ที่ "เศรษฐปุระ" หรือ **"จำปาศักดิ์"** จากนั้นจึงขยายตัวมาตามแม่น้ำโขง เข้ามายังบริเวณภาคอีสานของประเทศไทยในปัจจุบัน แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่นักวิชาการฝรั่งเศสได้ศึกษาค้นคว้าขึ้น เช่น งานเขียนของศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ที่ศึกษาโดยเปรียบเทียบระหว่างที่ตั้งของเจินล่าตามที่ปรากฏในเอกสารจีน กับโบราณสถานซึ่งพบที่จำปาศักดิ์

ปราสาทวัดภูเมืองจำปาศักดิ์ เป็นศาสนสถานฮินดูลัทธิไศวนิกาย
เพื่อเป็นที่ประดิษฐาน "พระกัมรเตงชคต ภัทเรศวร"
และเป็นศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒

นอกจากนี้ยังศึกษาที่มาของศัพท์ที่จีนบันทึกไว้ โดยเฉพาะคำว่า "หลิงกาโปวโผ" หมายถึง "ลิงคบรรพต" ซึ่งปัจจุบันลาวเรียกว่า "ภูเก้า" ส่วนเทพ "โผวตัวลี่" ในเอกสารจีนก็น่าจะหมายถึง "ภัทเรศวร" ซึ่งเป็นชื่อของเทพเจ้าที่บูชาที่วัดภู ดังนั้นจึงสรุปว่าศูนย์กลางของอาณาจักรเจินล่าตั้งอยู่ที่จำปาศักดิ์และปราสาทวัดภู

๒. ต้นกำเนิดของเจินล่าอยู่ที่ภาคอีสานของไทย ก่อนที่จะขยายตัวตามลำน้ำโขงลงไปสู่จำปาศักดิ์ ฯลฯ แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่รองศาสตราจารย์ ดร.ธิดา สาระยา ได้นำเสนอไว้ในงานเขียนเรื่อง **"อาณาจักรเจนละ ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ"**

รองศาสตราจารย์ ดร.ธิดา สาระยา ชี้ให้เห็นว่า ศูนย์กลางดั้งเดิมของเจินล่าน่าจะอยู่ที่บริเวณจังหวัดอุบลราชธานี – ยโสธร เพราะพบจารึกดงเมืองเตยที่กล่าวถึงกษัตริย์ตระกูล "เสนะ" เช่นเดียวกับ "จิตรเสน"

นอกจากนี้ยังพบศิลาจารึกของ "จิตรเสน – มเหนทรวรมัน" กระจายอยู่ทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ – ภาคตะวันออกของไทย โดยเฉพาะที่จังหวัดอุบลราชธานีซึ่งพบหลายหลัก ด้วยเหตุนี้รองศาสตราจารย์ ดร.ธิดา สาระยา จึงสรุปว่า

"...จุดเริ่มต้นของอำนาจการเมืองที่แท้จริงของเจนละคือ วีรกรรมของจิตรเสนหรือมเหนทรวรมัน จากลุ่มน้ำมูล – ชีตอนล่าง ในอีสานประเทศ

เพราะฉะนั้น ประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งของเจนละคือประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งของอีสานประเทศ เช่นเดียวกัน..."

อย่างไรก็ตามไม่ว่ากำเนิดของเจินล่าจะมาจากจำปาศักดิ์ก่อนแล้วเข้ามาในอีสาน หรือกำเนิดจากอีสานแล้วจึงเข้าไปยังจำปาศักดิ์ก็ตาม เราคงไม่อาจปฏิเสธได้ว่ากำเนิดของเจินล่าตั้งอยู่บริเวณอีสานและลาวใต้ ซึ่งในยุคที่ไม่มีพรมแดนหากแต่เป็นดินแดนส่วนหนึ่งส่วนเดียวกัน

เมืองเศรษฐปุระ หรือ จำปาศักดิ์โบราณ

ดังได้กล่าวแล้วว่า "จำปาศักดิ์" คือที่ตั้งของ "เมืองเศรษฐปุระ" ก่อนหน้าที่เจินล่าจะเข้ามาปกครองดินแดนบริเวณนี้

จากหลักฐานศิลาจารึกที่พบแสดงให้เห็นว่า "จำปาศักดิ์" น่าเป็นเมืองของ "จามปา" มาก่อน เพราะพบศิลาจารึกอักษรปัลลวะภาษาสันสกฤต ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ กล่าวถึงกษัตริย์จามปาชื่อ "เทวนิกา" อยู่ที่จำปาศักดิ์ จากนั้นเจินล่าจึงเข้ามาปกครองดินแดนนี้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒

ร่องรอยหลักฐานที่สำคัญที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของ "เมืองเศรษฐปุระ" หรือ "จำปาศักดิ์โบราณ" คือ ร่องรอยแนวกำแพงเมืองและคูน้ำคันดินขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยม ที่มีเมืองจำปาศักดิ์ในปัจจุบันสร้างทับซ้อนอยู่

ปราสาทวัดภู ศาสนสถานลัทธิไศวนิกายที่สถาปนาขึ้นบนภูเขา
เพื่อเป็นที่ประดิษฐานศิวลึงค์ที่มีนามว่า “กัมรเตงชคต ภัทเรศวร”
หมายถึง พระศิวะ (พระอิศวร) ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่สำคัญ
ของอาณาจักรจามปา และอาณาจักรเจินล่า

ปราสาทวัดภูเมืองจำปาศักดิ์ ด้านหน้าออกไปเป็นเมืองเศรษฐปุระ หรือจำปาศักดิ์โบราณ
ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง และเป็นศูนย์กลางสำคัญของอาณาจักรเจินล่า
ที่สืบต่อมาจนถึงสมัยเขมรโบราณยุคเมืองพระนคร

นอกจากนี้ยังมีภูเกล้า หรือ “ลิงคบรรพต” รวมทั้ง “ปราสาทวัดภู” ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานเทพเจ้า “ภัทเรศวร” อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองสอดคล้องกับในบันทึกของจีน

ปราสาทวัดภูเป็นศาสนสถานลัทธิไศวนิกายที่สถาปนาขึ้นบนภูเขา มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ามีการทำให้น้ำจากธรรมชาติไหลผ่านศิวลึงค์ “ภัทเรศวร” ที่ตั้งอยู่ภายในปราสาทประธานเพื่อความศักดิ์สิทธิ์

ศิวลึงค์ที่มีชื่อว่า “ภัทเรศวร” เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำคัญของอาณาจักรเขมรโบราณ เพราะแม้แต่ในรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ เมื่อทรงสร้างปราสาทพระวิหารแล้วยังมีการอัญเชิญ “ภัทเรศวร” ไปประดิษฐานไว้ที่ปราสาทพระวิหารด้วย

สำหรับโบราณสถานในบริเวณปราสาทวัดภูมีการสร้างขึ้นหลายยุคหลายสมัย หลักฐานที่เก่าที่สุดคือ ปราสาทอิฐ ซึ่งเป็นปราสาทประธาน มีลักษณะเป็นปราสาทที่ก่อขึ้นเป็นห้องสี่เหลี่ยมยังไม่มีการเพิ่มมุม ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับปราสาทที่สร้างขึ้นในสมัยสมโบร์ไพรกุก แสดงว่าปราสาทหลังนี้น่าจะเก่าแก่ที่สุดและมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒

ส่วนปราสาทหินทรายด้านหน้าของปราสาทประธาน เป็นส่วนที่น่าจะสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ในศิลปะแบบนครวัด สอดคล้องกับลวดลายที่ปรากฏบนทับหลัง (ถึงแม้จะมีความเป็นพื้นเมืองบ้างก็ตาม) ภาพแกะสลักนางอัปสรา และหน้าบันของปราสาทก็มีลักษณะเป็นศิลปะแบบนครวัด

หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า ปราสาทวัดภูมีการใช้เป็นศาสนสถานสืบเนื่องต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ คือทวารบาลของปราสาทวัดภูเป็นทวารบาลในศิลปะแบบบายน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ และมีการดัดแปลงปราสาทวัดภูให้มีสภาพเป็นพุทธสถานอีกด้วย

มณฑปด้านหน้าปราสาทวัดภูเมืองจำปาศักดิ์
ต่อมาเมื่อกลุ่มชนลาวได้เข้ามาตั้งเมืองจำปาศักดิ์
ได้มีการดัดแปลงให้ปราสาทวัดภูกลายเป็นพุทธสถาน
และมีการสร้างพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างไว้ภายใน

พระเจ้ามเหนทรวรมันกับการขยายอำนาจเข้ามาในภาคอีสาน

กษัตริย์สำคัญอีกพระองค์หนึ่งของเจินล่าคือ พระเจ้าจิตรเสน หรือพระนามเมื่อขึ้นครองราชย์แล้วคือ พระเจ้ามเหนทรวรมัน (ค.ศ. ๖๐๐ – ๖๑๕) ผู้เป็นกษัตริย์สำคัญซึ่งได้ขยายอาณาเขตของเจินล่าให้กว้างขวางขึ้น โดยเฉพาะการขยายอำนาจเข้ามาในภาคอีสานของไทยโดยเฉพาะตามลำน้ำมูลและลำน้ำชี ดังปรากฏหลักฐานที่สำคัญ คือ ศิลาจารึกปากมูล ๑ – ๒ ซึ่งจารึกข้อความด้วยอักษรปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ มีเนื้อความเป็นภาษาสันสกฤต ว่า

นปฺตา ศฺรีสารฺวฺวเภามสฺย
ศกฺตฺยา นูนมฺกนิษฺโฐปิ
ศฺรีจิตฺรเสนนามาย
ส ศฺรีมเหนฺทฺรวรฺมฺเมติ
ชิตฺเวมนฺเทศมขิล-
ลิงฺคนฺนิเวศยามาส

สูนุศฺศฺรีวีรวรฺมฺมณะ
ภฺราตา ศฺรีภววรฺมฺมณะ
ะ ปูรฺวฺวมหาตลกฺษณะ
นาม เภเชรภีเษกชมฺ
งฺศฺรีคสฺเยห ภูภฤติ
ชยจิหฺนมิวาตฺมณะ[๗]

เนื้อความในจารึกถ้ำภูหมาไน ของพระเจ้ามเหนทรวรมัน
รจนาเป็นบทร้อยกรองภาษาสันสกฤต จารึกด้วยอักษรปัลลวะ
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ กล่าวถึงพระเจ้ามเหนทรวรมัน หรือ
เจ้าชายจิตรเสน ได้สถาปนาศิวลึงค์ไว้ ณ ที่แห่งนี้
เพื่อเป็นการประกาศชัยชนะของพระองค์

จารึกที่ฐานศิวลึงค์ ในถ้ำภูหมาไน
เป็นจารึกภาษาสันสกฤต จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒

คำแปล (แปลใหม่โดยผู้เขียน)

*“พระราชาผู้ทรงพระนามว่า **“ศรีจิตรเสน”** ทรงเป็นพระนัดดาของ **“ศรีสรรวเภามะ”** ทรงเป็นพระราชโอรสของ **“ศรีวีรวรมัน”** แม้จะเป็นพระภารดากนิษฐาของ **“ศรีภววรมัน”** แต่ก็ได้รับอภิเษกเป็นพระราชาด้วยศักดิ (อำนาจ) ที่มากมาย มีพระนามภายหลังว่า **“ศรีมเหนทรวรมัน”** เมื่อทรงพิชิตเทศะ(ดินแดน) ทั้งหลายได้แล้ว ทรงสถาปนาลิงค์ของพระคิริศ (พระศิวะ) เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งชัยของพระองค์ไว้บนภูเขาแห่งนี้”*[๘]

เนื้อความในจารึกหลักนี้และหลักอื่นๆ ที่มีข้อความเหมือนกัน แสดงให้เห็นว่า พระเจ้ามเหนทรวรมัน ซึ่งมีพระนามเดิมว่า “จิตรเสน” ได้อ้างสิทธิในการปกครองดินแดน โดยการอ้างถึงการสืบสิทธิทางการปกครองของกษัตริย์ต่างๆ โดยเริ่มกล่าวว่าทรงเป็นพระนัดดาของ “พระเจ้าศรีสรรวเภามะ” ทรงเป็นพระโอรสของ “ศรีวีรวรมัน” และเป็นพระภารดาของ “พระเจ้าศรีภววรมัน” ซึ่งเป็นกษัตริย์แห่งเจินล่า

การประกาศว่าพระนามเดิมคือ “จิตรเสน” เป็นการแสดงให้เห็นว่า พระนาม “จิตรเสน” น่าจะเป็นพระนามที่รู้จักกันดีในพื้นที่แห่งนี้ (ด้วยเคยทรงเป็นแม่ทัพมายังดินแดนเหล่านี้ก่อนหน้านี้แล้ว) ดังนั้นจึงต้องประกาศการสืบสิทธิอันชอบธรรมของพระองค์โดยอ้างพระนามเดิม

จากนั้นจึงประกาศว่าดินแดนเหล่านี้เป็นของพระองค์ ด้วยการสร้างศิวลึงค์ไว้เป็นสัญลักษณ์ (พร้อมด้วยศิลาจารึก)

ข้อความในจารึกของพระเจ้าศรีมเหนทรวรมัน (จิตรเสน) จึงเป็นการแสดงให้เห็นว่า ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ อาณาจักรเขมรโบราณสมัยก่อนพระนคร (อาณาจักรเจินล่า) ได้ขยายอำนาจเข้ามาปกครองลุ่มน้ำมูลและลุ่มน้ำชี ดังนั้นพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีจึงน่าจะตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรเจินล่าด้วย

ปัจจุบันได้มีการค้นพบศิลาจารึกของพระเจ้ามเหนทรวรมันในดินแดนอีสานใต้–ภาคตะวันออกของไทยจำนวนมาก ดังเช่น ได้แก่ จารึกช่องสระแจง (จังหวัดสระแก้ว) จารึกผนังถ้ำเป็ดทองด้านนอก และจารึกผนังถ้ำเป็ดทอง (จังหวัดบุรีรัมย์) จารึกวัดศรีเมืองแอม (จังหวัดขอนแก่น) จารึกปากน้ำมูล ๑–๒ (จังหวัดอุบลราชธานี) จารึกวัดสุปัฏนาราม ๑ (จังหวัดอุบลราชธานี) เป็นต้น

จารึกเหล่านี้พบตั้งแต่บริเวณปากแม่น้ำมูล ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี มาตามลำน้ำมูล–ลำน้ำชี จนถึงเขตจังหวัดสระแก้ว แสดงให้เห็นว่าดินแดนบริเวณนี้อาจจะเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเจนละของพระเจ้ามเหนทรวรมัน

นอกจากนี้ยังพบศิลาจารึกของพระเจ้ามเหนทรวรมันทางด้านทิศใต้ คือจารึกพบที่จังหวัดกระแจะ ในประเทศกัมพูชา จารึกต่างๆ เหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงขอบเขตอำนาจทางการเมืองของพระเจ้ามเหนทรวรมันได้เป็นอย่างดี

แหล่งโบราณคดีที่สำคัญ ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับพระเจ้ามเหนทรวรมัน ซึ่งพบในบริเวณพื้นที่ของจังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ บริเวณปากแม่น้ำมูล และปากโดมน้อย ซึ่งพบจารึกของพระเจ้ามเหนทรวรมัน รวมทั้งถ้ำภูหมาไน ในอุทยานแห่งชาติแก่นตะนะ ซึ่งพบร่องรอยโบราณสถาน จารึกถ้ำภูหมาไน จารึกที่ฐานศิวลึงค์ ของพระเจ้ามเหนทรวรมัน

หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของอุบลราชธานีในสมัยพระเจ้ามเหนทรวรมันได้เป็นอย่างดี

---

[๗] กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๑๖๓.

[๘] คำแปลในที่นี้แปลใหม่โดยผู้เขียน.

จารึกปากมูลและจารึกอื่นๆ ของพระเจ้ามเหนทรวรมัน
ซึ่งปัจจุบันนำมาจัดแสดงอยู่ที่
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี

เจินล่าหลังรัชกาลพระเจ้ามเหนทรวรมัน

ในสมัยของพระเจ้าอีศานวรมัน (ค.ศ. ๖๑๕ – ๖๓๕) โอรสของพระเจ้ามเหนทรวรมันได้ผนวกดินแดนฝูหนานเข้ามารวมกับเจินล่าได้สำเร็จ เรื่องราวเกี่ยวกับอาณาจักรเจินล่าสมัยพระเจ้าอีศานวรมัน ปรากฏหลักฐานในเอกสารจีน “สุยซู” หรือ พงศาวดารสมัยราชวงศ์สุย

คำว่า “เจินล่า” เป็นชื่อที่ปรากฏในเอกสารจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์สุย หนังสือพงศาวดารสุยซู《隋书》เป็นเล่มแรกที่มีการบันทึกชื่อ 真腊 “เจินล่า” โดยบันทึกไว้ว่าในสมัยพระจักรพรรดิสุยหยางตี้หรือสุยหยางกว่างรัชสมัยต้าเย่ ปีที่สอง（隋大业二年隋炀帝（隋杨广）หรือ ค.ศ. ๖๐๖ ราชทูตจากประเทศเจินล่าไปถวายเครื่องราชบรรณาการ และในหนังสือสุยซูนี้ยังปรากฏคำอธิบายเกี่ยวกับอาณาจักรเจินล่าไว้อย่างละเอียด อันแสดงถึงความสัมพันธ์กับประเทศจีนเป็นอย่างดี (อ้างอิงจากหนังสือสุยซู ม้วนที่ ๘๒)《隋书 列传第四十七》ดังที่ผู้ช่วยศาสตราจารย์นวรัตน์ ภักดีคำ แปลมานำเสนอต่อไปนี้

“*...(เจินล่า) อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหลินอี้ (จามปา) เดิมเป็นเมืองในการปกครองของอาณาจักรฟูนันหากเดินทางด้วยเรือต้องใช้เวลาหกสิบวันโดยทางทิศใต้อยู่ติดกับเมืองเชอฉวีกั๋ว ทิศตะวันตกมีเมืองจูเจียงกั๋ว*

มีกษัตริย์ตระกูลซาลี่ ชื่อจื้อตัวซือน่า (จิตรเสน) โดยปฐมกษัตริย์ได้สถาปนาอาณาจักรขึ้นจนเข้มแข็งมาจนถึงสมัยจื้อตัวลี่น่าถึงได้กลืนอาณาจักรฟูนัน เมื่อสิ้นพระชนม์ลงบุตรที่ชื่ออีเส่อน่า (อีศาน) ได้สืบตำแหน่งต่อมา ได้ตั้งเมืองชื่อว่าเมืองอีเส่อน่า (อีศานปุระ)

ภายในกำแพงเมืองมีสองหมื่นกว่าครัวเรือน (หมายถึงทั้งอาณาจักร-ผู้แปล) ในเมืองมีพระราชวังใหญ่และเป็นที่ว่าราชการของกษัตริย์ และมีเมืองทั้งสิ้นสามสิบเมืองในเมืองมีนับพันครัวเรือน ในแต่ละเมืองมีเจ้าเมือง ขุนนางดูแลเหมือนเมืองหลินอี้

กษัตริย์ออกว่าราชการสามวันครั้งโดยประทับนั่งอยู่บนตั่งไม้หอมประดับอัญมณี ข้างบนมีฉัตรกาง ฉัตรนั้นมีไม้กฤษณาเป็นก้านมีงาช้างและแผ่นทองกั้น สัณฐานคล้ายห้องขนาดย่อม แสงทองอร่ามตา เบื้องหน้ามีกระถางกำยานทำด้วยทองคำ มีมหาดเล็กสองคนคอยเฝ้าแหน

ทุกเดือนห้าถึงเดือนหกของแต่ละปีธรรมชาติจะเกิดอาเพศ ดังนั้นจึงใช้หมูขาว วัวขาว แพะขาวไปเซ่นสรวงที่ศาลนอกกำแพงเมืองทางทิศตะวันตก มิฉะนั้นจะถือว่าพืชพันธุ์ธัญญาหารไม่สมบูรณ์ ปศุสัตว์ทั้งหลายอาจล้มตายเสียหาย ผู้คนอาจเกิดโรคระบาด

*ที่ใกล้ๆ กับเมืองนั้นมี**ภูเขาหลิงกาโปวโผว** (ลิงคบรรพต) บนเขามีศาลเจ้า โดยมีทหารเฝ้ารักษาห้าพันนายทางทิศตะวันออกมีเทพชื่อ**โผวตัวลี่** (ภัทเรศวร) ที่ต้องใช้เนื้อคนเซ่นสรวง โดยกษัตริย์จะฆ่าคนเพื่อใช้ในการเซ่นสรวงทุกปี และทำพิธีเซ่นในคืนนั้น โดยมีทหารเฝ้าที่ศาลนี้พันนาย ซึ่งการเซ่นนี้เหมือนกับการเซ่นผี โดยมากแล้วจะมีพิธีพุทธประกอบ โดยมีนักพรตประกอบพิธี พระและนักพรตจะยืนประจำในหอแห่งนั้น*

ต้าเย่ปีที่สองได้ส่งทูตเข้ามาถวายเครื่องราชบรรณาการ ทางพระจักรพรรดิทรงรับและตอบแทนเครื่องราชบรรณาการนั้นอย่างถึงขนาด แต่หลังจากนี้ก็ขาดส่งไป...”

จารึกฐานศิวลึงค์ของพระเจ้ามเหนทรวรมันจากถ้ำภูหมาไน
จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒
ปัจจุบันนำมาจัดแสดงไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี

ต่อมาในเอกสารสมัยราชวงศ์ถังปรากฏหลักฐานการกล่าวถึง "เจินล่า" ใน "ถังซู" 唐书 หรือพงศาวดารราชวงศ์ถัง เรียก "เจินล่า" ว่า ประเทศเจินล่า รวมทั้งเรียกว่า จี๋เมี้ย หรือ เก๋อเมี่ย ซึ่งตรงกับคำว่า เกฺมร (ในภาษาเขมรสมัยก่อนพระนคร หรือ เขมร) ดังมีเนื้อความต่อไปนี้

"...อาณาจักรเจินล่า ปีเจินกวานที่สอง ได้ส่งทูตมาถวายบรรณาการพร้อมกับเมืองหลินอี้ พระเจ้าไท้จงทรงปิติ แลทรงเห็นว่าเดินทางมาไกลอาจเหน็ดเหนื่อยและไม่สบายจากการเดินทางจึงพระราชทานของตอบแทนอย่างถึงขนาด คนทางใต้เรียกอาณาจักรเจินล่าว่าเมืองจี๋เมี้ยกวั๋ว (เขมร-ผู้แปล)

นับแต่ปีเสินหลงเป็นต้นมา เจินล่าได้แบ่งออกเป็นสองครึ่งหนึ่งทางใต้ใกล้ทะเล คือ ตัวผัวเจ้อ เรียกว่าเจินล่าน้ำ อีกครึ่งหนึ่งอยู่ทางเหนือเต็มไปด้วยเขา เรียกว่าเจินล่าบก เจินล่าบกเรียกอีกชื่อว่าเหวินตาน

ในสมัยพระจักรพรรดิถังเกาจง พระนางจักรพรรดินีอู่เจ๋อเทียน พระจักรพรรดิถังเสวียนจงล้วนส่งทูตมาถวายบรรณาการทั้งสิ้น

อาณาเขตของเจินล่าน้ำจากเหนือใต้ออกตกรวมแปดร้อยลี้ ตะวันตกติดเป็นถัว เหลียงโจว ตะวันตกติดประเทศตัวหลัวโปวตี่กวั๋ว (ทวารวดี?) ทางใต้ติดทะเลน้อย เหนือติดเจินล่าบก

กษัตริย์ประทับอยู่ที่โผวหลัวซื่อป๋า (พาลาทิตยปุระ?) ทางด้านตะวันตกมีเมืองเล็กๆ เมืองหนึ่งมีช้างมาก รัชสมัยหยวนเหอปีที่แปดทูตชื่อหลี่หมอน่าเป็นต้นได้มาถวายเครื่องราชบรรณาการ..."

จากหลักฐานในเอกสารจีนดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า ในสมัยราชวงศ์ถัง รัชกาลพระจักรพรรดินีอู่เจ๋อเทียน ปีเสินหลง (ระหว่าง ค.ศ. ๗๐๕ - ๗๐๗) อาณาจักรเจินล่าได้แบ่งออกเป็นสองอาณาจักร คือ ทางเหนือเป็นเจินล่าบก (หรืออีกชื่อว่าอาณาจักรเหวินตาน) เมืองหลวงตั้งอยู่ในดินแดนของประเทศลาวในปัจจุบันและทางใต้เป็นเจินล่าน้ำ เมืองหลวงคือ โผวหลัวถีป๋า (พลาทิตยปุระ) แต่ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ ๙ เจินล่าบกและเจินล่าน้ำได้กลับมารวมกันอีกครั้ง

จากหลักฐานที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า หลังจากพระเจ้าอีสานวรมันสวรรคต พระเจ้าภววรมันที่ ๒ ได้ขึ้นครองราชย์ (ค.ศ. ๖๓๙ – ๖๕๔) เมื่อพระเจ้าภววรมันที่ ๒ สวรรคตแล้ว พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ ซึ่งเป็นพระราชโอรสได้ขึ้นครองราชย์โดยสร้างราชธานีอยู่ที่อังกอร์โบเรีย

หลังจากนั้นในปี ค.ศ. ๖๘๑ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ สวรรคตโดยไม่มีรัชทายาท มเหสีของพระองค์นามว่าชัยเทวีครองราชย์ต่อมา

แต่หลังจากนั้นได้มีการแย่งชิงราชสมบัติในระหว่าง ค.ศ. ๗๑๐ – ๗๑๕ ทำให้อาณาจักรเจินล่าก็แตกแยกเป็น เจินล่าบกมีศูนย์กลางอยู่ที่เศรษฐปุระ ในจำปาศักดิ์ และเจินล่าน้ำ มีศูนย์กลางอยู่ในดินแดนฝูหนานเดิมคือ ปากแม่น้ำโขงและดินแดนที่ติดทะเล

ต่อมาในราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๘ ประเทศเจินล่าได้แตกแยกเป็นรัฐเล็กรัฐน้อย ประจวบกับการรุกรานของชวาทำให้อาณาจักรเจินล่าน้ำต้องตกเป็นเมืองขึ้นของชวาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๙ จนกระทั่งพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ เสด็จกลับจากชวามาสร้างราชธานีใหม่ทางเหนือของทะเลสาบเขมร ประวัติศาสตร์กัมพูชาจึงเข้าสู่ยุคสมัยพระนคร

ร่องรอยหลักฐานเกี่ยวกับอาณาจักรเจินล่าหลังสมัยพระเจ้ามเหนทรวรมัน ราวรัชกาลพระเจ้าภววรมันที่ ๒ (ศิลปะเขมรแบบไพรเกมง) ปรากฏในจังหวัดอุบลราชธานีด้วยหลายแห่ง เช่น

แหล่งโบราณคดีวัดแก่งตอย อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของลำน้ำเซบาย ตรงข้ามกับชุมชนโบราณบ้านโพนเมือง อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งพบโบราณสถานประกอบด้วยตัวอาคารที่สร้างด้วยอิฐ ๒ หลัง ศิลาแลง ๑ หลัง และชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมส่วนหินทราย ได้แก่ เสาประดับกรอบประตู และโสมสูตรหัวมกร ๒ ชิ้น ศิลปะเขมรสมัยไพรเกมงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๓[๙]

---

๙ กรมศิลปากร, **เมืองอุบลราชธานี** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๙๗.

แหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมเขมรโบราณ
สมัยก่อนพระนคร ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔
วัดแก่งตอย อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี

โบราณวัตถุสำคัญจากวัดแก่งตอย ได้แก่ เสาประดับกรอบประตู
และโสมสูตร หัวมกร ศิลปะเขมร สมัยไพรเกมง ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๓
แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองอุบลราชธานี ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๓
พบที่แหล่งโบราณคดีวัดแก่งตอย อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี

ทับหลังสมัยถาลาบริวัตร
พุทธศตวรรษที่ ๑๒
ปัจจุบันอยู่ที่วัดสุปัฏนาราม

แหล่งโบราณคดีวัดแก่งตอย จังหวัดอุบลราชธานี
เป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญแห่งหนึ่งในจังหวัดอุบลราชธานี
เนื่องจากพบร่องรอยของโบราณสถานและโบราณวัตถุชิ้นสำคัญ
จำนวนมาก ได้แก่ เสาประดับกรอบประตู และท่อโสมสูตร
หัวมกร ซึ่งเป็นศิลปะเขมรสมัยไพรเกมง
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๓
เป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญซึ่งแสดงถึงความสำคัญของ
ชุมชนโบราณในจังหวัดอุบลราชธานี
เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๓ เป็นต้นมา

วัดสระแก้ว อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี พบทับหลังสมัยไพรเกมง รวมทั้งศิลาจารึกวัดสระแก้ว ซึ่งจารึกด้วยอักษรสมัยหลังปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๔ มีข้อความกล่าวถึง "มหิปติวรมัน"[๑๐] ซึ่งน่าจะเป็นพระนามของเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ที่ปกครองดินแดนบริเวณนี้

จากร่องรอยหลักฐานที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า อิทธิพลของอาณาจักรเจินล่าหรือ เขมรโบราณสมัยก่อนพระนครได้มีอิทธิพลต่อดินแดนจังหวัดอุบลราชธานีอย่างมากในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๓ แต่ต่อมาเมื่ออาณาจักรเจินล่าได้เสื่อมอำนาจลงเป็นอาณาจักรเจินล่าบก และเจินล่าน้ำในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๔ ทำให้ดินแดนแถบนี้ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมอีกสายหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จักกันในเวลาต่อมาว่า วัฒนธรรมทวารวดีในภาคอีสาน ซึ่งรับอิทธิพลมาจากภาคกลางของประเทศไทย

จารึกวัดสระแก้ว จังหวัดอุบลราชธานี เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ กล่าวถึงนามของกษัตริย์ผู้มีพระนามว่า "มหิปติวรมัน"

---

[๑๐] กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๒๘๔.

ทับหลังจากวัดสระแก้ว จังหวัดอุบลราชธานี
เป็นทับหลังศิลปะเขมรแบบไพรเกมง
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๓

อุบลราชธานี – อำนาจเจริญ
ดินแดนแห่งทวารวดีอีสาน

นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ เป็นต้นมา อาณาจักรเจินล่าซึ่งเคยมีความเจริญรุ่งเรืองได้แตกแยกเป็น ๒ อาณาจักร คือ อาณาจักรเจินล่าบก ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่แถบเมืองจำปาศักดิ์เดิม และเจินล่าน้ำซึ่งอยู่บริเวณปากแม่น้ำโขง หรือดินแดนอาณาจักรฝูหนานเดิม ทำให้อิทธิพลของวัฒนธรรมเจินล่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือลดบทบาทลง

ในระยะเวลาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ เป็นต้นมา ถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นช่วงเวลาที่วัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางของไทยได้ขยายอิทธิพลเข้ามาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากขึ้น และได้มีความสำคัญขึ้นมาแทนที่วัฒนธรรมเจินล่า จนทำให้เกิดวัฒนธรรมแบบใหม่ที่มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมเกิดเป็นรูปแบบที่เรียกว่า **“ทวารวดีในอีสาน”** ซึ่งมีความรุ่งเรืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่อมา

ร่องรอยการขยายตัวของวัฒนธรรมทวารวดีในภาคอีสานนั้น ขยายมาตามแนวลำน้ำที่สำคัญ คือ แม่น้ำชี แม่น้ำมูล และลำน้ำสาขาอื่นๆ โดยเฉพาะในแถบจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดอำนาจเจริญนั้นพบว่า ในชุมชนหลายแห่งมีการอยู่อาศัยสืบเนื่องจากความเป็นชุมชนโบราณในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ สืบเนื่องต่อมาจนถึงวัฒนธรรมแบบทวารวดีในภาคอีสาน เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านงิ้วบ้านซาด จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นต้น

วัฒนธรรมแบบทวารวดีอีสานในแถบจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดอำนาจเจริญ ปรากฏหลักฐานสืบเนื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ วัฒนธรรมเขมรโบราณสมัยพระนครจึงแผ่นอิทธิพลเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมทวารวดีในอีสาน

ใบเสมาสมัยทวารวดี
ปัจจุบันอยู่ที่วัดสุปัฏนาราม
อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี
เป็นรูปเสาธรรมจักร สมัยทวารวดี
ซึ่งเป็นหลักฐานถึงการเป็นชุมชน
สมัยทวารวดีในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี

เสมาทวารวดีอีสานในอุบลราชธานีและอำนาจเจริญ

ในช่วงที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สมัยวัฒนธรรมทวารวดีนั้น พื้นที่บริเวณจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดอำนาจเจริญ ได้ปรากฏร่องรอยหลักฐานทางวัฒนธรรมในสมัยนี้ด้วย โดยเฉพาะใบเสมาหินทรายสมัยทวารวดี ซึ่งพบเป็นจำนวนมากในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดอำนาจเจริญ

"ใบเสมาทวารวดี" ในอีสานมักเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "หินตั้ง" เหตุที่นิยมเรียกว่า "เสมา" เนื่องจากมีลักษณะคล้ายใบเสมาที่ปักล้อมอุโบสถสมัยสุโขทัยและอยุธยา ส่วนที่เรียกว่าหินตั้ง เนื่องจากเห็นว่า แตกต่างจากการทำเสมาล้อมอุโบสถในชั้นหลัง อีกทั้งมีขนาดใหญ่เกินกว่าจะทำหน้าที่เป็นเพียงใบเสมา แต่ดูคล้ายหินตั้งในวัฒนธรรมหินใหญ่ – หินตั้ง และจากที่พบว่าแผ่นหินเหล่านี้มีการค้นพบเป็นจำนวนมาก จึงน่าจะไม่ได้ใช้หน้าที่เพียงการเป็นใบเสมาล้อมอุโบสถเท่านั้น[๑๑] สำหรับหน้าที่ของใบเสมาทวารวดีอีสานนั้นน่าจะมีหน้าที่หลายอย่าง[๑๒] คือ

๑. สำหรับแสดงเขตศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา หรือเครื่องหมายของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่

เขตศักดิ์สิทธิ์อันเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง เช่น การปักล้อมรอบอาคารหรือปูชนียสถานในพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏหลักฐานในแท่งหินวัดศรีธาตุประมัญชา อำเภอศรีธาตุ จังหวัดอุดรธานี มีข้อความว่า "...*สถาปนาศิลานี้ให้เป็นสีมา*..." แสดงให้เห็นว่าในสมัยทวารวดีมีการใช้เสาหินปักเป็นเสมาด้วย

เขตศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นพื้นที่เกี่ยวกับการปลงศพ ปรากฏหลักฐานว่า เนินดินที่เกี่ยวกับการปลงศพหลายแห่งมีใบเสมาปักอยู่ เช่น เนินดินบ้านตาดทอง อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร เป็นต้น

๒. สำหรับเป็นบุญกุศลของผู้สร้างและผู้วายชนม์ ปรากฏหลักฐานในจารึกบนใบเสมา มีข้อความกล่าวถึงการอุทิศบุญกุศลให้กับตัวผู้สร้างและผู้วายชนม์

๓. สำหรับเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สมบูรณ์ในตัว กล่าวคือ ใบเสมาขนาดใหญ่ที่มีการแกะสลักรูปพระพุทธรูปน่าจะอยู่ในฐานะศักดิ์สิทธิ์ที่เทียบได้กับพระพุทธเจ้าโดยตรง

โดยเฉพาะในจังหวัดอุบลราชธานีและอำนาจเจริญนั้น ได้มีการค้นพบใบเสมาสมัยทวารวดีจำนวนมากตามลุ่มน้ำชีและสาขาในบริเวณอำเภอเมืองอำนาจเจริญ อำเภอลืออำนาจ และอำเภอหัวสะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นต้น

---

[๑๑] รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, **ทวารวดีในอีสาน** (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๘), หน้า ๑๙๑.

[๑๒] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๙๓.

ใบเสมาสมัยทวารวดี แหล่งโบราณคดีเมืองงิ้ว บ้านชาด
อำเภอหัวสะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ
เป็นหลักฐานที่สำคัญของชุมชนสมัยทวารวดี
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖ ในจังหวัดอำนาจเจริญ

ดังปรากฏหลักฐานของใบเสมาสมัยทวารวดีกระจายตัวอยู่ตามวัดต่างๆ หลายวัด เช่น วัดโพธิ์ อำเภอเมืองอำนาจเจริญ วัดโพธิ์ศิลา อำเภอลืออำนาจ วัดดงเฒ่าเก่า อำเภอหัวสะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ แหล่งโบราณคดีโนนเมือง บ้านกุดซวย ตำบลคำพระ อำเภอหัวสะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นต้น แหล่งโบราณคดีที่มีหลักฐานวัฒนธรรมสมัยทวารวดีในจังหวัดอุบลราชธานีและอำนาจเจริญจัดแบ่งออกได้ดังต่อไปนี้

๑. แหล่งโบราณคดีทวารวดีอีสานที่ราบฝั่งซ้ายของแม่น้ำชี ได้แก่พื้นที่แถบอำเภอเขื่องในและอำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี มีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญดังนี้

แหล่งโบราณคดีบ้านทุ่งใหญ่ ตำบลบ้านไทย อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี เป็นเนินดินขนาดใหญ่ มีร่องรอยคูน้ำคันดินล้อมรอบ ที่วัดโพธิ์ศรีมีชิ้นส่วนใบเสมา ฐานประติมากรรมและพระพุทธรูปหลายองค์ องค์หนึ่งเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ สมัยทวารวดี[๑๓]

แหล่งโบราณคดีบ้านชีทวน ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องในจังหวัดอุบลราชธานี มีเนินดินซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดศรีวิไล พบเสมาหินทรายขนาดเล็กและชิ้นส่วนพระพุทธรูปขนาดเล็กสลักจากหินทรายสีแดงในศิลปะแบบทวารวดีตอนปลาย[๑๔]

๒. แหล่งโบราณคดีทวารวดีอีสานที่ราบลำเซบายและลำเซบก อยู่ระหว่างอำเภอหัวสะพาน อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ อำเภอดอนมดแดงและอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี มีแหล่งโบราณคดีสำคัญได้แก่

แหล่งโบราณคดีวัดดงเฒ่าเก่า บ้านหนองเรือ ตำบลนาหมอม้า อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ตั้งอยู่ริมห้วยนาหมอม้าที่ไหลไปลงลำเซบาย เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญซึ่งพบพระพุทธรูปหินทรายสมัยทวารวดี และใบเสมาทวารวดี นอกจากนี้ในพื้นที่ใกล้เคียงยังมีเนินดินขนาดใหญ่เรียกว่า “ภูดิน” ซึ่งพบโครงกระดูกและเศษเครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์[๑๕]

แหล่งโบราณคดีบ้านเปือยหัวดง ตำบลเปือย อำเภอลืออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีขนาดใหญ่ มีกลุ่มเสมาปักอยู่เป็นกลุ่มๆ รวม ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ ๑ อยู่ที่เนินดินด้านทิศตะวันออกของวัดโพธิ์ศิลา อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ถือเป็นใบเสมาที่เก่าแก่ที่สุดที่สามารถกำหนดอายุได้ในพื้นที่แถบนี้ กลุ่มที่ ๒ อยู่บริเวณลาดเนินวัดเรไร เป็นกลุ่มใบเสมาที่มีรูปทรงแตกต่างกันถึง ๓ แบบ คือ เสมาทรงใบหอก ใบเสมาแบบแท่งหินทรงสี่เหลี่ยมลบมุม และใบเสมาแบบแท่งหินแปดเหลี่ยม กลุ่มที่ ๓ อยู่ด้านหลังโรงเรียนบ้านเปือยปักบนที่ราบ นอกจากนี้ในบริเวณดังกล่าวมีการพบร่องรอยชิ้นส่วนประติมากรรมและร่องรอยโบราณสถานด้วย[๑๖]

---

[๑๓] กรมศิลปากร, **เมืองอุบลราชธานี** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๓.

[๑๔] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๐๕.

[๑๕] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๐๗.

[๑๖] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๐๗ – ๑๑๒.

ธรรมาสน์ศิลปะช่างญวน
ศาลาการเปรียญ
วัดศรีนวลแสงสว่างอารมณ์
ตำบลชีทวน อยู่ใกล้กับ
แหล่งโบราณคดีบ้านชีทวน
ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดี
ที่สำคัญของ
จังหวัดอุบลราชธานี
ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๔

แหล่งโบราณคดีวัดดงเฒ่าเก่า
เป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญของจังหวัดอำนาจเจริญ
ปรากฏหลักฐานที่สำคัญคือ พระพุทธรูปสมัยทวารวดี
และใบเสมาหินทรายสมัยทวารวดีจำนวนมาก
ปัจจุบันวัดดงเฒ่าเก่าเสมาราม อยู่ที่บ้านหนองปรือ
ตำบลนาหมอม้า อำเภอเมืองอำนาจเจริญ จังหวัดอำนาจเจริญ

ใบเสมาสมัยทวารวดี วัดโพธิ์ศิลา
ในแหล่งโบราณคดีบ้านเปือยหัวดง
อำเภอลืออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ
มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓
ซึ่งถือว่ามีความเก่าแก่ที่สุดในพื้นที่บริเวณนี้

แหล่งโบราณคดีบ้านโพนเมืองกุดซวย ตำบลกุดซวย อำเภอหัวสะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นเนินดินขนาดใหญ่ มีร่องรอยของโบราณสถานที่สร้างด้วยอิฐและภาชนะดินเผากระจายอยู่ทั่วไป นอกจากนี้ยังพบใบเสมาหินทรายทรงป้อมปักอยู่ทางด้านเหนือและใต้ของเนิน ปัจจุบันบางหลักย้ายมาไว้ที่วัดกุดซวย[๑๗]

แหล่งโบราณคดีเมืองงิ้ว อยู่ที่บ้านชาด ตำบลเค็งใหญ่ อำเภอหัวสะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ แหล่งโบราณคดีเมืองงิ้ว เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ – สมัยประวัติศาสตร์ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖ มีลักษณะเป็นศาสนสถานมากกว่าที่อยู่อาศัย และพบใบเสมาสมัยทวารวดีจำนวนมาก

จากที่กล่าวมาจึงเป็นหลักฐานว่า การกระจายตัวของวัฒนธรรมทวารวดีอีสานในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดอำนาจเจริญส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณฝั่งของแม่น้ำมูล ตั้งแต่ปากแม่น้ำชี ลำเซบาย ทางทิศตะวันตกไปยังลำน้ำสาขาเซบกด้านทิศตะวันออก[๑๘]

ใบเสมาทวารวดีที่พบในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดอำนาจเจริญ โดยมากมีลักษณะพิเศษ กล่าวคือ เป็นใบเสมาที่มีการสลักภาพธรรมจักร ซึ่งแม้ว่าใบเสมาที่มีสลักรูปธรรมจักรจะมีการค้นพบในที่อื่นๆ ก็ตาม แต่เป็นรูปแบบที่มีการค้นพบในบริเวณนี้หนาแน่นกว่าพื้นที่อื่นอย่างเห็นได้ชัด เช่น วัดสุปัฏนาราม อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี วัดดงเฒ่าเก่า บ้านหนองเรือ ตำบลนาหนองม้า อำเภอเมืองอำนาจเจริญ จังหวัดอำนาจเจริญ และวัดโพธิ์ศรี อำเภอลืออำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ เป็นต้น[๑๙]

จากหลักฐานต่างๆ ที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะบริเวณจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดอำนาจเจริญในสมัยวัฒนธรรมแบบทวารวดีในภาคอีสาน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๕ มีความเจริญรุ่งเรืองและมีชุมชนที่นับถือพระพุทธศาสนากระจายตัวอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ เต็มบริเวณนี้ ก่อนที่วัฒนธรรมเขมรสมัยพระนครจะขยายอิทธิพลเข้ามาแล้วทำให้วัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือลดบทบาทไปในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ นั่นเอง

---

[๑๗] กรมศิลปากร, **เมืองอุบลราชธานี** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๑๑๔.

[๑๘] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๑๖.

[๑๙] รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, **ทวารวดีในอีสาน** (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๘), หน้า ๒๓๙.

ใบเสมา
สมัยทวารวดี
ที่วัดสุปัฏนาราม
อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

ใบเสมาสมัยทวารวดี
ในแหล่งโบราณคดีเมืองงิ้ว
บ้านชาด ตำบลเต็งใหญ่
อำเภอหัวสะพาน
จังหวัดอำนาจเจริญ
เป็นแหล่งโบราณคดี
สมัยก่อนประวัติศาสตร์-
สมัยประวัติศาสตร์
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ – ๑๖
แสดงให้เห็นว่า
พื้นที่จังหวัดอำนาจเจริญ
มีชุมชนโบราณมาตั้งแต่สมัย
ก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา

๘

อุบลราชธานี ในวัฒนธรรมเขมรโบราณ สมัยพระนคร

ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เมื่ออาณาจักรเขมรโบราณได้ย้ายราชธานีมาตั้งอยู่ที่เมืองพระนคร ในจังหวัดเสียมราฐ ราชอาณาจักรกัมพูชาในปัจจุบัน ทำให้กัมพูชาเข้าสู่ยุคกัมพูชาสมัยพระนคร ซึ่งจะมีระยะเวลาสืบเนื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ในช่วงเวลาดังกล่าว พื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดอำนาจเจริญได้รับอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมเขมรโบราณสมัยพระนครนี้ด้วย จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ดังนี้

หลังจากเจินล่าน้ำถูกยึดครองโดยชวา ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกปราสาทสด๊กก๊อกธมว่า เจ้าชายชัยวรมัน (ต่อมาคือพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒) เสด็จกลับคืนมาจากประเทศชวา[๒๐] ในระยะแรกพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ประทับอยู่ ณ เมืองอินทรปุระ แล้วจึงเสด็จไปประทับ ณ เมืองหริหราลัย (โรลวส) และ เมืองอมเรนทรปุระ (สันนิษฐานว่าตั้งอยู่บริเวณที่ปัจจุบันเป็นบารายตะวันตก) จากนั้นพระองค์ได้เสริมสร้างพระราชอำนาจของพระองค์ในประเทศและปราบปรามอาณาจักรจามปาซึ่งรุกรานกัมพูชา[๒๑]

---

[๒๐] ศานติ ภักดีคำ, **ประวัติศาสตร์กัมพูชาแบบเรียนของเขมรที่เกี่ยวข้องกับไทย**, (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑.

[๒๑] อุไรศรี วรศะริน, **ประชุมอรรถบทเขมร: รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรศะริน**, (กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๔๕) หน้า ๖๓.

ปราสาทสด๊กก๊อกธม อำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว
เป็นปราสาทที่พบจารึกสด๊กก๊อกธม ซึ่งกล่าวถึงการสถาปนา
อาณาจักรเขมรโบราณ โดยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔

ในปี พ.ศ. ๑๓๔๕ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ได้ราชาภิเษกและประกาศเอกราชไม่ตกอยู่ใต้อำนาจประเทศชวา บนยอดเขามเหนทรบรรพต (พนมกุเลน)[๒๒] ในที่สุดพระองค์ได้เสด็จกลับมาประทับที่เมืองหริหราลัย[๒๓]

เมืองหริหราลัยจึงได้เป็นราชธานีของกัมพูชาโบราณสืบต่อมาอีกหลายรัชกาล กษัตริย์กัมพูชาโบราณที่ปกครองเมืองหริหราลัย ได้แก่ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๓ พระเจ้าอินทรวรมันที่ ๑ และพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ หลังจากนั้นพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ จึงทรงย้ายราชธานีไปที่แห่งใหม่คือ “พระนครศรียโศธรปุระ” หรือ “เมืองพระนคร”

การสร้างเมืองยโศธรปุระของพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ เป็นผลงานที่สำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่น ราชธานีใหม่นี้มีศูนย์กลางอยู่ที่พนมกันตาล หรือ “วนํกนฺตาล”[๒๔] หรือ “ยโศธรคีรี” ภายหลังเรียกกันว่า “พนมบาแค็ง” เป็นภูเขาตามธรรมชาติที่มีความสูงประมาณ ๖๐ เมตร ซึ่งได้มีการดัดแปลงและก่อสร้างปราสาทพนมบาแค็งไว้บนยอดเขาแห่งนี้ เพื่อเป็นศูนย์กลางจักรวาลของพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑

ในรัชกาลพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ นี้เอง ได้ปรากฏร่องรอยการขยายอิทธิพลการเมืองและวัฒนธรรมเขมรโบราณสมัยพระนครมายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นครั้งแรก โดยเฉพาะที่ปราสาทหินพนมวันซึ่งพบจารึกของพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑

เมื่อพระเจ้ายโศวรมันสวรรคต พระโอรสของพระองค์ คือ พระเจ้าหรรษวรมันที่ ๑ ขึ้นครองราชย์ ถึงปี พ.ศ. ๑๔๖๔ พระปิตุลาของพระองค์ได้ทรงประกาศพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ ทรงพระนามพระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ ตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองเกาะแกร์[๒๕] ในปี พ.ศ. ๑๔๖๕ เมื่อพระเจ้าหรรษวรมันสวรรคต พระอนุชาของพระองค์พระนามพระเจ้าอีศานวรมันที่ ๒ ทรงขึ้นครองราชย์ที่เมืองพระนคร

เวลานั้นกัมพูชาแตกเป็นสองส่วน กระทั่งพระเจ้าอีศานวรมันที่ ๒ สวรรคต กัมพูชาจึงได้รวมเข้าเป็นหนึ่ง มีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียว คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ ซึ่งครองราชย์ที่เกาะแกร์ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ ได้ทรงสร้างปราสาทธมที่เกาะแกร์ เมื่อพระองค์สวรรคต พระราชโอรสของพระองค์คือพระเจ้าหรรษวรมันที่ ๒ เสวยราชย์สืบต่อมาอีก ๓ ปี

ในประวัติศาสตร์กัมพูชาช่วงสมัยราวรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ ซึ่งครองเมืองเกาะแกร์นี้ ปรากฏหลักฐานว่า มีการพบพระพิฆเนศวรหินทราย ศิลปะแบบเกาะแกร์ ที่อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี[๒๖] แสดงให้เห็นว่าในเวลานั้นเขมรโบราณสมัยพระนครมีความสัมพันธ์กับพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีอย่างชัดเจน

เมื่อพระเจ้าหรรษวรมันที่ ๒ สวรรคต พระเจ้าราเชนทรวรมันซึ่งเป็นพระภาคิไนย (หลาน) ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ ขึ้นครองราชย์ โดยได้รับพระราชมรดกคือเมืองภวะปุระ (อาณาจักรเจินล่าบก) ดังนั้นพระองค์จึงสามารถสร้างเอกภาพให้แก่พระราชอาณาจักรได้สำเร็จเต็มที่ แล้วได้เสด็จกลับมาประทับที่เมืองพระนครศรียโศธรปุระ ในปี พ.ศ. ๑๔๘๘ พระองค์ทำสงครามกับจาม พระองค์สร้างปราสาทแม่บุญตะวันออก ปราสาทแปรรูป ปราสาทพิมานอากาศ ปราสาทบาทชุม ในรัชกาลพระองค์นี้ พราหมณ์ยัชญวราหะได้สร้างปราสาทบันทายศรีในปี พ.ศ. ๑๕๑๐[๒๗]

---

[๒๒] กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓** (กรุงเทพฯ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๒๒๑.

[๒๓] **เรื่องเดียวกัน.**

[๒๔] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๒๒.

[๒๕] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๒๓.

[๒๖] กรมศิลปากร, **เมืองอุบลราชธานี** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๐.

[๒๗] อุไรศรี วรศะริน, **ประชุมอรรถบทเขมร: รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรศะริน**, หน้า ๗๔.

พระพิฆเนศวรหินทราย
ศิลปะเขมร ปัจจุบันอยู่ที่
วัดสุปัฏนาราม อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

หลังจากพระเจ้าราเชนทรวรมันสวรรคต พระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ พระราชโอรสของพระองค์ขึ้นครองราชย์ต่อมา เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ สวรรคต ในปี พ.ศ. ๑๕๔๔ พระภาคิไนยพระองค์หนึ่งขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าอุทัยทิตยวรมัน ปี พ.ศ. ๑๕๔๕ พระเจ้าชัยวีรวรมัน ทรงขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่เมืองยโศธรปุระ ในเวลาเดียวกันนั้น คือปี พ.ศ. ๑๕๔๕ มีกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง คือ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ทรงอ้างว่าพระมารดาของพระองค์สืบพระญาติวงศ์จากพระเจ้าอินทรวรมัน ได้ประกาศพระองค์เป็นพระราชาของกัมพูชาที่พิมาย

พระราชประวัติของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ตามที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์กัมพูชาไม่ชัดเจนนัก แม้ว่าในจารึกปราสาทเขาพระวิหาร ๑ (K. ๓๘๐) ของพระองค์จะอ้างว่าทรงสืบเชื้อสายมาทางพระมารดาของพระเจ้าอินทรวรมัน และทรงเกี่ยวดองทางพระมเหสีของพระองค์ คือ พระนางวีรวรมันกับโอรสของพระเจ้ายโศวรมันก็ตาม[๒๘] เอกสารบางแห่งว่าพระองค์เป็นเจ้าชายทางภาคเหนือพระองค์หนึ่ง แต่ไมเคิล วิคเคอรี เสนอว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ เป็นสมาชิกในครอบครัวชนชั้นนำกัมพูชา ซึ่งมีสายสัมพันธ์กับดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของกัมพูชา[๒๙]

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๕๔๕ – ๑๕๙๓ อย่างไรก็ตามในช่วงแรกของรัชกาลพระองค์ต้องทรงทำสงครามแย่งชิงราชสมบัติกับพระเจ้าชัยวีรวรมัน โดยทรงใช้เวลากว่า ๑๐ ปี จึงสามารถเสด็จเข้ามาประทับในเมืองพระนครได้ ดังนั้นในช่วง ๑๐ ปีแรกของรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ น่าจะประทับอยู่นอกราชธานีเมืองพระนคร[๓๐]

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ทรงยกทัพมารบกับพระเจ้าชัยวีรวรมัน พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ยึดครองเมืองยโศธรปุระได้ในปี พ.ศ. ๑๕๔๙ เมื่อได้รับชัยชนะแล้วพระองค์ทรงพยายามปราบปรามกษัตริย์ซึ่งไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจ จนถึงปี พ.ศ. ๑๕๕๓ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ จึงได้รับชัยชนะอย่างเด็ดขาด เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ที่เมืองพระนครศรียโศธรปุระแล้ว ได้ทรงขยายพระราชอำนาจมายังดินแดนทางตอนเหนือของเทือกเขาพนมดงรักไปจนถึงเมืองลพบุรี ซึ่งในเวลานั้นเป็นส่วนหนึ่งของรัฐทวารวดี ในลุ่มแม่น้ำป่าสัก

พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ขึ้นครองราชย์ในขณะยังทรงพระเยาว์ ในรัชกาลพระองค์มีการสร้างปราสาทบาปวนปราสาทแม่บุญกลางบารายตะวันตก พร้อมทั้งขุดบารายด้านตะวันตกซึ่งมีความยาว ๘ กิโลเมตร และกว้าง ๒.๒ กิโลเมตร[๓๑]

ศิลปกรรมเขมรโบราณสมัยนี้คือศิลปะแบบบาปวน ซึ่งพบที่ปราสาทบ้านเบญจ์และปราสาททองหลาง จังหวัดอุบลราชธานี แสดงให้เห็นว่าในเวลานั้นอิทธิพลของเขมรโบราณในช่วงเวลาดังกล่าวได้ส่งอิทธิพลเข้ามาถึงจังหวัดอุบลราชธานีด้วย

เมื่อพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ สวรรคต พระองค์ไม่มีพระราชโอรส พระราชบัลลังก์จึงเป็นของอนุชาของพระองค์ คือ พระเจ้าหรรษวรมันที่ ๓ พระองค์โปรดให้ซ่อมแซมปราสาททั้งหลายที่เสียหายเพราะสงครามในรัชกาลก่อน ในปี พ.ศ. ๑๖๑๗ จามรุกรานพรมแดนเข้ามาถึงศัมภะปุระ ได้ทำลายศาสนสถานในที่นั้นและจับประชาชนไปเป็นเชลย

---

[๒๘] หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐**, หน้า ๑๘๖.

[๒๙] เดวิด แชนด์เลอร์, **ประวัติศาสตร์กัมพูชา** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๑.

[๓๐] หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติเมืองพระนคร (ANGKOR) ของขอม** (กรุงเทพฯ: บริษัท จันทวาณิชย์ จำกัด, ๒๕๒๖), หน้า ๒๘.

[๓๑] อุไรศรี วรศะริน, **ประชุมอรรถบทเขมร: รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรศะริน**, หน้า ๗๙.

โคปุระ ปราสาทบ้านเบญจ์
อำเภอทุ่งศรีอุดม จังหวัดอุบลราชธานี
เป็นศาสนสถานในศิลปะเขมรแบบเกลียง (คลัง)
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ แสดงถึงความสำคัญของ
ชุมชนโบราณในเมืองอุบลราชธานี
ในสมัยเขมรโบราณ เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๖

พ.ศ. ๑๖๒๓ มีเจ้านายพระองค์หนึ่งประกาศตนเป็นพระเจ้าแผ่นดินตั้งพระนามว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๖[๓๒] พระเจ้าหรรษวรมันที่ ๓ ทรงหายไปภายหลังจากนั้น พระราชบัลลังก์แห่งเมืองพระนครจึงตกมาถึงพระเจ้านฤปตินทราทิตยวรมัน ซึ่งเสวยราชย์ที่เมืองพระนคร พระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ ทรงยกทัพมารบกับพระเจ้านฤปตินทราทิตยวรมัน จนพระองค์สวรรคตในปี พ.ศ. ๑๖๕๐

เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ สวรรคตลง พระเชษฐาของพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์สืบต่อมาทรงพระนามว่า พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑ พระองค์แย่งชิงราชสมบัติกับพระเจ้านฤปตินทราทิตยวรมันและพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒[๓๓]

การสงครามระหว่างพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ กับพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑ รุนแรงมาก ในที่สุดคือปี พ.ศ. ๑๖๕๖ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ปลงพระชนม์พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๑ ได้ แล้วทรงขึ้นครองราชย์สืบต่อมา หลังจากนั้นพระองค์ได้มีชัยเหนือพระเจ้านฤปตินทราทิตยวรมัน

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ทรงนับถือไวษณพนิกาย พระองค์จึงทรงสร้างนครวัด สำหรับเป็นที่บูชาพระวิษณุและสำหรับบรรจุพระอัฐิของพระองค์ด้วย นอกจากนี้พระองค์ได้สร้างปราสาทที่พนมชีสูร พนมสัณฎาก พระวิหารวัดภู บึงมาลา ปราสาทพระขรรค์ (กำปงสวาย)[๓๔] พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ น่าจะทรงสวรรคตหลัง พ.ศ. ๑๖๘๘ และหลังจากสวรรคตแล้วทรงได้รับพระนามว่า บรมวิษณุโลก[๓๕]

หลังจากนั้นพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ เป็นพระอนุชาร่วมพระอัยยิกาได้ครองราชย์ต่อมา ถึงปี พ.ศ. ๑๗๐๓ พระองค์ได้สวรรคตลง ในเวลานั้นพระเจ้ายโศวรมันที่ ๒ ขึ้นครองราชย์ ในเวลานั้นพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทำสงครามอยู่กับจามปา จนถึงปี พ.ศ. ๑๗๐๘ พระเจ้ายโศวรมันที่ ๒ ถูกขุนนางคนหนึ่งปลงพระชนม์เพื่อชิงราชสมบัติ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จึงเสด็จกลับคืนมาเพื่อช่วยเหลือ แต่เสด็จกลับมาช้าไป[๓๖]

ขุนนางผู้ปลงพระชนม์พระเจ้ายโศวรมันที่ ๒ ขึ้นครองราชย์แล้วทรงพระนามพระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน พ.ศ. ๑๗๒๐ จามปาได้ยกทัพตามแม่น้ำโขงเข้ามาถึงทะเลสาบ เวลานั้นจามตีเมืองพระนครได้แล้วปลงพระชนม์พระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมันด้วย จามยึดครองเมืองพระนครเป็นเวลาประมาณ ๔ ปี การพ่ายแพ้ครั้งนี้ทำให้เมืองพระนครถูกจามปาทำลายจนได้รับความเสียหายอย่างหนัก[๓๗]

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เป็นโอรสของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ ๒ พระราชมารดาคือพระนางชัยจูฑามณิ ทรงรวบรวมผู้คนและกองทัพได้แล้วจึงทรงนำกองทัพมาขับไล่จามปาออกจากเมืองพระนคร แม้กระนั้นเมืองพระนครก็ต้องถูกจามปายึดครองเป็นเวลาถึง ๔ ปี เรื่องราวการรบระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กับกองทัพของจามปาไม่ปรากฏรายละเอียดที่แน่นอน แต่การรบในบริเวณเมืองพระนครนี้น่าจะมีเกิดขึ้นสองครั้งใหญ่ๆ คือ สงครามระหว่างกองทัพบก สันนิษฐานว่าน่าจะรบกันบริเวณปราสาทพระขรรค์ ทางทิศเหนือของเมืองพระนคร[๓๘]

ส่วนการรบอีกครั้งหนึ่งซึ่งน่าจะเป็นการรบขั้นสุดท้ายคือการรบทางเรือในทะเลสาบ ซึ่งปรากฏอยู่ในภาพสลักที่ระเบียงปราสาทบายน และระเบียงปราสาทบันทายฉมาร์ จังหวัดบันทายมีชัย สี่ปีหลังจากการรุกรานของจามปา พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

---

๓๒ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติเมืองพระนคร (ANGKOR) ของขอม**, หน้า ๓๖.

๓๓ ศานติ ภักดีคำ, **ประวัติศาสตร์กัมพูชาแบบเรียนของเขมรที่เกี่ยวข้องกับไทย**, หน้า ๒๙.

๓๔ อุไรศรี วรศะริน, **ประชุมอรรถบทเขมร: รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรศะริน**, หน้า ๘๕.

๓๕ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๘๖.

๓๖ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๘๘.

๓๗ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๘๙.

๓๘ **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔**, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓), หน้า ๒๐๐ – ๒๐๑.

ปราสาทบายน
ศูนย์กลางเมืองพระนครศรียโศธรปุระของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗
ปัจจุบันอยู่ที่จังหวัดเสียมราฐ ราชอาณาจักรกัมพูชา

ไล่จามปาออกจากเมืองพระนครได้ และขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๑๗๒๔ มีพระนามตามที่ปรากฏในศิลาจารึกว่า **"วฺระบาท กัมรเตงอัญ ศรีชยวรรมเทวะ"** หรือ **"พระบาทกัมรเตงอัญศรีชัยวรมันเทวะ"** หลังจากขึ้นครองราชย์แล้วพระองค์จึงทรงสถาปนาเมืองพระนครศรียโศธรปุระขึ้นใหม่เป็นเมืองที่ ๒ (ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในภายหลังว่า นครธม) เมืองนี้มีขนาดเล็กกว่าและตั้งอยู่ค่อนไปทางทิศเหนือของเมืองพระนครศรียโศธรปุระเดิมที่พระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ สร้างขึ้น

ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นี้เองที่ปรากฏร่องรอยหลักฐานโบราณสถานในจังหวัดอุบลราชธานี กล่าวคือ ปรากฏว่ามีการก่อสร้างปราสาทธาตุนางพญาซึ่งมีลักษณะเป็นอโรคยาศาล หรือ โรงพยาบาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นั่นเอง

ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่นอนว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สวรรคตเมื่อใด หลักฐานจากเอกสารจีนระบุว่าคณะทูตชุดสุดท้ายที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงส่งไปยังประเทศจีนคือ พ.ศ. ๑๗๔๓ พระองค์อาจครองราชย์ถึงราวปี พ.ศ. ๑๗๖๑ หลังจากนั้นในราวปี พ.ศ. ๑๗๖๓ อาณาจักรกัมพูชาได้สูญเสียอำนาจในดินแดนทางตะวันตกและตะวันออก จึงอาจเป็นไปได้ว่าการที่อาณาจักรกัมพูชาเสื่อมอำนาจลงนั้นเนื่องมาจากการสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้รับการถวายพระนามหลังการสวรรคตว่า "พระบาทบรมสุคตบท" พระเจ้าอินทรวรมันที่ ๒ ซึ่งเป็นโอรสได้ครองราชย์ต่อมา พระองค์ทรงนับถือพระพุทธศาสนามหายานเช่นเดียวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

ในพระเจ้าชัยวรมันที่ ๘ มองโกลยกทัพเข้าโจมตีจามปา ทรงเกรงการสงครามลุกลามถึงประเทศกัมพูชา จึงจัดส่งเครื่องบรรณาการให้มองโกล พระองค์นับถือศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย จึงปรากฏว่าพราหมณ์ได้กลับมามีบทบาทในราชสำนักอีก รัชกาลนี้มีการสร้างปราสาทหินหลังสุดท้ายในสมัยพระนคร คือ ปราสาทมังคลารัถ และมีการทำลายพระพุทธศาสนาที่ได้รับการอุปถัมภ์จนเจริญรุ่งเรืองในรัชกาลก่อนๆ

ต่อมาพระเจ้าศรีนทรวรมัน ผู้เป็นพระชามาดา (ลูกเขย) ได้แย่งชิงราชสมบัติจากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๘ พระเจ้าศรีนทรวรมันเป็นกษัตริย์ที่ทรงนับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท แต่ในเวลาเดียวกันยังทรงให้การอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์ฮินดู ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกปราสาทบันทายศรีว่า พระองค์ทรงให้การอุปถัมภ์การทำพิธีกรรมในศาสนาพราหมณ์ฮินดูที่ปราสาทบันทายศรี

ความขัดแย้งทั้งในด้านศาสนาและการแย่งชิงอำนาจราชสมบัติทำให้อาณาจักรกัมพูชาเสื่อมอำนาจลงหลังจากรัชกาลพระเจ้าศรีนทรวรมัน กษัตริย์ที่ครองราชย์ต่อมาคือ **พระเจ้าศรินทรชัยวรมัน** และ**พระเจ้าชยวรรมาทิปรเมศวร** (ซึ่งถือเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายที่ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกสมัยพระนคร เวลานั้นอาณาจักรกัมพูชาสมัยเมืองพระนครได้เข้าสู่ยุคเสื่อม และเข้าสู่สมัยหลังพระนครในเวลาต่อมา[๓๙]

---

[๓๙] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๙๖.

ร่องรอยของอิทธิพลอาณาจักรเขมรโบราณสมัยพระนคร ในอุบลราชธานี

จากการศึกษาพบว่า ร่องรอยอิทธิพลอาณาจักรเขมรโบราณสมัยพระนครปรากฏให้เห็นในจังหวัดอุบลราชธานีส่วนใหญ่ปรากฏหลักฐานการตั้งชุมชนกระจายตัวอยู่ทางใต้ของแม่น้ำมูล ได้แก่ ในบริเวณอำเภอเดชอุดม อำเภอวารินชำราบ อำเภอบุณฑริก อำเภอน้ำยืน และอำเภอสำโรง หลักฐานที่พบมีทั้งที่เป็นศิลาจารึก ประติมากรรมรูปเคารพ ทับหลัง โบราณสถาน และร่องรอยเมืองโบราณ ดังนี้

จารึกเขมรโบราณสมัยพระนคร ในจังหวัดอุบลราชธานีได้พบจารึกเขมรโบราณสมัยพระนครจำนวน ๒ หลัก คือ จารึกวัดสุปัฏนารามมีจารึกของพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ ซึ่งจารึกด้วยอักษรนาครี ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ และจารึกวัดสุปัฏนาราม ๒ ซึ่งได้มาจากวัดโพธิ์ศรี บ้านทุ่งใหญ่ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี จารึกด้วยอักษรและภาษาเขมรโบราณอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ กล่าวถึงการสถาปนาพระกัมรเตงชคต (เทพเจ้า) และถวายสิ่งของต่างๆ[๔๐]

ประติมากรรมรูปเคารพ ที่สำคัญได้แก่ พระพิฆเนศวร พบที่บ้านโนนกาเล็น อำเภอสำโรง จำนวน ๒ องค์ เป็นศิลปะเขมรแบบเกาะแกร์หรือแปรรูป ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕[๔๑]

นอกจากนี้ยังมี**ปราสาทบ้านเบญจ์** ตำบลหนองอ้ม อำเภอทุ่งศรีอุดม เป็นปราสาทอิฐ ๓ หลัง ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน หันหน้าไปทางด้านตะวันออก ล้อมด้วยกำแพงศิลาแลง มีทางเข้าด้านหน้าเพียงด้านเดียว มีชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมสำคัญคือ ทับหลังซึ่งอยู่ในศิลปะเขมรแบบเกลียง (คลัง) อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖[๔๒]

จารึกวัดสุปัฏนาราม
ของพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑
ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่
วัดสุปัฏนาราม อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

---

[๔๐] กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทยเล่ม ๓** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๒๘๐ – ๒๘๓.
[๔๑] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๒๐.
[๔๒] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๒๑.
[๔๓] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๒๓.

จารึกภาษาเขมรโบราณ
วัดสุปัฏนาราม
อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

จารึกภาษาเขมรโบราณ
วัดสุปัฏนาราม
อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

ฐานรูปเคารพภายในปราสาทบ้านเบญจ์
อำเภอทุ่งศรีอุดม จังหวัดอุบลราชธานี

ปราสาทบ้านเบญจ์ ตำบลหนองอ้ม อำเภอทุ่งศรีอุดม จังหวัดอุบลราชธานี
เป็นศาสนสถานของเขมรโบราณสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖
มีลักษณะเป็นปราสาทอิฐ จำนวน ๓ หลัง ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน
และพบทับหลังศิลปะเขมรแบบเกลียง (คลัง) มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖

ปราสาทบ้านเบญจ์
ตำบลหนองอ้ม อำเภอทุ่งศรีอุดม จังหวัดอุบลราชธานี

ปราสาททองหลาง อำเภอเดชอุดม ตั้งอยู่ที่บ้านโพธิ์ศรี อำเภอเดชอุดม เป็นปราสาทอิฐ ๓ หลัง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖[๔๓]

ปราสาทธาตุนางพญา อำเภอบุณฑริก เป็นปราสาทอีกหลังหนึ่งที่พบในจังหวัดอุบลราชธานี จากรูปแบบแผนผังและรูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏทำให้สันนิษฐานว่าปราสาทหลังนี้น่าจะเป็นศาสนสถานของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีปราสาทเขมรโบราณอีกหลายหลัง เช่น ปราสาทภูปราสาท บนช่องอานม้า อำเภอน้ำยืน ปราสาทพระลานตาเสก โบราณสถานบ้านสระเกศ บ้านอูบมุง อำเภอสำโรง และปราสาทดำครั่ง อำเภอเดชอุดม เป็นต้น[๔๔]

อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์และอิทธิพลของเขมรโบราณสมัยพระนครที่มีต่อพื้นที่บริเวณจังหวัดอุบลราชธานี

อิทธิพลของอาณาจักรเขมรโบราณสมัยพระนครในจังหวัดอุบลราชธานีน่าจะค่อยๆ เสื่อมลงหลังรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมา เนื่องจากร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีได้ลดลงและขาดหายไปเช่นเดียวกับพื้นที่ใกล้เคียง

จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ พื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีและอำนาจเจริญจึงเริ่มปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวเนื่องกับการอยู่อาศัยของกลุ่มไท – ลาว อันเป็นเหตุที่นำให้เกิดการสร้างเมืองอุบลราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๕ ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

---

[๔๓] กรมศิลปากร, **เมืองอุบลราชธานี** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๓.

[๔๔] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๒๓.

ปราสาททองหลาง
อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี

ปราสาททองหลาง
อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี
เป็นศาสนสถานเขมรโบราณ สันนิษฐานว่า
น่าจะสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖
สร้างเป็นปราสาทอิฐ จำนวน ๓ หลัง
ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน

๒

จากจำปาศักดิ์
สู่ อุบลราชธานีศรีวนาลัย

ศาลหลักเมืองอุบลราชธานี ทุ่งศรีเมือง
อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

จากจำปาศักดิ์
สู่อุบลราชธานีศรีวนาลัย

ร่องรอยสุดท้ายที่ปรากฏการกล่าวถึง “เศรษฐปุระ” ในฐานะเมืองสำคัญของอาณาจักรเขมรโบราณสมัยพระนคร คือ ศิลาจารึกปราสาทบันทายศรีที่กล่าวว่า พระเจ้าศรีนทรวรรมัน ทรงสืบเชื้อสายมาจากเศรษฐวรมัน แสดงถึงความคิดความสำคัญของดินแดนบริเวณดังกล่าวที่สืบเนื่องมาจนกระทั่งปลายสมัยพระนคร หลังจากนั้นประวัติศาสตร์ของเมืองจำปาศักดิ์ได้ขาดช่วงไป

เรื่องราวของเมืองจำปาศักดิ์หลังจากนั้นปรากฏในตำนานเมืองจำปาศักดิ์[๑] ที่กล่าวถึงกษัตริย์ขอมพระองค์หนึ่งมาสร้างเมืองที่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ครั้นสร้างเสร็จแล้วได้ตั้งนามเมืองว่า **“นครกาลจำบากนาคบุรีศรี”** มีกษัตริย์ครองราชย์ต่อมาจนถึงนางเภา ต่อมานางเภาได้กับเจ้าปางคำแห่งเมืองหนองบัวลุ่มภู จนมีบุตรีชื่อนางแพงได้ปกครองเมืองสืบต่อมา

ครั้นต่อมาในปี พ.ศ. ๒๒๓๓ พระครูโพนสะเม็ก (ญาครูขี้หอม) แห่งเวียงจันทน์ได้พาเจ้าหน่อกษัตริย์และพระนางสุมังคละเชื้อสายกษัตริย์เวียงจันทน์ รวมทั้งครอบครัวอพยพหนีออกมาจากเมืองเวียงจันทน์ลงมาตามลำน้ำโขง เนื่องจากเกิดการแย่งชิงราชสมบัติในเมืองเวียงจันทน์

ระหว่างทางพระครูโพนสะเม็กได้ปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม จากนั้นได้นำครอบครัวอพยพลงไปถึงเมืองพนมเปญในแดนกัมพูชา ได้สร้างพระเจดีย์ไว้ที่วัดพนม แต่ต่อมาเกิดความขัดแย้งกับกษัตริย์กัมพูชาจึงได้อพยพครอบครัวกลับมาตามลำน้ำโขง

ตามรายทางที่พระครูโพนสะเม็กเดินทางกลับมา ได้มีการสร้างพระพุทธรูปและสร้างพระเจดีย์วิหารขึ้นหลายแห่ง ต่อมาเมื่อนางแพงได้ทราบเรื่องราวของพระครูโพนสะเม็ก จึงได้อาราธนาให้พระครูโพนสะเม็กมาอยู่ที่วัดหลวง เมืองจำปาศักดิ์ ต่อมาจึงได้ถวายให้พระครูโพนสะเม็กดูแลปกครองทั้งพุทธจักรและอาณาจักร

---

[๑] “ตำนานเมืองจำปาศักดิ์ ฉบับหม่อมอมรวงศ์วิจิตร,” ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๙** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๒๒๗ – ๒๓๐.

พระเจดีย์วัดเมืองยโสธร

ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๒๕๖ พระครูโพนสะเม็กจึงได้อัญเชิญเจ้าหน่อกษัตริย์มาปกครองนครจำบากนาคบุรีศรี และถวายพระนามว่า "เจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูร" และขนานนามเมืองใหม่ว่า "นครจำปาศักดิ์นัครบุรีศรี" มีการตั้งตำแหน่งขุนนางตามแบบเวียงจันทน์ ด้วยเหตุนี้เชื้อสายของเวียงจันทน์จึงได้มาปกครองเมืองจำปาศักดิ์ พระครูโพนสะเม็กมรณภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๒๖๓ อายุได้ ๙๐ ปี

สำหรับอาณาเขตที่จำปาศักดิ์ปกครองในเวลานั้น ได้แก่ เมืองเชียงแตง บ้านทุ่ง (อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด) เมืองโขง (สีทันดร) บ้านกุดหวาย (อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์) เมืองสาละวัน เมืองอัตตะปือ เมืองทองคำใหญ่ และเมืองโขงเจียง (โขงเจียม)

หลังจากเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรได้ปกครองเมืองจำปาศักดิ์แล้ว ต่อมาเชื้อสายของเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูรก็ได้ปกครองเมืองจำปาศักดิ์ต่อมา[๒]

---

๒ "ตำนานเมืองจำปาศักดิ์ ฉบับหม่อมอมรวงศ์วิจิตร," ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๙** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓๐.

๒

เจ้าพระวรราชภักดี (พระวอ) กับจำปาศักดิ์

ต่อมาในรัชกาลพระเจ้าสิริบุญสาร แห่งอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ เวลานั้นอาณาจักรล้านช้างแบ่งเป็น ๓ อาณาจักร คือ อาณาจักรล้านช้างหลวงพระบาง อาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ เมืองหนองบัวลำภูอยู่ในการปกครองของอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์

เวลานั้นพระวอพระตาซึ่งเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ของอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ ไม่พอใจพระเจ้าสิริบุญสารแห่งอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ จึงได้มาอยู่ที่เมืองหนองบัวลำภูและสร้างกำแพงเมืองใหม่ ให้ชื่อเมืองว่า "เมืองจำปานครขวางกาบแก้วบัวบาน" หรือ "นครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน"[๑]

พระเจ้าสิริบุญสารทราบข่าวจึงส่งกองทัพมาตีเมืองหนองบัวลำภูหลายครั้ง จนสามารถตีเมืองได้สำเร็จและสังหารพระตาได้ ส่วนพระวอได้หนีไปอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์ ดังปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ฉบับตัวเขียนว่า

"*...ในปีจอนั้น ฝ่ายข้างกรุงศรีสะตะนาคนะหุด พระวอผู้หนึ่งเปนอุปฮาช มีความพิโรธขัดเคืองกันกับพระเจ้าล้านช้าง จึ่งภาสมักพักพวกออกจากเมืองมาตั้งอยู่ ณะ หนองบัวลำภู ซ่องสุมผู้คนได้มาก จึ่งส้างขึ้นเปนเมืองตั้งค่ายเสาไม้แก่น ให้ชื่อเมืองจำปานคร ขวางกาบแก้วบัวบาน แล้วแขงเมืองต่อพระเจ้ากรุงศรีสะตะนาคนะหุด พระเจ้ากรุงศรีสะตะนาคนะหุดแต่งกองทับให้ยกมาตี พระวอก็ต่อรบตีทับล้านช้างแตกกลับไป แล้วพระวอแต่งขุนนางให้นำเครื่องราชบรรนาการขึ้นไปเมืองอังวะขอกองทับพม่ามาตีกรุงศรีสะตะนาคนะหุด พระเจ้าอังวะให้แมงละแงเปนแม่ทับ ถือพลสี่พัน ยกลงมาตีกรุงศรีสะตะนาคนะหุด ทับพม่ามาถึ่งกลางทาง พระเจ้าล้านช้างได้ทราบข่าว จึ่งแต่งท้าวเพลี้ยให้นำเครื่องบรรณาการไปให้แก่แม่ทับพม่า ขอขึ้นแก่กรุงอังวะ ให้กองทับยกไปตีพระวอ ณะ เมืองหนองบัวลำภู ซึ่งเปนขบถแก่กรุงศรีสะตะนาคนะหุด แล้วนำทับพม่ามาพักพล ณะ เมืองล้านช้าง พระเจ้าล้านช้าง*

---

[๑] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๓๑.

แต่งต้อนรับแม่ทับพม่า แล้วจัดแจงกองทับเข้าบันจบทับพม่า แมงละแงแม่ทับ ก็ยกทับพม่าทับลาวไปตีเมืองหนองบัวลำภู พระวอต่อสู้เหลือกำลังก็ทิ้งเมืองเสีย ภาครอบครัวอพยพแตกหนีไปตั้งอยู่ตำบลดอนมดแดงเหนือเมืองจำปาศักดิ์...”[๔]

นอกจากนี้เรื่องราวเกี่ยวกับพระวอและพระตายังปรากฏในตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์ ฉบับหม่อมอมรวงศ์วิจิตร ว่า

“...*จุลศักราช ๑๑๒๙ เจ้าองค์หล่อผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุตพิราลัยไม่มีบุตร แสนท้าวพระยาลาวและนายวอนายตาจึงพร้อมกันเชิญกุมารสองคน (นามไม่ปรากฏ) ซึ่งเป็นเชื้อวงศ์ผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุตคนเก่า (ไม่ปรากฏว่าคนไหน) ซึ่งได้หนีไปอยู่กับนายวอนายตาเมื่อเจ้าองค์หล่อยกกำลังมาจับพระยาเมืองแสนฆ่าเสียนั้น ขึ้นครองเมืองศรีสัตนาคนหุตแล้ว นายวอนายตาขอเป็นที่มหาอุปราช กุมารผู้เป็นเชษฐาเห็นว่านายวอนายตามิได้เป็นเชื้อเจ้า จึงตั้งให้นายวอนายตาเป็นแต่ตำแหน่งพระเสนาบดี และตั้งให้กุมารผู้น้องเป็นมหาอุปราช พระวอพระตามีความโทมนัสจึงพากันอพยพไปสร้างเวียงอยู่ที่บ้านหนองบัวลำภู ให้ชื่อว่าเมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน...*

ผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุต ได้ห้ามไม่ให้พระวอพระตาตั้งเป็นเมือง ก็หาฟังไม่จึงได้ยกกำลังไปตีพระวอพระตาสู้รบกันประมาณ ๓ ปี พระวอพระตาเห็นจะต้านทานมิได้ จึงได้แต่งคนไปอ่อนน้อมแก่พม่าขอกำลังไปช่วย พม่าได้แต่งมองละแงะเป็นแม่ทัพยกไปช่วยพระวอพระตา

ฝ่ายผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุตแจ้งดังนั้น จึงแต่งบรรณาการให้แสนท้าวพระยาลาวคุมลงมาดักกองทัพพม่าอยู่กลางทาง แล้วพูดเกลี้ยกล่อมชักชวนเอาพม่าเข้าเป็นพวกเดียวกัน ยกไปตีพระวอพระตา พระตาตายในที่รบ ยังอยู่แต่พระวอกับท้าวฝ่ายหน้าท้าวคำผง ท้าวทิพยพรหมผู้เป็นบุตรพระตา กับท้าวทิพยก่ำบุตรพระวอ จึงพาครอบครัวหนีอพยพไปพึ่งอยู่กับเจ้าไชยกุมารเมืองนครจำปาศักดิ์ ตั้งอยู่ตำบลเวียงดอนกอง...”[๕]

ฝ่ายพระเจ้าสิริบุญสารเจ้าเมืองเวียงจันทน์ ครั้นทราบว่า พระวอหนีไปอยู่ที่เวียงดอนกอง จึงให้อัคฮาดคุมกำลังยกตามไปถึงเมืองจำปาศักดิ์ เจ้าไชยกุมารเจ้าเมืองจำปาศักดิ์จึงส่งพระยาพลเชียงสาคุมทัพไปต้านทานไว้ แล้วมีศุภอักษรถึงเจ้าเมืองเวียงจันทน์ขอโทษให้พระวอ เจ้าเมืองเวียงจันทน์ก็ยอมยกโทษให้โดยทางไมตรี แล้วให้อัคฮาดยกทัพกลับเมืองเวียงจันทน์

---

[๔] ศานติ ภักดีคำ, **พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ตรวจสอบชำระจากเอกสารตัวเขียน**(กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๘), หน้า ๔๓๒.

[๕] “ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์ ฉบับหม่อมอมรวงศ์วิจิตร,” ใน **ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๙**(กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓๑ – ๒๓๒.

๓

เจ้าพระวรราชภักดี (พระวอ) กับดอนมดแดง

ต่อมาภายหลังพระวรราชภักดี (พระวอ) เกิดความขัดแย้งกับเจ้าไชยกุมารเจ้าเมืองจำปาศักดิ์จึงอพยพผู้คนของตนจากเมืองจำปาศักดิ์ ได้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ดอนมดแดง ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี ดังความในพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ฉบับตัวเขียนว่า

"*...พระวอต่อสู้เหลือกำลังก็ทิ้งเมืองเสีย ภาครอบครัวอพยบแตกหนีไปตั้งอยู่ตำบลดอนมดแดงเหนือเมืองจำปาศักดิ์ แล้วแต่งท้าวเพลี้ยถือศุพอักษร แลเครื่องบรรณาการมาถึ่งพญานครราชสีมา ขอเปนเมืองขึ้นข้าขอบขันธสีมากรุงเทพมหานครศรีอยุทธยา เอาพระเดชานุภาพสมเดจ์พระพุทธเจ้าอยู่หัวเปนที่พึ่งพำนักนิ์สืบไป พญานครราชสีมาก็บอกส่งทูตแลศุพอักษรเครื่องราชบรรณาการลงมายังกรุงธนบูรี สมเดจ์พระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชทานสิ่งของตอบแทนไปแก่พระวอ แล้วโปรดให้ตั้งบ้านเมืองอยู่ ณะ ดอนมดแดงนั้น...*"

เมื่อพระเจ้าสิริบุญสารเจ้าเมืองเวียงจันทน์ทราบข่าว จึงส่งกองทัพมาจับพระวอที่ดอนมดแดงนั้น ดังความในพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ฉบับตัวเขียนว่า

"*...ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีสะตะนาคนะหุดได้ทราบว่า พระวอยกลงไปตั้งเมืองอยู่ ณะ ดอนมดแดง จึ่งแต่งให้พญาสุโภเปนนายทับ ยกพลทหารลงมาตีเมืองดอนมดแดงแตก จับตัวพระวอได้ให้ประหารชีวิตรเสีย แล้วก็เลีกกองทับกลับไปเมืองล้านช้าง...*"

หลังจากเจ้าพระวรราชภักดี (พระวอ) ถูกกองทัพของกรุงเวียงจันทน์ตีได้เจ้าพระวอเสียชีวิตในการรบ บุตรพระวอและท้าวเพียทั้งหลายจึงทำหนังสือเข้ามากราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังความในพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ฉบับตัวเขียนว่า

ศาลหลักเมือง อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี

"...๏ ฝ่ายท้าวก่ำบุตรพระวอแลท้าวเพลี้ยทั้งปวง จึ่งบอกหนังสือมาถึ่งพญานครราชสีมาว่า กองทับเมือง ล้านช้างยกมาตีเมืองดอนมดแดงแตกฆ่าพระวอเสีย ข้าพเจ้าทั้งปวงกำลังน้อยสู้รบตอบแทนมิได้ จะขอทับ กรุงเทพมหานครยกไปตีเมืองล้านช้างแก้แค้น พญานครราชสีมาก็บอกลงมายังกรุงธนบูรี กราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ทราบ..."

ครั้นความทราบมาถึงกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเห็นว่าเจ้าพระวอได้เข้ามาขอพึ่ง พระบรมโพธิสมภารแล้ว การกระทำของเจ้าเวียงจันทน์เป็นการแสดงว่าไม่เกรงพระบารมี ดังความในพระราช พงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ฉบับตัวเขียนว่า

"...๏ สมเดจ์พระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระพิโรธดำหรัดว่า พระวอเปนข้าขอบขันธสีมาเมืองเราแลพญา ล้านช้างมิได้ยำเกรงกระทำบังอาจ์มาตีบ้านเมือง แลฆ่าพระวอเสียฉะนี้ ควรเราจะยกกองทับไปตีเมืองล้านช้างให้ ยับเยีน ตอบแทนแก้แค้นให้จงได้..."

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดกองทัพไปตีเมืองเวียงจันทน์และนครจำปาศักดิ์เป็นสองทาง คือโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาจักรี (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) และเจ้าพระยาสุรสีห์ (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท) ยกทัพไปที่เมืองนครราชสีมา ทัพของเจ้าพระยาจักรีมุ่งไปทางเมืองชัยภูมิ ภูเวียง หนองบัวลำภู พันพร้าว ตามลำดับ

ส่วนเจ้าพระยาสุรสีห์ ยกทัพไปเกณฑ์เสบียงอาหารและไพร่พลที่เมืองกะพงสวาย (จังหวัดกำพงธม ราชอาณาจักรกัมพูชา) แล้วยกทัพไปทางแม่น้ำโขง เกณฑ์เขมรให้ขุดคลองลัดแก่งหลี่ผีขึ้นไปตีเมืองโขง เมืองนครจำปาศักดิ์ตามลำดับ เมื่อเจ้านครจำปาศักดิ์ทราบว่าทัพกรุงธนบุรียกทัพมาจึงได้ยอมสวามิภักดิ์เป็น ข้าขอบขัณฑสีมา เจ้าพระยาสุรสีห์จึงยกทัพไปบรรจบกับทัพเจ้าพระยาจักรีตีเมืองเวียงจันทน์จนสำเร็จและได้อัญเชิญ พระแก้วมรกตและพระบางกลับมากรุงธนบุรี ดังความในพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน ฉบับตัวเขียนว่า

"...๏ ครั้นถึ่ง ณะ เดือนอ้าย ปีจอ สำฤทธิศก[๖] จึ่งมีพระราชดำหรัดให้เจ้าพญามหากระษัตรศึกเปนแม่ทับ กับเจ้าพญาสุรศรีแลท้าวพญามุขมนตรีผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งในกรุงแลหัวเมืองเปนอันมาก พลทหารสองหมื่น สรับด้วย ช้างม้าเครื่องสรรพาวุธพร้อมเสรจ์ ให้ยกกองทับไปตีกรุงศรีสะตะนาคนะหุด คือเมืองล้านช้าง

๏ ครั้น ณะ วันได้มหามะหุติ์พิไชยฤกษ์ จึ่งเจ้าพญามหากระษัตรศึก[๗]แลท้าวพญานายทับนายกองทั้งปวง ก็ กราบถวายบังคมลา ยกกองทับขึ้นไปชุมพลอยู่ ณะ เมืองนครราชสีมา เจ้าพญามหากระษัตรศึก จึ่งให้เจ้าพญาสุรศรี ผู้น้องแยกทับลงไป ณะ กรุงกำพูชาธิบดี[๘] ให้เกนพลเมืองเขมรหมื่นหนึ่ง ต่อเรือรบเรือไล่ให้จงมาก แล้วให้ขุดคลอง

---

[๖] พ.ศ. ๒๓๒๑

[๗] ฉบับพิมพ์ว่า สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ทุกแห่ง

[๘] ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชาว่า เจ้าพระยาจักรีกับเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพมาถึงเมืองบันทายเพชร ทูลสมเด็จพระรามราชาธิบดี ขอไพร่พลกับขอเสบียงอาหาร สมเด็จพระรามาธิบดีก็จัดให้เกณฑ์คนเมืองกำปงสวาย เมืองศรีสันธร เมืองไพรแวง และเมืองตโบงฆมุม รวมหมื่นคน กับเสบียงอาหารให้

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
วงเวียนใหญ่ ธนบุรี กรุงเทพมหานคร

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

อ้อมเขาลี่ผี[๙] ยกทับเรือขึ้นไปตามแม่น้ำของ[๑๐] ไปบันจบทับบกพร้อมกัน ณะ เมืองล้านช้าง เจ้าพญาสุรศรีก็ยกทับแยกลงไป ณะ กรุงกำภูชา เกนพลเขมรต่อเรือรบตามบัญชาเจ้าพญามหากระษัตรศึกบังคับนั้น

๏ ส่วนเจ้าพญามหากระษัตรศึกแม่ทับใหญ่ ก็ยกกองทับบกจากเมืองนครราชสีมา เดีรทับไปถึ่งแดนเมืองล้านช้าง ให้กองหน้ายกล่วงไปก่อนตีหัวเมืองรายทางได้เปนหลายตำบล ทับใหญ่ก็ยกติดตามไปพายหลัง

๏ ฝ่ายเจ้าพญาสุรศรี ครั้นต่อเรือรบเสรจ์แล้ว ก็เกนพลเขมรแลลาวทังปวงขุดคลองอ้อมเขาลี่ผี ซึ่งตั้งขวางแม่น้ำอยู่ใต้เมืองโขงนั้น แล้วก็ยกทับเรือขึ้นมาทางคลองขุด มา ณะ เมืองจำปาศักดิ์ แล้วยกขึ้นไปตีเมืองนครพนมแลเมืองหนองคาย ซึ่งขึ้นแก่เมืองล้านช้างได้ทังสองตำบล

๏ ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีสะตะนาคนะหุดได้ทราบว่า กองทับไทยกมาตีเมือง จึ่งแต่งแสนท้าวพญาลาวทังปวงให้ยกกองทับมาต่อรบต้านธารเปนหลายทับหลายตำบล ได้รบกันเปนสามารถ พลทหารลาวสู้รบต้านธารมิได้ก็แตกฉานพ่ายหนีไปเปนหลายครั้งหลายแห่ง

๏ ขณะนั้นพระเจ้าร่มขาวเจ้าเมืองหลวงพระบาง เปนอริะอยู่กับเจ้าเมืองล้านช้าง ด้วยเมืองล้านช้างไปเอากองทับพม่ามาตีเมืองหลวงพระบางแต่ก่อนนั้น ครั้นได้ทราบว่า กองทับไทยกมาตีเมืองล้านช้างก็มีความยินดีนัก จึ่งแต่งขุนนางให้ยกกองทับลงมาช่วยตีเมืองล้านช้าง แล้วขอเปนเมืองขึ้นพระมหานครศรีอะยุทธยา เจ้าพญามหากระษัตรศึก จึ่งให้กองพญาเพ็ชบูรกำกับทับเมืองหลวงพระบาง เข้าตีต้านเหนือเมือง แล้วยกทับใหญ่ไปตีเมืองพโคแลเวียงคุก[๑๑] ตั้งค่ายล้อมไว้ทั้งสองเมือง เจ้าเมืองขับพลทหารออกไปต่อรบเปนสามารถ จะเข้าหักเอาเมืองยังมิได้

๏ ฝ่ายเจ้าพญาสุรศรีเข้าตั้งอยู่ ณะ เมืองหนองค่าย ให้ตัดศีศะลาวชาวเมืองเปนอันมาก เอาศีศะลงใส่ในเรือแล้วให้หญิงลาวคอนเรือขึ้นไป ให้ร้องขายศีศะลาวที่หน้าเมืองพโค ชาวเมืองเหนก็มีใจทดท้อย่อหย่อนลง ทับไทก็เข้าหักเอาเมืองพโคแลเวียงคุกได้ทังสองเมือง เจ้าพญามหากระษัตรศึกจึ่งให้ยกทับใหญ่มาตีเมืองพานพร้าว[๑๒]ซึ่งตั้งอยู่ฟากฝั่งตวันตกตรงหน้าเมืองล้านช้างข้าม[๑๓] ชาวเมืองต่อรบเปนสามารถ พลทหารไทเข้าปีนปล้นเอาเมืองได้ ฆ่าลาวล้มตายเปนอันมาก แล้วให้ทับเรือรับกองทับทังปวงข้ามไปฟากตวันออกพร้อมกัน เข้าตั้งค่ายล้อมเมืองล้านช้าง[๑๔] พระเจ้ากรุงศรีสัตะนาคนะหุด ก็เกนพลทหารขึ้นประจำรักษาหน้าที่เชิงเทินรอบเมือง ป้องกรรเมืองเปนสามารถ แล้วให้จ้าวนันทเสนราชบุตรขี่ช้างพลายคำเพียงอกสูงหกสอกสามนิ้ว คุมพลทหารยกออกจากเมือง มาตีทับไทซึ่งตั้งค่ายล้อมอยู่ด้านข้างท้ายเมืองนั้น พลทหารไทยกออกตีทับจ้าวนันทเสน

พระบวรราชานุสาวรีย์
สมเด็จพระบวรราชเจ้า
มหาสุรสิงหนาท
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฏิ์
เขตพระนคร
กรุงเทพมหานคร

---

[๙] แก่งหลี่ผี ปัจจุบันอยู่ในแขวงจำปาศักดิ์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
[๑๐] แม่น้ำโขง
[๑๑] ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดหนองคาย
[๑๒] ปัจจุบันอยู่ในอำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย
[๑๓] อยู่ตรงข้ามกับเมืองเวียงจันทน์
[๑๔] คือ เมืองเวียงจันทน์ ปัจจุบันคือเมืองหลวงของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ศาลหลักเมือง อำเภอดอนมดแดง
จังหวัดอุบลราชธานี

แตกพ่ายกลับเข้าเมือง พลลาวล้มตายเปนอันมาก แต่รบกันอยู่ถึงสี่เดือนเศศ พระเจ้ากรุงศรีสัตะนาคนะหุดเหนเหลือกำลังจะต่อรบต้านธารทับไทมิได้ก็ทิ้งเมืองเสีย ภาจ้าวอินท์ จ้าวพรหมราชบุตร แลข้าหลวงคนสนิทลอบลงเรือหนีไป ณะ เมืองคำเกิด อันเปนเมืองขึ้นแก่เมืองล้านช้าง กองทับไทก็เข้าเมืองได้ จับได้ตัวจ้าวอุปฮาช จ้าวนันทเสนแลราชบุตรบุตรีวงษานุวงษ์ชแม่สนมกำนัล แลขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยทังปวง กับทังทรัพย์สิ่งสินแลเครื่องสรรพสาตราวุธปืนใหญ่น้อยเปนอันมาก เจ้าพญามหากระษัตรศึกให้กวาดขนข้ามมาไว้ ณะ เมืองพานพร้าวฟากตวันตก กับทังครอบครัวลาวชาวเมืองทังปวง แล้วให้อัญเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกฏ แลพระบาง ซึ่งสถิตย์อยู่ ณะ พระวิหาร[๑๕] ในวังพระเจ้าล้านช้างนั้น[๑๖] อาราทธนาลงเรือข้ามฟากมาประดิษถานไว้ ณะ เมืองพ้านพราวด้วย แล้วให้ส้างพระอารามขึ้นใหม่ ณะ เมืองพ้านพราวอารามหนึ่ง แลแต่งให้ขุนนางไทลาวไปเกลี้ยกล่อมหัวเมืองลาวทังปวงฝ่ายตวันออกได้สิ้น แล้วแต่งหนังสือบอกให้ขุนหมื่นมีชื่อถือลงมายังกรุงธนบูรี กราบทูลข้าราชการซึ่งตีกรุงศรีสัตะนาคนะหุดได้สำเรจ์แล้ว ได้ทังพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกฏแต่พระเจ้าล้านช้างนั้นหนีไปไม่ได้ตัว...”*

หลังจากสงครามคราวนี้กรุงธนบุรีได้เมืองเวียงจันทน์ เมืองหลวงพระบาง และเมืองนครจำปาศักดิ์เป็นประเทศราช

ศาลหลักเมือง อำเภอดอนมดแดง
จังหวัดอุบลราชธานี

---

[๑๕] วิหารพระแก้วมรกต เมืองเวียงจันทน์

[๑๖] *จบหน้าต้นเริ่มหน้าปลาย

๔

พระประทุม (ท้าวคำผง) กับการตั้งบ้านห้วยแจระแม

ต่อมาท้าวคำผงบุตรของพระตา ได้นางตุ่ยบุตรเจ้าอุปราชธรรมเทโวเมืองจำปาศักดิ์เป็นภรรยา เจ้าไชยกุมารเห็นว่าท้าวคำผงมาเป็นเขยและมีผู้คนครอบครัวบ่าวไพร่มาก จึงให้ตั้งท้าวคำผงบุตรชายคนโตของพระตาเป็นพระประทุมสุรราชนายกองใหญ่ ควบคุมผู้คนครอบครัวของตนตั้งอยู่ที่บ้านเวียงดอนกอง หรือบ้านเวียงฆ้อนกลอง แขวงเมืองจำปาศักดิ์ (บ้านดู่บ้านแก ปัจจุบันอยู่ในเมืองโพนทอง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว)

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๒๔ ประเทศกัมพูชาเกิดการจลาจล สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) และเจ้าพระยาสุรสีห์ (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท) พร้อมกับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนอินทรพิทักษ์ เป็นแม่ทัพไปปราบจลาจลในกัมพูชา

เวลานั้นพระประทุม (ท้าวคำผง) ท้าวฝ่ายหน้า เจ้าพรหม และเจ้าคำสิงห์ (บุตรท้าวฝ่ายหน้า) ได้คุมไพร่พลเข้าร่วมในกองทัพของสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกทัพไปกรุงกัมพูชาด้วย แต่เพราะเหตุกรุงธนบุรีเกิดจลาจล สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกจึงยกทัพกลับมากรุงธนบุรี พระประทุม (ท้าวคำผง) ได้โดยเสด็จในการสงครามนั้นด้วย[๑๗] จึงนับเนื่องเป็นข้าหลวงเดิมที่มีความดีความชอบ

ใน พ.ศ. ๒๓๒๙ พระประทุมสุรราชนายกองใหญ่ได้ย้ายเมืองไปอยู่ที่ห้วยแจระแม ปัจจุบันคือ บ้านท่าบ่อ อำเภอเมืองอุบลราชธานี ดังปรากฏความในพงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานว่า

“....ภายหลังเมื่อจุลศักราช ๑๑๔๘ ปีมะเมีย พระประทุมจึ่งได้ย้ายมาตั้งอยู่ ณ ตำบลห้วยแจะละแม๊ะ คือตำบลซึ่งตั้งอยู่ทิศเหนือเมืองอุบลบัดนี้...”[๑๘]

---

[๑๗] เติม วิภาคย์พจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๗), หน้า ๙๙.

[๑๘] “พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน,” **ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๙** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐๔.

๓

เจ้าเมือง
อุบลราชธานีศรีวนาลัย

หอไตร วัดทุ่งศรีเมือง ตำบลในเมือง
อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

เมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัย เป็นเมืองประเทศราชของไทยที่ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๕ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีเจ้าเมืองซึ่งมีฐานะเป็นเจ้าประเทศราชรวม ๔ คน เจ้าเมืองคนแรกคือ พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง) ซึ่งเป็นผู้ตั้งเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช ที่ห้วยแจระแม จากนั้นจึงย้ายมาอยู่ที่บ้านดงอู่ผึ้ง ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองอุบลราชธานีปัจจุบัน

จากนั้นได้มีเจ้าเมืองสืบต่อมาอีก ๓ คน ตรงกับตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ – ๕ ของกรุงรัตนโกสินทร์ คือ พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวพรหม) พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวกุทอง) และเจ้าเมืองอุบลราชธานีซึ่งมีฐานะเป็นเมืองประเทศราชคนสุดท้ายคือ เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ (เจ้าหน่อคำ) จากนั้นไม่มีการตั้งเจ้าเมืองอุบลราชธานีอีก

ข้าหลวงและครอบครัวที่เมืองอุบลราชธานี
เจ้านางทองพัน (ณ จำปาศักดิ์) บุตโรบล (ลำดับที่ ๔ จากซ้าย)
ภริยา ร.ท. พระอุบลกิจประชากร (บุญเพ็ง บุตโรบล) (ลำดับที่ ๑ จากซ้าย)
สวมเสื้อฝรั่งแบบเอ็ดวาเดียนตามอย่างความนิยมในราชสำนักสยาม
แต่นุ่งซิ่นไหมคำต่อตีนตวยแบบอัญญานางเมืองอุบลฯ

สภาพภูมิประเทศ เมืองอุบลราชธานีในอดีต

ข้าหลวงสำรวจเพื่อจัดทำแผนที่เมืองอุบลราชธานี

พระประทุมวรราชสุริยวงศ์
(ท้าวคำผง)
เจ้าเมืองอุบลราชธานีองค์แรก

พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ นามเดิมว่า ท้าวคำผง เป็นบุตรของเจ้าพระตา ต่อมาได้เป็น พระประทุมสุรราช นายกองคุมไพร่พลอยู่ที่เวียงดอนกอง (บ้านดู่บ้านแก เมืองจำปาศักดิ์) ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๓๔ อ้ายเชียงแก้ว แขวงเมืองโขง (สีทันดร) ตั้งตนเป็นผู้วิเศษ เห็นว่า เจ้าไชยกุมารเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ป่วยหนัก จึงคิดเป็นขบถยกทัพมาล้อมเมืองจำปาศักดิ์ไว้ เจ้าไชยกุมารทราบข่าวศึกมาล้อมเมืองก็ตกใจอาการป่วยกำเริบขึ้นถึงแก่พิราลัย อายุได้ ๘๑ ปี ครองเมืองจำปาศักดิ์ได้ ๕๓ ปี กองทัพอ้ายเชียงแก้วจึงตีเมืองจำปาศักดิ์ได้

ความทราบถึงกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอิน) เมื่อยังเป็นพระพรหมยกกระบัตรยกทัพไปปราบอ้ายเชียงแก้ว แต่พระพรหมยกกระบัตรยังยกทัพไปไม่ถึง เวลานั้นพระประทุมสุรราชบ้านห้วยแจระแม (จังหวัดอุบลราชธานี) กับท้าวฝ่ายหน้าซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านสิงท่า (จังหวัดยโสธร) จึงยกทัพไปปราบอ้ายเชียงแก้ว ดังความในพงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานว่า

"...*ฝ่ายพระประทุมสุรราชบ้านห้วยแจละแมผู้พี่ กับท้าวฝ่ายน่าซึ่งไปตั้งอยู่บ้านสิงทา (คือเป็นเมืองยโสธรเดี๋ยวนี้) ผู้น้อง จึ่งพากันยกกำลังไปตีอ้ายเชียงแก้วๆ ยกกองทัพออกต่อสู้ที่แก่งตะนะ (อยู่ในลำน้ำมูลแขวงเมืองพิมูลบัดนี้)*

กองทัพอ้ายเชียงแก้วแตกหนี ท้าวฝ่ายน่าจับตัวอ้ายเชียงแก้วได้ให้ฆ่าเสียแล้ว พอกองทัพเมืองนครราชสิมายกไปถึงก็พากันไปเมืองจำปาศักดิ แลพากันเลยไปตีพวกข่าชาติกระเสงสวางจะรายระแดร์ ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งโขงตะวันออก จับได้มาเป็นอันมาก จึ่งได้มีไพร่ข่า แลประเพณีตีข่ามาแต่ครั้งนั้น

อนุสาวรีย์พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง)
เจ้าเมืองอุบลราชธานีองค์แรก

แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งท้าวฝ่ายน่าบุตรพระตาผู้มีความชอบ เป็นเจ้าพระวิไชยราชขัติยวงษา ครองเมืองจำปาศักดิ โปรดให้เจ้าเซษฐ เจ้านูขึ้นไปช่วยราชการอยู่ด้วย เจ้าพระวิไชยราช จึ่งได้ย้ายเมืองขึ้นมาตั้งอยู่ทางเหนือคือที่เรียกว่าเมืองเก่าคันเกิง ณ บัดนี้...”[๑]

จากนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระประทุมสุรราช (คำผง) เป็น “พระประทุมราชสุริยวงศ์” ครองเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช ดังปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งเจ้าประเทศราชครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ว่า

“...ด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ผ่านพิภพกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา มีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระประทุมเป็นพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ ครองเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช เศกให้ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๕๔ ปีชวด จัตวาศก...”

พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง) เห็นว่าห้วยแจระแมไม่เหมาะที่จะขยายบ้านเมืองต่อไปได้จึงให้ย้ายเมืองจากห้วยแจระแม (ท่าบ่อ) มาอยู่ที่บ้านดงอู่ผึ้งซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองอุบลราชธานีในปัจจุบัน ส่วนอุปฮาดได้ไปตั้งบ้านอยู่ที่ชีทวนซึ่งปัจจุบันอยู่ในอำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ดังความในพงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานว่า

“...โปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระประทุมสุรราช (คำผง) เป็นเจ้าเมือง ยกบ้านห้วยแจละแมขึ้นเป็นเมืองอุบลราชธานี (ตามนามพระประทุม) ขึ้นกรุงเทพฯ ทำส่วยผึ้ง ๒ เลข ต่อเบี้ย น้ำรัก ๒ ขวด ต่อเบี้ย ป่าน ๒ เลข ต่อขวด

พระประทุมจึ่งย้ายเมืองมาตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านร้าง ริมลำพมูล ใต้ห้วยแจละแมประมาณทาง ๑๒๐ เส้น คือที่ซึ่งเป็นเมืองอุบลเดี๋ยวนี้...”[๒]

นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวก่ำ (บุตรพระวอ) เป็นอุปฮาด ให้ท้าวแก่นเป็นราชวงศ์ ให้ท้าวบุต (บุตรท้าวสีสุราช พี่ชายท้าวสีหาราช (พลสุข) บุตรท้าวโคตหลานเจ้าพระตา) เป็นราชบุตร[๓]

---

[๑] “พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน,” **ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๙** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐๘.

[๒] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๐๘.

[๓] เติม วิภาคย์พจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๑.

พระเจ้าใหญ่องค์หลวง
อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

อนุสาวรีย์พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง)
และวิหารพระเจ้าใหญ่องค์หลวง วัดหลวง
อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

พระประธานในพระอุโบสถวัดหลวง
จังหวัดอุบลราชธานี

เมื่อย้ายเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราชมาอยู่ที่บ้านดงอู่ผึ้งแล้ว พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง) ได้สร้างวัดแห่งแรกในเมืองอุบลราชธานีมีชื่อว่าวัดหลวง แล้วได้สร้างพระพุทธรูปไว้ด้วย ปัจจุบันคือวัดหลวง จังหวัดอุบลราชธานี ดังความในพงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานว่า "*...แลได้สร้างวัดหลวงขึ้นวัดหนึ่ง...*" [๔]

สำหรับอาณาเขตของเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราชในเวลานั้นปรากฏในพงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานว่า

"*...เขตแดนเมืองอุบลมีปรากฏในเวลานั้นว่า ทิศเหนือถึงน้ำยังตกลำน้ำพาชีไปยอดบังอี่ ตามลำบังอี่ไปถึงแก่งตะนะ ไปภูจอกอไปช่องนาง ไปยอดห้วยอะลือะลองตัดไปดงเปื่อย ไปสระดอกเกษไปตามลำกะยุง ตกลำน้ำมูล ปันให้เมืองสุพรรณภูมิ ฝ่ายเหนือหินสิลาเลขหนองกองแก้วตีนภูเขียว ทางใต้ปากเสียวตกลำน้ำมูล ยอดห้วยกากวากเกี่ยวชีปันให้เมืองขุขันธ์ แต่ปากห้วยทัพทันตกมูลถึงภูเขาวงก์...*" [๕]

พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง) เป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช เป็นเวลา ๓ ปีถึง พ.ศ. ๒๓๓๘ พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง) ถึงแก่กรรมเมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๕๗ สัปตศก ตรงกับวันที่ ๑๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๓๓๘ มีบุตรชายหญิงรวม ๗ คน คือ ท้าวโท ท้าวทะ ท้าวกุทอง นางพิมพ์ (หรือพิมพา) นางคำ นางคำสิงห์ และนางจำปา [๖]

---

[๔] "พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน," **ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๙** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐๘.

[๕] **เรื่องเดียวกัน**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐๙.

[๖] เติม วิภาคย์พจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๗), หน้า ๑๐๒.

อนุสาวรีย์พระปทุมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง) ในวัดหลวง
ตำบลในเมือง อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

๒

พระพรหมวรราชสุริยวงศ์
เจ้าเมืองอุบลราชธานี ลำดับที่ ๒

หลังจากพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง) ถึงแก่กรรม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งท้าวทิดพรหม ผู้น้อง บุตรพระตา เป็นพระพรหมวรราชสุริยวงศ์ หรือพระพรหมราชวงษา เจ้าเมืองอุบลราชธานีลำดับที่ ๒๒ ดังความในพงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานว่า

"...โปรดเกล้าฯ ตั้งให้ท้าวทิดพรหม บุตรพระตา เป็นพระพรหมราชวงษาเจ้าเมือง ให้ท้าวก่ำ บุตรพระวอ เป็นที่อุปฮาด รักษาเมืองอุบลราชธานีต่อไป..." [๗]

พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวพรหม) ได้สร้างวิหารขึ้นในวัดมหาวนาราม (วัดป่าใหญ่ หรือวัดป่าหลวงมณีโชติศรีสวัสดิ์) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๘ และสร้างพระเจ้าอินทร์แปลงขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๐ ดังความในจารึกวัดป่าใหญ่ ๒ มีความตอนหนึ่งว่า

" (๑) จุลศักราชได้ ๑๔๙ ตัว ปีเมิงมด เจ้าพระปทุมได้มา (๒) ตั้งเมืองอุบลได้ ๒๖ ปี ศักราชได้ ๑๔๒ ตัว ปีกดซง้า จึงถึงอนิจจ (๓) กรรมล่วงไปด้วยลำดับปีเดือนหั้นแล ศักราชได้ ๑๕๔ ตัว ปีเต่าสัน พระพรหมวรราช (๔) สุริยะวงศ์ได้ขึ้นเสวยเมืองอุบลได้ ๑๕ ปี ศักราช ๑๖๗ ตัว ปีรวงเล้า จึงมาได้สร้างวิหาร (๕) อารามในวัดป่าหลวงมณีโชติศรีสวัสดิ์สัสดี เพื่อให้เป็นที่สำราญแก่พุทธรูปเจ้า ศักราชได้ร้อย (๖) ๖๙ ตัว ปีเมิงเหม้า มหาราชครูศรีสัทธรรมวงศา พาลูกศิษย์สร้างพุทธรูปดินแลอิฐสะทายใส่วัด ล่วง (๗) เดือน ๕ เพ็งวัน ๑ มื้อรวงได้ฦกษ์ ๑๒ ลูกชื่อว่า จิตตาอยู่ในราศีกันย์ เบิกแล้วยามแถใกล้ค่ำ จึงได้ชื่อว่าพระเจ้าอินแปง..."[๘]

นอกจากนี้ยังปรากฏในจารึกวัดป่าใหญ่ ๓ กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปพระเจ้าอินทร์แปลงด้วย ดังความในจารึกว่า

---

๗ พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน," **ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๙** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑๐.

๘ ธวัช ปุณโณทก, **ศิลาจารึกสมัยไทย – ลาว**: ศึกษาทางด้านอักขรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง), หน้า ๓๗๓ – ๓๗๔.

สภาพบ้านเมืองอุบลราชธานีในอดีต

สภาพบ้านเมืองและความเป็นอยู่ของราษฎรจังหวัดยโสธร

"(๑) จุลศักราชได้ร้อย ๖๙ (๒) ตัวปีเมิงเหม้าเดือน ๕ เพ็งวัน ๑ มื้อรวงได้ (๓) ภุกษ์ ๑๒ ลูกชื่อว่าจิตต์ อยู่ในราศีกันย์เบิกแล้วยาม (๔) แถใกล้ค่ำ มหาราชครูศรีสัทธรรมวงศา (๕) ป่าหลวงมณีโชติศรีสวัสดิ์สัสดี สร้างพุทธรูปดินแลอิฐ (๖) สะทาย ใส่นามโคตรชื่อว่าพระเจ้าอินแปงให้คน (๗) แลเทวดาดอยล่ำแยงรักษาบูชา อย่าให้มีอนา (๘) รายอันตายแก่พุทธรูปเจ้าองค์บรลักขณะ (๙) ตราบต่อเท่า ๕๐๐๐ วัสสา..." [๙]

ต่อมาในเวลาที่พระพรหมวรราชสุริยวงศ์(ท้าวพรหม) เป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานีนั้น เจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์ กับเจ้าโย้ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ ได้ยกทัพเข้ามายังเมืองนครราชสีมา

ทัพของเจ้าโย้เมืองจำปาศักดิ์ ได้ยกมาทางเมืองอุบลราชธานี พระพรหมวรราชสุริยวงศ์(ท้าวพรหม) เจ้าเมือง อุบลราชธานีทราบข่าวศึกเห็นว่าไม่สามารถต้านทานได้ จึงยอมเข้าด้วยเจ้าโย้ ดังความในพงษาวดารหัวเมืองมณฑล อีสานว่า

---

[๙] ธวัช ปุณโณทก, **ศิลาจารึกสมัยไทย – ลาว: ศึกษาทางด้านอักขรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน** (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง), หน้า ๓๗๘.

"...แล้วกองทัพเจ้าจำปาศักดิ (โย่) ก็ยกมาตั้งอยู่ ณ เมืองอุบล พระพรหมราชวงษายอมเข้าด้วยไม่ต่อสู่ เจ้าจำปาศักดิ (เจ้าโย่) จึ่งมิได้ทำอันตราย..." [๑๐]

แต่หลักฐานบางแห่งอ้างว่า พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ พาไพร่พลหลบหนีไปซ่องสุมผู้คนอยู่ที่แก่งตอยใกล้กับดอนมดแดง

เจ้าโย้ เมืองจำปาศักดิ์จึงเข้ายึดเมืองอุบลราชธานีไว้ได้ แล้วยกทัพเข้าไปทางเมืองศรีสะเกษตั้งทัพอยู่ที่บ้านส้มป่อย

เวลานั้นทางกรุงเทพฯ ทราบข่าวศึกจึงให้ยกทัพขึ้นไปปราบเจ้าอนุวงศ์และเมืองจำปาศักดิ์ เมื่อกองทัพขึ้นไปชุมนุมทัพกันที่เมืองนครราชสีมาแล้ว สมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพมีพระราชกำหนดให้พระยาราชสุภาวดี (สิงห์ สิงหเสนี) เป็นแม่ทัพไปปราบหัวเมืองลาวตะวันออก

พระยาราชสุภาวดียกไปทางเมืองสุวรรณภูมิ หลังจากพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) พักทัพและชุมนุมผู้คนอยู่ที่เมืองยโสธร และเตรียมที่จะยกทัพไปตีเมืองจำปาศักดิ์ ฝ่ายราชบุตรเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ซึ่งตั้งค่ายอยู่ที่เมืองศรีสะเกษทราบข่าว จึงยกมาตั้งค่ายใหญ่อยู่ที่เมืองอุบลราชธานี แล้วให้เจ้าปาน เจ้าสุวรรณผู้น้องคุมกองทัพมาตั้งค่ายรับอยู่ที่ยโสธร เรียกว่าค่ายส้มป่อย (เป็นคนละแห่งกับทุ่งส้มป่อย จังหวัดหนองบัวลำภู ปัจจุบันค่ายส้มป่อยอยู่ที่ศรีสะเกษ) พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ได้ยกทัพเข้าตีจนแตก เจ้าปาน เจ้าสุวรรณหนีกระจัดกระจาย ดังปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) ว่า

จารึกวัดป่าใหญ่ เป็นจารึกกล่าวถึงการสร้างพระเจ้าอินทร์แปลง โดยพระพรหม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๐ ตรงกับวรราชสุริยวงศ์ ปลายรัชกาลที่ ๓ ปัจจุบันอยู่ที่วัดมหาวนารา (วัดป่าใหญ่) อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

---

[๑๐] พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน," **ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๙** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑๘.

พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม
สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๐ ในสมัยพระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวพรหม)
เป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานี คนที่ ๒

จารึกวัดป่าใหญ่ ๓ จารึกด้วยอักษรธรรมอีสาน
กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปพระเจ้าอินทร์แปลง
ใน พ.ศ. ๒๓๕๐

"...ฝ่ายพระยาราชสุภาวดีตั้งอยู่เมืองยโสธร คิดจะยกขึ้นไปตีเมืองจำปาศักดิ์ ราชบุตรเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ตั้งค่ายอยู่เมืองศรีสะเกษแจ้งเหตุดังนั้น ก็ยกมาตั้งค่ายใหญ่อยู่เมืองอุบลแล้วก็เกณฑ์ให้เจ้าปาน เจ้าสุวรรณผู้น้องคุมกองทัพมาตั้งค่ายรับอยู่เมืองยโสธร พระยาราชสุภาวดีนายทัพนายกองก็ยกขึ้นไปตีเจ้าปาน เจ้าสุวรรณเวลาเดียว เจ้าปาน เจ้าสุวรรณ แตกกระจัดกระจาย จับได้นายทัพนายกองลาวได้หลายคน..." [๑๑]

จากนั้นพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) จึงยกทัพไปตีเมืองอุบลราชธานี ซึ่งเป็นค่ายของเจ้าราชบุตรเมืองจำปาศักดิ์มาตั้งอยู่ เมื่อพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) เข้าตีเมืองอุบลราชธานีนั้นลาวในกองทัพพวกเมืองอุบลเกิดกบฏ ฆ่าฟันพวกราชบุตรเจ้าเมืองจำปาศักดิ์วุ่นวายขึ้นในค่าย ราชบุตรจึงพาพรรคพวกหนีไปเมืองจำปาศักดิ์ ดังปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) ว่า

*"...แล้วพระยาราชสุภาวดีก็ยกขึ้นไปตี**เมืองอุบล ลาวในกองทัพพวกเมืองอุบล**ก็เกิดกบฏ ฆ่าฟันพวกราชบุตรเจ้าเมืองจำปาศักดิ์เป็นอลหม่านขึ้นในค่าย ราชบุตรก็พาพรรคพวกหนีไปเมืองจำปาศักดิ์..."* [๑๒]

จากนั้นพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) จึงยกทัพไปตีเมืองจำปาศักดิ์ เมื่อยกทัพไปถึง ครัวเมืองต่างๆ ที่ราชบุตรเจ้าเมืองจำปาศักดิ์กวาดต้อนมาไว้ที่เมืองจำปาศักดิ์ได้กำเริบขึ้น เอาไฟเผาบ้านเรือนราษฎรในเมืองจำปาศักดิ์ไหม้เป็นจำนวนมาก ราชบุตรเห็นดังนั้นจึงรวบรวมคนสนิทพากันลงเรือหนีข้ามแม่น้ำโขงไปทางฝั่งตะวันออก พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ก็สามารถเข้าเมืองจำปาศักดิ์ได้ ดังปรากฏหลักฐานในใบบอกของพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ที่ให้ถือมาแจ้งราชการ ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เรื่อง **"ราชการทัพเมืองเวียงจันท์ ฉบับ ๑๒"** มีข้อความดังต่อไปนี้

*"...ครั้น ณ วัน แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๗ พญาราชสุภาวะดี แม่ทับบอกหนังสือให้ เพียราชวงศึก เพียมหาเสนาถือมาแจ้งราชการว่า อ้ายปาศักให้อ้ายเติ่น อ้ายเมืองคุก ตั้งค่ายรับอยู่ทุ่งมล พญาราชสุภาวะดีให้นายทับนายกองเข้าตีแตกหนีไป แล้วไอ้ปาศักให้อ้ายเตีน อ้ายทัก อ้ายเมืองจัน อ้ายเพียจัน คุมคน ๔ พันมาตั้งค่ายรับอยู่ ณ บ้านยอ ๔ ค่าย พญาราชสุภาวะดี นายทับ นายกอง รีบยกไป อ้ายลาวรู้ถอยไป ตั้งค่ายรับอยู่ ณ บ้านนาดำ พญาราชสุภาวะดีให้พญาทัศดาจัตุรง กองหน้า กับลาวเมืองเหมราชยกเข้าตีอ้ายลาวแตกหนีกระจัดกระจายไป อ้ายปาศัก อ้ายโถงซึ่งตั้งอยู่ ณ **เมืองอุบล**ก็แตกหนีไปด้วย พญาราชสุภาวะดี ได้มีหนังสือไปถึงท้าวเพียเมืองปาศักให้คิดอ่านจับเอาตัวอ้ายปาศัก อ้ายโถง ให้จงได้ อ้ายปาศักหนีลงไปยังหาทันถึงเมืองปาศักไม่ ชาวเมืองปาศักเผาบ้านเมืองเสีย อ้ายปาศักหนีอยู่ในป่า พญาราชสุภาวะดีได้จัดทับบก ทัพเรือ ไปตีดตามอ้ายปาศักเปนหลายทาง แต่อ้ายอุปราชซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองกาลสีนนั้น พญาราชสุภาวะดีได้ให้พญาสุพัน พญายกระบัตรยกไปตีแตกหนีไปทางหนองหาร พญาราชสุภาวะดีได้ยกไปจากเมืองอุบลไปเมืองปาศัก แต่ ณ วันแรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๖ นั้นได้มีตราไปถึงพญาราชสุภาวะดีให้คิดอ่าน*

---

[๑๑] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๘.
[๑๒] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๘.

ลำน้ำชีในอดีต

เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
ในเวลาที่เป็นพระยาราชสุภาวดี ได้เป็นแม่ทัพใหญ่ปราบหัวเมืองลาวตะวันออก
และยกทัพมาที่เมืองอุบลราชธานี ก่อนยกทัพไปตีเมืองจำปาศักดิ์

สืบสาวก้าวสกัดจับอ้ายอุปราช อ้ายปาศัก อ้ายโถง ให้จงได้ แล้วให้จัดแจงบ้านเมืองรวบรวมครอบครัวเมืองลาวเมืองเขมรฝ่ายตะวันออกให้ปรกติราบคาบฉบับหนึ่งแจ้งอยู่แล้ว...”[๑๓]

นอกจากนี้ยังปรากฏเรื่องราวใน **“สำเนาหนังสือเจ้าพระยาพระคลังถึงองเลโปเสนาบดีกรุงเวียดนาม”** ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ มีความตอนหนึ่งว่า

*“...แลทางเมืองปาศักนั้น เจ้าเมืองปาศักรู้ข่าวกองทัพกรุงพระมหานครศรีอยุธยายกขึ้นไป เจ้าเมืองปาศักถอยจากเมืองศรีสะเกษขึ้นไปตั้งค่ายใหญ่อยู่ ณ แดนเมืองอุบล ให้เจ้าปาน เจ้าสุวรรณ น้องเจ้าเมืองปาศักคุมกองทัพ ๑๕๐๐๐ เศษ มาตั้งค่ายรับอยู่แดนเมืองยศโสธร พญาราชสุภาวดีแม่ทัพใหญ่ให้กองทัพหน้ายกขึ้นไปตีค่ายเจ้าสุวรรณ เจ้าปาน น้องเจ้าเมืองปาศัก กองทัพเจ้าสุวรรณ เจ้าปาน ก็แตกหนีไปสิ้น พญาราชสุภาวดียกกองทัพขึ้นไปจะตีค่ายเจ้าเมืองปาศัก ณ **เมืองอุบล** เจ้าเมืองปาศักรู้ข่าวว่ากองทัพกรุงพระมหานครศรีอยุธยาตีค่ายหน้าได้แล้ว เห็นจะต้านทานสู้รบไม่ได้ เจ้าเมืองปาศักยกหนีไปจาก**เมืองอุบล** กองทัพพญาราชสุภาวดียกตามติดพันไป **ฝ่ายเจ้าเมืองอุบลราชธานี**กับไพร่พลเข้าช่วยกองทัพพญาราชสุภาวดีไล่ฆ่าฟันไพร่พลในกองทัพเจ้าเมืองปาศักแตกกระจัดกระจาย เจ้าเมืองปาศักจะเข้าเมืองหาได้ไม่ หนีข้ามแม่น้ำของไปฟากตะวันออก กองทัพยกก้าวสกัดไปเป็นหลายทาง จับได้เจ้าเมืองปาศัก อุปราช กับญาติพี่น้องบุตรภรรยาพวกพ้องเจ้าเมืองปาศักสิ้น แลครอบครัวหัวเมืองทั้งปวงซึ่งเจ้าเมืองปาศักกวาดไปได้บ้างนั้น พญาราชสุภาวดีแม่ทัพจัดแจงเมืองปาศักแลครอบครัวให้กลับคืนไปอยู่บ้านเมืองตามเดิม เมืองปาศักหัวเมืองลาวทั้งปวง ก็เรียบร้อยเป็นปรกติดีอยู่แล้ว...”*[๑๔]

ปรากฏหลักฐานว่าเมื่อพระยาราชสุภาวดี (สิงห์ สิงหเสนี) ตีเมืองจำปาศักดิ์ได้แล้ว ได้หยุดพักไพร่พลและจัดหัวเมืองทางตะวันออกฝ่ายเหนือทั้งปวง เวลานั้นเมืองอุบลราชธานีปรากฏจำนวนคนอยู่ ๕,๕๐๐ คน พระยาราชสุภาวดีจึงให้แบ่งเป็นส่วนทำส่วยส่ง ๒,๐๐๐ คน เป็นเงิน ๑๐๐ ชั่ง ให้ไว้ใช้ในราชการสงคราม ๒,๐๐๐ คน ไว้เลี้ยงข้าราชการ ๑,๕๐๐ คน[๑๕]

หลังจากนั้นเมืองอุบลราชธานีได้จัดการไพร่พลของตน เพื่อฟื้นฟูบ้านเมืองหลังสงครามเจ้าอนุวงศ์ด้วยต่อมาเมื่อมีสงครามอานามสยามยุทธ์ระหว่างไทยกับเวียดนามในแดนกัมพูชา ใน พ.ศ. ๒๓๗๖ เป็นต้นมา

พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวพรหม) เจ้าเมืองอุบลราชธานีจัดให้อุปฮาด (ท้าวกุทอง) กับพระเทพวงศา (บุญเฮ้า) เจ้าเมืองเขมราฐไปขัดตาทัพที่บ้านปากแซงนาแวงริมแม่น้ำโขง แล้วให้ราชบุตร (สุ่ย) เมืองอุบลราชธานีและท้าวนาวาโนราชกรมการเมืองเป็นผู้ช่วย รวมทั้งเพียรักษาพล เพียราชโกฏ พลอาสากรมเมือง ท้าวฝ่าย (จันทรวงศ์) บ้านชีทวนไปเข้าร่วมกองทัพของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ไปรบกับเวียดนามในแดนกัมพูชา เป็นเวลาถึง ๑๕ ปี[๑๖]

---

[๑๓] กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๓** (กรุงเทพฯ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๑๒๕.

[๑๔] ปริวรรตจากอักขรวิธีเดิมใน กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๔** (กรุงเทพฯ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔.

[๑๕] “พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน,” **ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๙** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒๐.

[๑๖] เติม วิภาคย์พจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๗), หน้า ๑๑๐.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๘๓ พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวพรหม) เจ้าเมืองอุบลราชธานีป่วยถึงแก่กรรม ตำแหน่งเจ้าเมืองอุบลราชธานีว่างอยู่เป็นเวลา ๕ ปี

เมื่อสงครามในกัมพูชาสงบลงแล้ว ใน พ.ศ. ๒๓๘๘ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ได้นำราชบุตร (สุ่ย) เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อขอพระราชทานตั้งให้ราชบุตร (สุ่ย) เป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานีแทน

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ราชบุตร (สุ่ย) เป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานี ตามที่เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) กราบบังคมทูล

อย่างไรก็ตามในระหว่างที่ราชบุตร (สุ่ย) พักอยู่ในกรุงเทพได้ ๗ วัน เพื่อเตรียมตัวจะกราบถวายบังคมลากลับเมืองอุบลราชธานี ราชบุตร (สุ่ย) ได้ป่วยเป็นอหิวาตกโรคถึงแก่กรรม โดยที่ยังไม่ทันได้กลับไปปกครองเมืองอุบลราชธานี

วิถีชีวิตชาวบ้านเมืองอุบลราชธานีในอดีต

๓

พระพรหมวรราชสุริยวงศ์
(ท้าวกุทอง)
เจ้าเมืองอุบลราชธานี ลำดับที่ ๓

ต่อมาในวันอังคาร เดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๒๐๗ (พ.ศ. ๒๓๘๘) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสุพรรณบัฏ ตั้งให้อุปฮาด (ท้าวกุทอง) เป็น **"พระพรหมวรราชสุริยวงศา"** เจ้าเมืองอุบลราชธานี คนที่ ๓

นอกจากนี้ยังได้พระราชทานเครื่องยศให้พระพรหมวรราชสุริยวงศ์(ท้าวกุทอง) ได้แก่ พานถมเครื่องในทองคำสำรับ ๑ คนโททองคำ ๑ กระโถนถม ๑ ลูกประคำทองคำ ๑ สายกระบี่บั้งถม ๑ เสื้อหมวกตุ้มปี่ ๑ สัปทนปัสตู ๑ ปืนคาบศิลาคอลาย ๑ กระบอกเสื้อเข้มขาบริ้วมะลิเลื้อย ๑ ส่านไทยปักทอง ๑ ผ้าปูม ๑ ฯลฯ[๑๗] ดังความในพงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานว่า

"...ครั้นถึงวันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๒๐๗ จึ่งโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรตั้งให้อุปฮาด (กุทอง) เมืองอุบล เป็นพระพรหมราชวงษาเจ้าเมืองอุบลราชธานีเป็นลำดับที่ ๓ ให้ราชวงษ์เป็นอุปฮาด ให้ท้าวโพธิสาร หลานพระพรหมราชวงษา (กุทอง) เป็นราชวงษ์ ให้ท้าวสุริยบุตรพระพรหมราชวงษา (กุทอง) เป็นราชบุตร

พระราชทานเครื่องยศให้พระพรหมราชวงษา คือ พานถมเครื่องในทองคำสำรับ ๑ คนโททองคำ ๑ กระโถนถม ๑ ลูกประคำทองคำ ๑ สายกระบี่บั้งถม ๑ เสื้อหมวกตุ้มปี่ ๑ สัปทนปัสตู ๑ ปืนคาบศิลาคอลาย ๑ กระบอกเสื้อเข้มขาบริ้วมลิเลื้อย ๑ ส่านไทยปักทอง ๑ ผ้าปูม ๑

ส่วนอุปฮาด ถาดหมากคนโทเงินสำรับ ๑ ปืนคาบศิลา ๑ สัปทนแพร ๑ เสื้อเข้มขาบริ้วขอ ๑ ส่านไทยปักทอง ๑ แพรสีทับทิมติดขลิบ ๑ แพรขาวห่ม ๑ ผ้าปูม ๑

---

[๑๗] เติม วิภาคย์พจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑๑.

ส่วนราชวงษ์ ถาดหมากคนโทเงินสำรับ ๑ สัปทนแพร ๑ เสื้อเข้มขาบก้านแย่ง ๑ ผ้าดำปักทองมีซับ ๑ แพรสีทับทิมติดขลิบ ๑ แพรขาวห่มนอน ๑ ผ้าปูม ๑...” [๑๘]

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองใหม่ขึ้นกับเมืองอุบลราชธานีและเมืองเขมราฐหลายเมือง ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) และพงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน ได้แก่

พ.ศ. ๒๓๘๘ ยกบ้านช่องนาง **เป็นเมืองเสนางคนิคม ปัจจุบันคือ อำเภอเสนางคนิคม จังหวัดอำนาจเจริญ**

พ.ศ. ๒๓๘๘ ยกบ้านน้ำโดมใหญ่ เป็นเมืองเดชอุดม ปัจจุบันคือ อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๓๘๘ ยกบ้านคำเมืองแก้ว เป็นเมืองคำเขื่อนแก้ว ปัจจุบันคือ อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร

พ.ศ. ๒๓๙๐ ตั้งบ้านดงกระชุ หรือบ้านไร่ เป็นเมืองบัวกัน ปัจจุบันคือ อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๔๐๑ **ตั้งบ้านฆ้อใหญ่ เป็นเมืองอำนาจเจริญ ปัจจุบันคือ จังหวัดอำนาจเจริญ**

พ.ศ. ๒๔๐๖ ตั้งบ้านกว้างลำชะโด เป็นเมืองพิบูลมังสาหาร ปัจจุบันคือ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๔๐๖ ตั้งบ้านสะพือ เป็นเมืองตระการพืชผล ปัจจุบันคือ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๔๐๖ ตั้งบ้านเวินไชย เป็นเมืองมหาชนะชัย แต่ไปตั้งเมืองที่ตำบลดงฝั่งแดงริมแม่น้ำชี ปัจจุบันคือ อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร

ใน พ.ศ. ๒๔๐๖ พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวกุทอง) เจ้าเมืองอุบลราชธานีถึงแก่กรรม เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ ๒๔๐๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งผู้ใดเป็นเจ้าเมือง มีแต่อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ท้าวเพี้ยกรมการช่วยกันรักษาราชการบ้านเมือง[๑๙]

---

[๑๘] พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน,” **ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๙** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒๗.

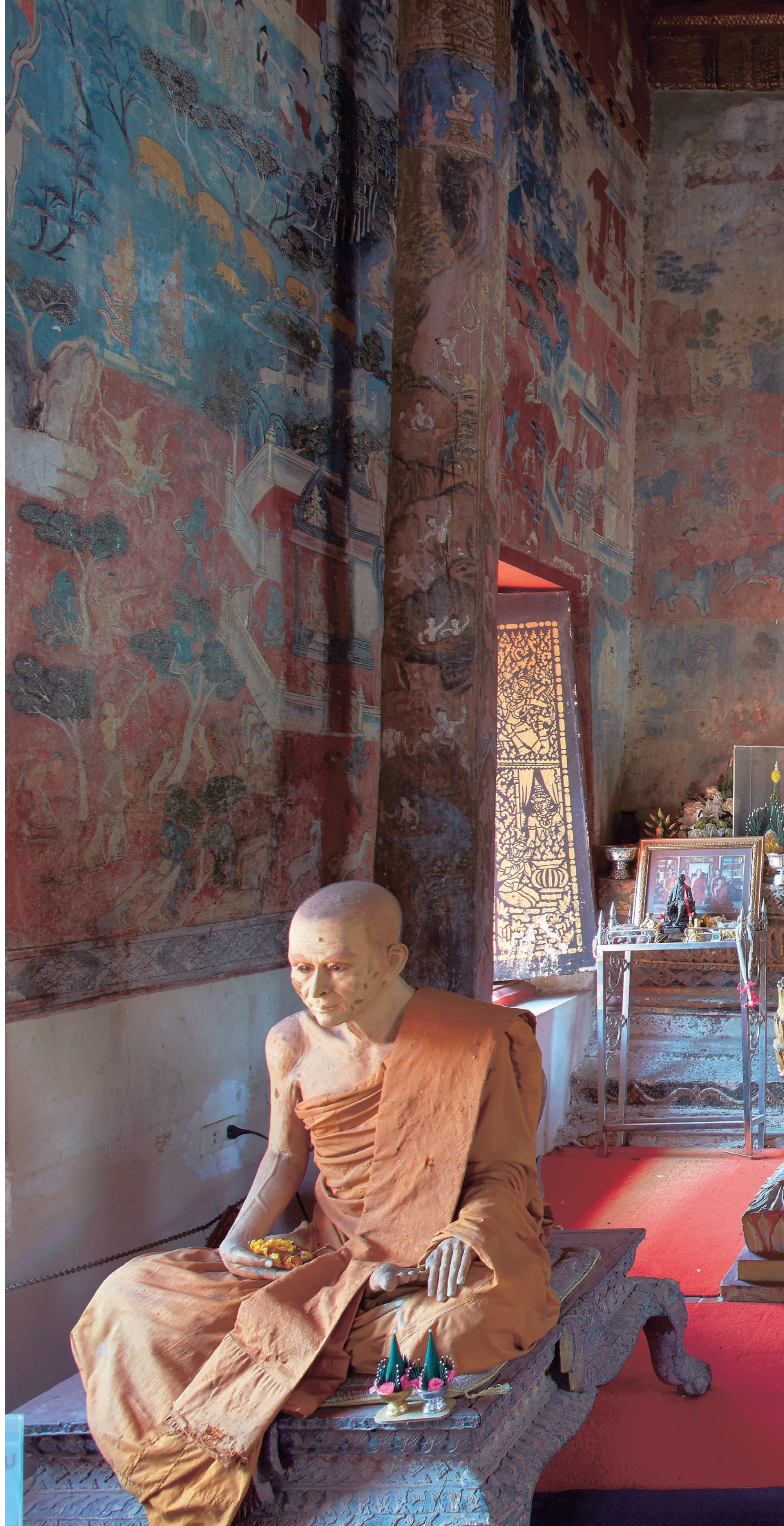
[๑๙] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๓๘.

หอพระพุทธบาท วัดทุ่งศรีเมือง
ตำบลในเมือง
อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

หอไตร วัดทุ่งศรีเมือง ตำบลในเมือง
อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

พระพุทธรูปและพระพุทธบาท
ภายในหอพระพุทธบาท วัดทุ่งศรีเมือง
อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

เติมบุญ

๔

เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์
(เจ้าหน่อคำ)
เจ้าเมืองอุบลราชธานี ลำดับที่ ๔

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๐๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เจ้าหน่อคำ หลานเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นเจ้าราชวงศ์เมืองจำปาศักดิ์มาเป็นเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ เจ้าเมืองอุบลราชธานี ดังปรากฏความในพงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานว่า

“...*ฝ่ายเมืองอุบลนั้น ตั้งแต่พระพรหมราชวงษา (กุทอง) ถึงแก่กรรมแล้ว ก็ยังไม่มีเจ้าเมืองมาจนถึงปีนี้ จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเจ้าหน่อคำ หลานเจ้าอนุเวียงจันท์ ซึ่งเป็นเจ้าราชวงษ์อยู่เมืองจำปาศักดิ์นั้น ไปเป็นเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงษ์เจ้าเมืองอุบลราชธานีต่อไป*...” [๒๐]

ในสมัยนี้ได้มีการตั้งเมืองใหม่ขึ้นกับเมืองอุบลราชธานีหลายเมือง เช่น ยกบ้านท่ายักขุ เป็นเมืองชานุมานมณฑล ปัจจุบันคือ อำเภอชานุมาน จังหวัดอุบลราชธานี ยกบ้านเผลา (บ้านพระเหลา) เป็นเมืองพนานิคม ปัจจุบันคืออำเภอพนานิคม จังหวัดอำนาจเจริญ[๒๑] ยกบ้านที่เป็นเมืองเกษมสิมา ปัจจุบันอยู่ในอำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี[๒๒]

ฝ่ายเมืองจำปาศักดิ์ขอตั้งบ้านนากอนจอเป็นเมืองวารินชำราบ ปัจจุบันวารินชำราบเป็นชื่ออำเภอ ในจังหวัดอุบลราชธานี ยกบ้านจันลานาโดมเป็นเมืองโดมประดิษฐ์ ปัจจุบันอยู่ในอำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี

---

[๒๐] “พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน,” **ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๙** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๓๔๑.

[๒๑] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๖๖.

[๒๒] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๒๗.

อุโบสถวัดพระเหลาเทพนิมิต
บ้านพระเหลา อำเภอพนานิคม จังหวัดอำนาจเจริญ

พระเหลา
เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์
ของอำเภอพนานิคม
จังหวัดอำนาจเจริญ
ปัจจุบันอยู่ใน
วัดพระเหลาเทพนิมิต

พระแก้วมรกตจำลอง สร้างโดยเจ้าอนุวงศ์
ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหลวงพิชิตปรีชากร
ข้าหลวงต่างพระองค์
หัวเมืองมณฑลลาวกาว

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์
ข้าหลวงต่างพระองค์ สำเร็จข้าราชการมณฑลลาวกาว

ต่อมาเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ (เจ้าหน่อคำ) เจ้าเมืองอุบลราชธานีมีความขัดแย้งและเกิดคดีความฟ้องร้องกับกรมการเมืองอุบลราชธานี เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์จึงต้องคดีอยู่ที่กรุงเทพฯ เป็นเวลาถึง ๔ ปี คดีความยังไม่เสร็จเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ป่วยเป็นอหิวาตกโรคถึงแก่อนิจกรรมที่กรุงเทพฯ เมื่อวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๖ พ.ศ. ๒๔๒๙[๓๓] รวมเวลาที่ครองเมืองได้ ๒๐ ปี

พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ข้าหลวงกำกับราชการหัวเมืองตะวันออกที่เมืองจำปาศักดิ์จึงมีใบบอกกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขอให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเจ้าราชบุตร (คำ) ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองอุบลราชธานีต่อไป

ต่อมาได้มีสารตราให้เจ้าราชบุตร (คำ) ลงไปรับสุพรรณบัฏที่กรุงเทพฯ แต่เวลานั้นเจ้าราชบุตร (คำ) ป่วยหนัก ไม่สามารถเดินทางไปได้และถึงอนิจกรรมเมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ หลังจากนั้นก็ไม่ได้ปรากฏว่าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ผู้ใดเป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานีอีก เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์จึงเป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานีคนสุดท้าย

หลังจากนั้นใน พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงต่างพระองค์หัวเมืองมณฑลลาวกาว ประทับอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี เมืองอุบลราชธานีจึงมีฐานะเป็นเมืองในมณฑลลาวกาวนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ได้ทรงเป็นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลลาวกาว ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ แล้วเปลี่ยนเป็นมณฑลอีสานและมณฑลอุบลราชธานีตามลำดับ ส่วนเมืองอุบลราชธานีได้มีฐานะเป็นจังหวัดสืบมาจนถึงปัจจุบัน

---

[๓๓] เติม วิภาคย์พจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๗), หน้า ๑๒๔.

๔

ชาติพันธุ์
ผู้คนพลเมืองอุบลราชธานี

การแต่งกายสตรีชาวเมืองอุบลราชธานีในอดีต

อุบลราชธานีในสมัยรัชกาลที่ ๕

อุบลราชธานี เป็นจังหวัดที่มีความหลากหลายของผู้คนและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เนื่องจากเป็นพื้นที่ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำไหลผ่านหลายสาย จึงมีร่องรอยการอาศัยอยู่มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ดังได้กล่าวมาแล้ว

สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งพบร่องรอยการอาศัยอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดอำนาจเจริญ ในปัจจุบันสามารถจำแนกออกตามลักษณะทางวัฒนธรรม ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี ออกได้เป็น ๓ กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มชนไทย – ลาว กลุ่มมอญ – เขมร และกลุ่มอื่น เช่น ชาวจีนและเวียดนาม เป็นต้น

การประกอบอาชีพของ
สตรีชาวเมืองอุบลราชธานี

กลุ่มชน
ตระกูลไทย – ลาว

กลุ่มประชากรไทย – ลาว จัดเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสาน ซึ่งปรากฏว่ามีการอาศัยอยู่กระจายตัวครอบคลุมทุกพื้นที่ และยังคงรักษาลักษณะทางวัฒนธรรมของตนเองไว้ โดยเฉพาะภาษาพูด ซึ่งเป็นภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน ซึ่งถือเป็นภาษาถิ่นของภาษาไทยซึ่งมีใช้ในภาคอีสานอย่างกว้างขวาง

โดยเฉพาะกลุ่มภาษาไทยถิ่นภาคอีสานที่มีการใช้ในจังหวัดอุบลราชธานีนั้นถือเป็นสำเนียงหลักสำเนียงหนึ่งของภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน และเมื่อพิจารณาจากประวัติของกลุ่มชนตระกูลไทย – ลาว ที่มาตั้งบ้านเมืองในอุบลราชธานีจะพบว่า มีที่มาหลักๆ ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ติดตามมาพร้อมกับพระวอ จากเมืองหนองบัวลำภู และกลุ่มที่สืบมาจากเมืองจำปาศักดิ์ ดังได้กล่าวไปแล้วข้างต้น

จากนั้นเมื่อตั้งเมืองอุบลราชธานีแล้วจึงมีการกวาดต้อนคนกลุ่มอื่นๆ เข้ามาตั้งบ้านแปลงเมืองอีกหลายกลุ่ม

สำหรับกลุ่มชนตระกูลไทย – ลาวในจังหวัดอุบลราชธานีนั้น นอกจากจะมีภาษาไทยถิ่นอีสาน สำเนียงอุบลราชธานีเป็นภาษาพูดแล้ว ยังปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับตัวอักษรที่มีการใช้ในท้องถิ่นด้วย คือ มีการใช้อักษรธรรมอีสานและอักษรไทน้อยในการบันทึก

เนื่องจากอาณาจักรล้านช้าง (ศรีสัตนาคนหุต) ซึ่งครอบคลุมบริเวณพื้นที่ทั้งประเทศลาวและบางส่วนของภาคอีสานของไทยในปัจจุบัน ปรากฏร่องรอยหลักฐานเกี่ยวกับการใช้ตัวอักษรซึ่งมีความเก่าแก่ที่สุดคือ อักษรสุโขทัยที่ ถ้ำนางอัน หลวงพระบาง และจารึกวัดหลวง อำเภอโพนพิสัย (หนองคาย)

ในเวลาต่อมามีอักษรฝักขามแพร่เข้าไปสู่อาณาจักรล้านช้างในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ซึ่งต่อมาได้มีวิวัฒนาการเป็นอักษรที่เรียกว่า “อักษรไทน้อย” ในพุทธศตวรรษที่ ๒๑

วิถีชาวเมืองอุบลราชธานีในสมัยก่อน

วิถีชาวเมืองอุบลราชธานีในสมัยก่อน

อักษรไทน้อยนิยมใช้สืบมาในประเทศลาว และภาคอีสานของไทยสืบมาจนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในส่วนของประเทศลาวได้มีการปรับปรุงอักษรไทน้อยจนกลายเป็นอักษรลาวปัจจุบัน ส่วนภาคอีสานของไทยนั้นได้เสื่อมความนิยมลงไป

นอกจากนี้เมื่อจะบันทึกข้อความภาษาบาลี หรือภาษาไทยถิ่นภาคอีสาน (ภาษาลาว) ซึ่งเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอาณาจักรล้านช้างจะใช้ "อักษรธรรมลาว (อักษรธรรมอีสาน)" ซึ่งได้รับอิทธิพลจาก "อักษรธรรมล้านนา" ในการบันทึก

กลุ่มชนตระกูลไทย – ลาว ที่อาศัยอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานีและอำนาจเจริญ นอกจากกลุ่มไทย – ลาว ที่กล่าวมาแล้ว ได้แก่

ผู้ไท หรือภูไท ซึ่งอาศัยอยู่ในเขตอำเภอเสนางคนิคม จังหวัดอำนาจเจริญ อำเภอชานุมาน กุดข้าวปุ้น และเขมราฐ ในจังหวัดอุบลราชธานี ชาวผู้ไท ในจังหวัดอุบลราชธานีนั้น ตามประวัติพบว่าอพยพมาจากเมืองเซโปน ในประเทศลาว

โดยเฉพาะในอำเภอชานุมาน มีชาวผู้ไทอาศัยอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ แทบทั้งอำเภอ ชุมชนที่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นชุมชนชาวผู้ไทได้แก่ บ้านโคกก่ง บ้านหินสิ่ว บ้านคำโพน บ้านโนนกุง และบ้านคำเดือย

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มกุลา หรือไทใหญ่ ซึ่งอาศัยรวมกันเป็นกลุ่มในบริเวณบ้านธาตุเจริญสุข อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี[๑]

---

[๑] กรมศิลปากร, **เมืองอุบลราชธานี** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๕๐.

วิถีชาวเมืองอุบลราชธานีในสมัยก่อน

กลุ่มชน
ตระกูลมอญ – เขมร

กลุ่มชนตระกูลมอญ – เขมร เป็นกลุ่มคนดั้งเดิมซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่บริเวณนี้มาแต่เดิม สำหรับกลุ่มมอญ เขมรที่อาศัยอยู่ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเขตด้านใต้ของจังหวัด ได้แก่ อำเภอเดชอุดม อำเภอน้ำยืน อำเภอนาจะหลวย และอำเภอบุณฑริก และมีบางส่วนอาศัยอยู่ปะปนกับกลุ่มคนไทยพื้นบ้านในเขตอำเภอวารินชำราบ อำเภอพิบูลมังสาหาร และอำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

กลุ่มชนตระกูลมอญ – เขมร ที่อยู่ในเขตจังหวัดอุบลราชธานีสามารถจำแนกออกได้เป็น ๓ กลุ่มหลักๆ คือ คนเชื้อสายเขมร คนกูย และบรู ดังนี้

เขมร อาศัยอยู่ในเขตอำเภอน้ำยืน อำเภอนาจะหลวย และอำเภอบุณฑริก ซึ่งมีพื้นที่ติดต่อกับประเทศกัมพูชา คนกลุ่มนี้ใช้ภาษาเขมรถิ่นไทยเป็นภาษาพูด เดิมเคยมีอักษรใช้คือ อักษรขอม หรือ อักษรเขมร แต่ปัจจุบันไม่ค่อยมีการใช้แล้ว แต่ยังคงปรากฏในเอกสารโบราณของท้องถิ่น

กูย, กวย หรือ ส่วย อาศัยอยู่ในเขตอำเภอเขื่องใน อำเภอวารินชำราบ อำเภอเดชอุดม อำเภอน้ำยืน อำเภอนาจะหลวย และอำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี คนกลุ่มนี้ใช้ภาษากูยเป็นภาษาในการติดต่อสื่อสาร แต่ไม่มีตัวอักษรเป็นของตนเอง

ภาษากูย หรือภาษาส่วย เป็นภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก ตระกูลย่อยมอญ – เขมร สาขากะตู ซึ่งมีพูดกันมากในกัมพูชา ประเทศเวียดนามและประเทศลาว ชาวกูยในจังหวัดอุบลราชธานีมีประวัติว่า อพยพจากประเทศลาวแถบอัตตะปือ จำปาศักดิ์ และสาละวันเข้ามาอาศัยอยู่แถบจังหวัดอุบลราชธานีเป็นเวลานานมาแล้ว คือ ตั้งแต่ราวสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย[๒]

---

[๒] สุริยา รัตนกุล, **นานาภาษาในเอเชีย ภาคที่ ๑ ภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก และตระกูลจีน – ทิเบต** (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๑), หน้า ๑๓๙.

ขบวนแห่เทียนพรรษา
ของชาวเมืองอุบลราชธานีสมัยก่อน

ญ่าแม่สีดา
ผู้สังหารนกหัสดีลิงค์ในประเพณีการทำศพบุคคลสำคัญของเมืองอุบลราชธานี

การประกอบอาชีพในอดีต

บรู เป็นกลุ่มที่อาศัยอยู่ในเขตบ้านเวินบึก อำเภอโขงเจียม ติดกับแม่น้ำโขง[๓] ชาวบลู (บรู) เป็นกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลมอญ – เขมร เช่นเดียวกับกูย แต่กลุ่มนี้อาศัยอยู่ใกล้ภูเขา จึงเรียกตัวเองว่า บรู ซึ่งในภาษากูยแปลว่า ภูเขา

อย่างไรก็ตามคนทั่วไปมักเรียกชาวบรูว่า “ข่า” ชาวบรูในประเทศไทยอพยพเข้ามาจากประเทศลาวเมื่อประมาณ ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา[๔]

ภาษาบรูเป็นภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก ตระกูลย่อยมอญ – เขมร สาขากะตู ซึ่งมีพูดกันมากในกัมพูชา ประเทศเวียดนาม และประเทศลาว ถือว่าเป็นภาษาสาขาเดียวกันกับภาษากูยหรือภาษาส่วย[๕]

ชาวบรูในจังหวัดอุบลราชธานีอาศัยอยู่ตามแนวชายแดนไทย – ลาว ริมฝั่งแม่น้ำโขง ในอำเภอโขงเจียม มี ๓ หมู่บ้าน คือ บ้านเวินบึก บ้านท่าล้ง และบ้านหินดก[๖]

---

[๓] กรมศิลปากร, **เมืองอุบลราชธานี** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๕๐.

[๔] สุริยา รัตนกุล, **นานาภาษาในเอเชีย ภาคที่ ๑ ภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก และตระกูลจีน – ทิเบต** (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๑), หน้า ๑๓๗.

[๕] **เล่มเดียวกัน,** หน้า ๑๓๖.

[๖] กรมศิลปากร, **เมืองอุบลราชธานี** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓๓.

๓

กลุ่มชน
ที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่

กลุ่มชนเหล่านี้ เป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ภายหลังเพื่อประกอบอาชีพต่างๆ โดยเฉพาะการค้า และเป็นกลุ่มที่ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเขตเมือง เช่น ชาวจีน ชาวเวียดนาม และชาวอินเดีย ที่เพิ่งอพยพเข้ามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา[๓]

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ชาวอุบลราชธานีในปัจจุบันเป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากผู้คนกลุ่มต่างๆ หลากชาติพันธุ์และหลากภาษา แต่ต่างเป็นคนอุบลราชธานีด้วยกันนั่นเอง

---

[๓] กรมศิลปากร, **เมืองอุบลราชธานี** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๕๐.

ชาวเมืองอุบลราชธานีสมัยก่อน

หญิงสูงอายุชาวอุบลราชธานี

การแต่งกายของหญิง
ชาวเมืองอุบลราชธานีสมัยก่อน

เมืองอุบลราชธานีในอดีต

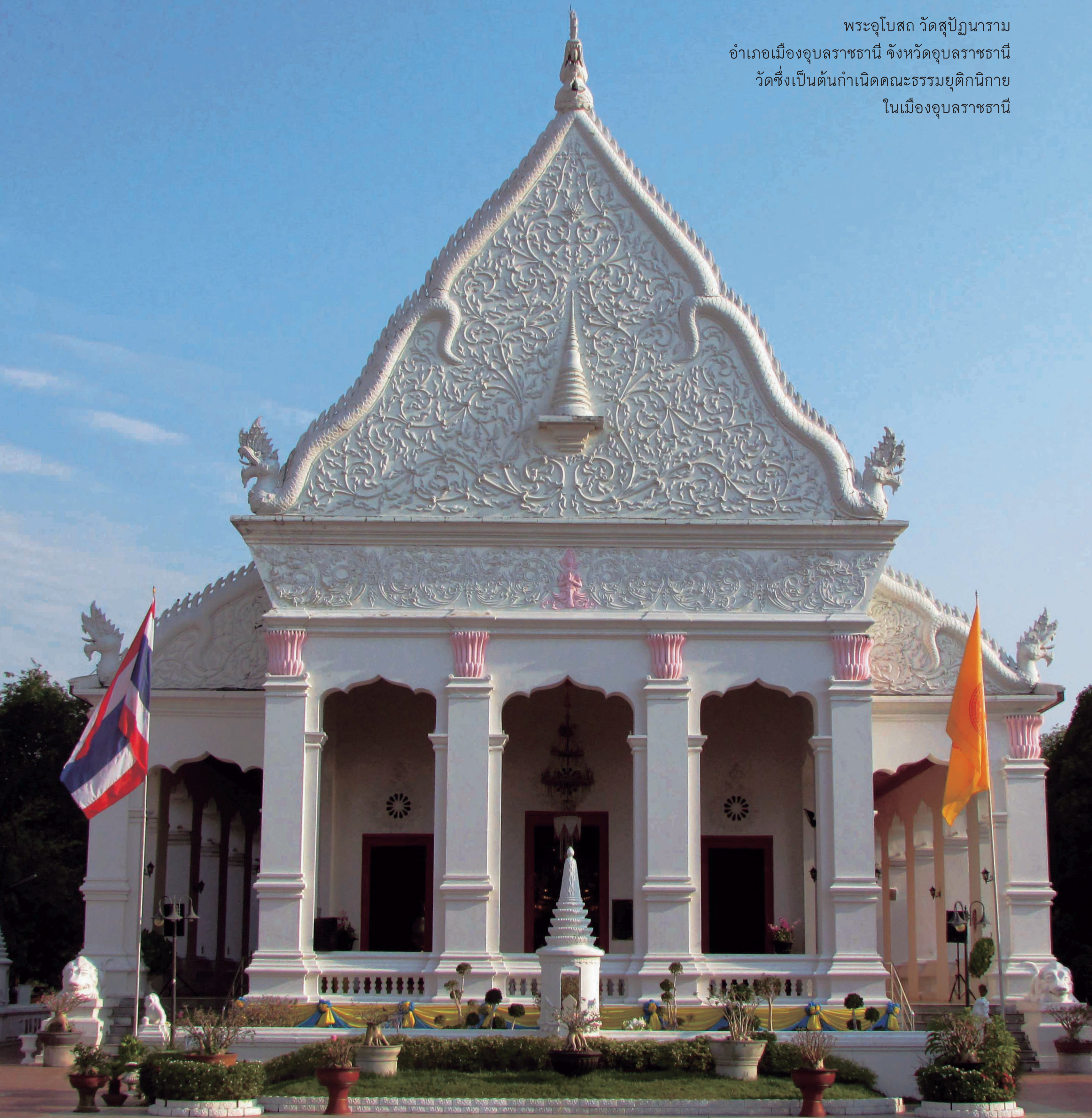
ตลาดร้านค้าและผู้คน
เมืองอุบลราชธานีในสมัยก่อน

๕

ศูนย์กลาง
ธรรมยุติกนิกายในอีสาน

พระอุโบสถ วัดสุปัฏนาราม
อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี
วัดซึ่งเป็นต้นกำเนิดคณะธรรมยุติกนิกาย
ในเมืองอุบลราชธานี

ดังได้กล่าวไปแล้วว่า ดินแดนที่เป็นจังหวัดอุบลราชธานีและอำนาจเจริญ เป็นดินแดนที่มีร่องรอยของการนับถือพระพุทธศาสนามานับพันปี ตั้งแต่ในวัฒนธรรมแบบทวารวดีในอีสาน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๕ ซึ่งปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีกระจายตัวอยู่โดยทั่วไป แต่เมื่ออิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมเขมรโบราณได้แผ่เข้ามาในพื้นที่บริเวณนี้ ทำให้ปรากฏร่องรอยหลักฐานทางพระพุทธศาสนาลดลง ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๙

ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ – ๒๓ เป็นต้นมา เมื่อกลุ่มชาติพันธุ์ลาวได้เข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่บริเวณนี้ ก็ได้นำพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทกลับมาเป็นศูนย์รวมทางความเชื่อความศรัทธาของสังคม โดยเฉพาะเมื่อมีการตั้งเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราชแล้ว

พระประทุมสุริยวรราชวงศ์ (ท้าวคำผง) ได้สร้างวัดแห่งแรกในเมืองอุบลราชธานีมีชื่อว่า วัดหลวง แล้วได้สร้างพระพุทธรูปไว้ด้วย ปัจจุบันคือวัดหลวง จังหวัดอุบลราชธานี ดังความในพงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานว่า “*...แลได้สร้างวัดหลวงขึ้นวัดหนึ่ง...*” [๑]

โดยมีท่านหอเจ้าแก้ว เป็นหลักคำ เป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์สามเณรและดูแลการเล่าเรียนพระปริยัติธรรม สถิตที่วัดหลวงนั้นเอง

ต่อมาในสมัยของพระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวพรหม) เจ้าเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราชคนที่ ๒ ได้สร้างวิหารขึ้นใน วัดมหาวนาราม (วัดป่าใหญ่ หรือวัดป่าหลวงมณีโชติศรีสวัสดิ์) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๘ และสร้างพระเจ้าอินทร์แปลงขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๐

เมื่อท่านหอเจ้าแก้ว ซึ่งสถิต ณ วัดหลวง มรณภาพ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดให้พระอริยธรรมวงศาจารย์ (สุ่ย) รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ มาเป็นหลักคำเมืองอุบลราชธานี สถิตที่วัดป่าน้อย หรือวัดมณีวัน ในปัจจุบัน[๒]

---

[๑] “พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน,” **ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๙** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐๘.

[๒] เติม วิภาคย์พจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๗), หน้า ๕๐๓.

พระเจ้าอินทร์แปลง
วัดมหาวนาราม
(วัดป่าใหญ่)
ตำบลในเมือง
อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

พระวิหารพระเจ้าอินทร์แปลง วัดมหาวนาราม (วัดป่าใหญ่)
อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี
สร้างในบริเวณพระวิหารเดิม
ซึ่งสร้างในสมัยพระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวพรหม)

วัดมหาวนาราม พระอารามหลวง
ชั้นตรี ชนิดสามัญ
ได้รับพระราชทาน เมื่อ วันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๒๑
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
ห้ามจอดรถ
ทุกชนิด
บริเวณนี้

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ธรรมยุติกนิกายในอีสาน

ต่อมาในสมัยพระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวกุทอง) เจ้าเมืองอุบลราธานีศรีวนาลัยคนที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวกุทอง) อาราธนาท่านพันธุโล (ดี) และท่านเทวธัมมี (ม้าว) พระภิกษุธรรมยุติกนิกาย จากวัดบวรนิเวศวิหาร กลับไปจำพรรษาที่เมืองอุบลราชธานี ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ และให้สร้างวัดถวาย[๓]

ท่านพันธุโล (ดี) หรือ พระอธิการดี พนฺธุโล เป็นชาวจังหวัดอุบลราชธานี เกิดที่บ้านหนองไหล ตำบลหนองขอน อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ได้บรรพชาเป็นสามเณรและอุปสมบทที่วัดหนองไหล ต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่วัดเหนือท่า อำเภอเมืองอุบลราชธานี หลังจากนั้นได้เดินทางไปศึกษาพระปริยัติธรรมที่สำนักวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร

ต่อมาท่านพันธุโล (ดี) ได้ถวายตัวต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงพระผนวชประทับอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร และได้เปลี่ยนทัฬหิกรรมจากมหานิกายเป็นธรรมยุติกนิกาย จำพรรษาที่วัดบวรนิเวศวิหาร[๔]

ด้วยเหตุนี้พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ท้าวกุทอง) พร้อมกับกรมการเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยได้ปรึกษากันเลือกพื้นที่บริเวณท่าเหนือ ซึ่งอยู่ระหว่างตัวเมืองกับบ้านบุ่งกาแซว เป็นที่ตั้งของวัดที่จะสร้างขึ้นใหม่สำหรับคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย

---

[๓] **ประวัติวัดสุปัฏนารามวรวิหารและโบราณวัตถุชิ้นสำคัญ** (กรุงเทพฯ: ศักดิโสภา การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕.

[๔] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๘.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
เสด็จวัดสุปัฏนาราม พ.ศ. ๒๔๗๒

วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งท่านพันธุโล (ดี) และท่านเทวธัมมี (ม้าว)
จำพรรษาระหว่างที่มาศึกษาพระพุทธศาสนาในกรุงเทพฯ

พระบาทสมเด็จ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พระพรหมวรราชสุริยวงศ์
(ท้าวกุทอง)
อาราธนาท่านพันธุโล (ดี)
และท่านเทวธัมมี (ม้าว)
ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา
ธรรมยุติกนิกาย
ณ เมืองอุบลราชธานี
เป็นครั้งแรก

เมื่อตกลงกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จึงเริ่มลงมือปราบที่ดินกำหนดเขตด้านกว้างยาวเท่ากันด้านละ ๓ เส้นเศษ ขุดคูรอบกว้างราว ๑ วา ลึกราว ๓ ศอก ต่อมามีผู้ถวายที่ดินเพิ่มเติมอีก ด้านยาวจึงมีขนาด ๕ เส้นเศษ[๕]

จากนั้นจึงได้มีการสร้างพระอุโบสถ ขนาดกว้าง ๘ วา ยาว ๑๑ วา ๒ ศอก หันหน้าทางทิศตะวันออก ก่ออิฐถือปูน เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๗ ห้อง หลังคาทรงคฤห์ไม่ซ้อนชั้นมุงด้วยกระเบื้องไม้มีช่อฟ้าใบระกา ประดับกระจก หน้าบันด้านตะวันออกแกะสลักเป็นลายเครือเถา ด้านตะวันตกสลักลายดอกไม้ร่วง มีหลังคาปีกนกซ้อน ๒ ชั้น คลุมพาไลเป็นเฉลียงรอบ เสาไม้ก่ออิฐโอบเสา มีประตูด้านหน้า ๒ ช่อง บานประตูไม้แกะสลัก พื้นปูด้วยกระเบื้องดินเผา ส่วนกุฏิและเวจกุฏิสร้างด้วยไม้[๖]

ในการก่อสร้างวัดครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระราชทรัพย์เป็นเงิน ๑๐ ชั่ง และพระราชทานเลกวัดจำนวน ๖๐ คน

เมื่อสร้างวัดเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนามวัดนี้ว่า **"วัดสุปัฏนาราม"** จากนั้นจึงได้อาราธนาท่านพันธุโล (ดี) ท่านเทวธัมมี (ม้าว) และท่านคุณสัมปันโน (ก่ำ) ไปจำพรรษา โดยมีท่านพันธุโล (ดี) เป็นเจ้าอาวาสรูปแรก ท่านเทวธัมมีเป็นรองเจ้าอาวาส พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนิตยภัตร แก่ท่านพันธุโล (ดี) เจ้าอาวาสเดือนละ ๘ บาท[๗]

"วัดสุปัฏนาราม" จึงนับว่าเป็นการสร้างวัดธรรมยุติกนิกายเป็นวัดแรกในเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัย และเป็นวัดแรกของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ท่านพันธุโล (ดี) ท่านเทวธัมมี (ม้าว) จึงถือเป็นบูรพาจารย์ผู้ทำให้เกิดการตั้งคณะธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสาน เป็นครั้งแรก ท่านพันธุโล (ดี) มรณภาพที่วัดสระแก้ว เมืองพิบูลมังสาหาร อุบลราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๖ อายุได้ประมาณ ๗๐ ปี

---

[๕] **ประวัติวัดสุปัฏนารามวรวิหารและโบราณวัตถุชิ้นสำคัญ** (กรุงเทพฯ: ศักดิโสภา การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖.

[๖] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๗.

[๗] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๗.

พระอุโบสถวัดสุปัฏนาราม
จังหวัดอุบลราชธานีในปัจจุบัน
ตำบลในเมือง อำเภอเมืองอุบลราชธานี

พระสัพพัญญูเจ้า
พระประธานภายใน
พระอุโบสถวัดสุปัฏนาราม
สมเด็จพระมหาวีรวงศ์
(ติสฺโส อ้วน)
เป็นองค์ผู้นำในการหล่อ
พระอุปัชฌายะสีมา
อดีตเจ้าอาวาสวัดบูรพา
เป็นช่างหล่อ
ที่ใต้ต้นศรีมหาโพธิ์
หน้าวัดสุปัฏนาราม
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙

พระสัพพัญญูเจ้า
พระพุทธรูปซึ่งเป็นพระประธาน
ภายในพระอุโบสถวัดสุปัฏนาราม
อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

อุทกสีมา วัดสุปัฏนาราม
เป็นอุโบสถกลางน้ำที่ใช้ในการอุปสมบทพระภิกษุ
ปัจจุบันอยู่ที่ท่าน้ำหน้าวัดสุปัฏนาราม
อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

แม่น้ำมูลหน้าวัดสุปัฏนาราม
ใกล้กับท่าน้ำหน้าวัดสุปัฏนาราม
อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

ท่าน้ำวัดสุปัฏนาราม
เป็นท่าน้ำสำคัญซึ่งพระเถระผู้ใหญ่หลายรูปของอุบลราชธานี
เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาในกรุงเทพฯ
โดยลงเรือไปจากท่าน้ำวัดสุปัฏนารามนี้
ด้านหลังคือพระอุโบสถวัดสุปัฏนาราม
อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

๒

อุบลราชธานีศรีวนาลัย ศูนย์กลางธรรมยุติกนิกายสายอีสาน

เมื่อมีการสร้างวัดสุปัฏนาราม เป็นวัดธรรมยุติกนิกายวัดแรกในเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยแล้ว จากนั้นจึงมีการสร้างวัดธรรมยุติกนิกายขึ้นอีกหลายวัดในเมืองอุบลราชธานีและเมืองใกล้เคียง ได้แก่

วัดศรีทอง เดิมเรียกว่า วัดสุวรรณาราม เป็นวัดที่อุปฮาด (โท) ได้สร้างขึ้นเป็นวัดธรรมยุติกนิกายวัดที่ ๒ ในเมืองอุบลราชธานี และได้อาราธนาท่านเทวธัมมี (ม้าว) จากวัดสุปัฏนารามมาเป็นเจ้าอาวาส ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๑ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร พระราชทานนามว่า **“วัดศรีอุบลรัตนาราม”**[๘]

วัดสุทัศนาราม เป็นวัดที่ราชบุตร (สุ่ย) สร้างขึ้นเป็นวัดธรรมยุติกนิกายวัดที่ ๓ และได้อาราธนาท่านพิลา จากวัดสุปัฏนารามไปเป็นเจ้าอาวาส[๙]

วัดชัยมงคล เป็นวัดที่เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ (เจ้าหน่อคำ) ได้สร้างเป็นวัดธรรมยุติกนิกายวัดที่ ๔ ในเมืองอุบลราชธานี และได้อาราธนาท่านสิงห์ จากวัดศรีทอง (วัดศรีอุบลรัตนาราม) ไปเป็นเจ้าอาวาส[๑๐]

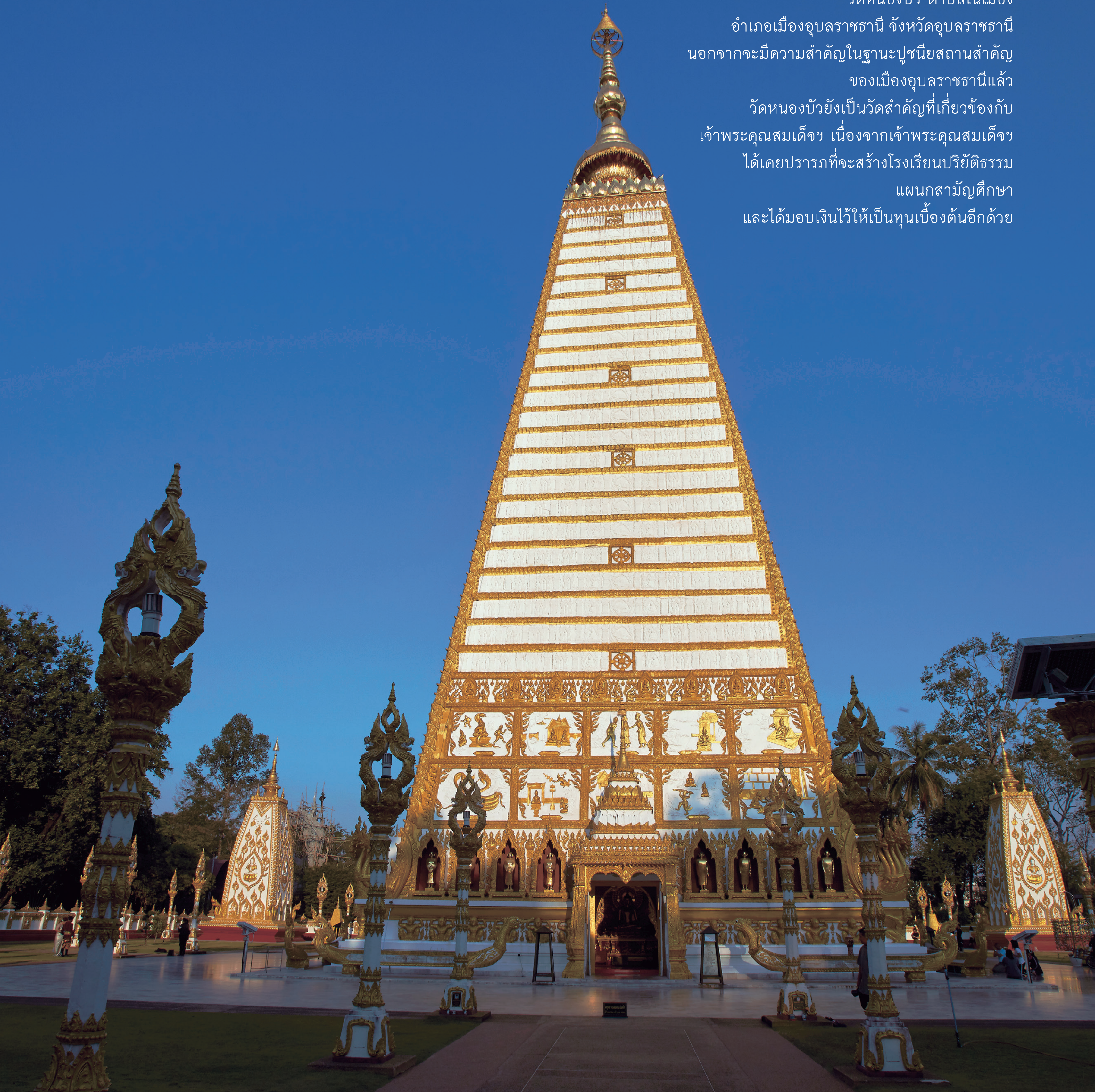
นับได้ว่าเวลานั้นคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายประดิษฐานในเมืองอุบลราชธานีได้อย่างมั่นคงแล้ว จากนั้นจึงมีการสร้างวัดธรรมยุติกนิกายวัดอื่นๆ ในเมืองใกล้เคียง ดังนี้

วัดสระแก้ว เมืองพิบูลมังสาหาร เป็นวัดที่พระบำรุงราษฎร์ (จูมมณี สุวรรณกูฏ) เจ้าเมืองพิบูลมังสาหารคนแรกเป็นผู้สร้างขึ้น ท่านพันธุโล (ดี) ได้เดินทางออกไปปกครองวัดนี้เอง ส่วนทางวัดสุปัฏนารามนั้นท่านพันธุโล (ดี) ได้เดินทางไปมา แต่ได้มอบให้ท่านสังฆรักขิโต (พูน) ปกครอง วัดสระแก้ว เมืองพิบูลมังสาหารจึงเป็นวัดธรรมยุติกนิกายวัดที่ ๕ ของอุบลราชธานี[๑๑]

---

[๘] เติม วิภาคย์พจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๕๐๕.
[๙] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๕๐๕.
[๑๐] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๕๐๗.
[๑๑] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๕๐๗.

วัดหนองบัว ตำบลในเมือง
อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี
นอกจากจะมีความสำคัญในฐานะปูชนียสถานสำคัญ
ของเมืองอุบลราชธานีแล้ว
วัดหนองบัวยังเป็นวัดสำคัญที่เกี่ยวข้องกับ
เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เนื่องจากเจ้าพระคุณสมเด็จฯ
ได้เคยปรารภที่จะสร้างโรงเรียนปริยัติธรรม
แผนกสามัญศึกษา
และได้มอบเงินไว้ให้เป็นทุนเบื้องต้นอีกด้วย

วัดหนองบัว หรือวัดพระธาตุหนองบัว เป็นวัดธรรมยุติกนิกายที่สำคัญวัดหนึ่ง
ในจังหวัดอุบลราชธานี ภายในวัดมีพระธาตุเจดีย์ศรีมหาโพธิ์
ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ครบรอบพระพุทธศาสนา ๒๕ พุทธศตวรรษ
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยจำลองแบบมาจากเจดีย์ที่พุทธคยา ประเทศอินเดีย
เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
พระธาตุเจดีย์ศรีมหาโพธิ์สร้างเสร็จสมบูรณ์ ใน พ.ศ. ๒๕๑๒

พระพุทธรูปภายใน
พระธาตุเจดีย์ศรีมหาโพธิ์
วัดพระธาตุหนองบัว
ตำบลหนองบัว
อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

วัดหอก่อง เมืองมหาชนะชัย เป็นวัดที่พระเรืองไชยชนะ (คำพูน สุวรรณกูฏ) เจ้าเมืองมหาชนะชัย เป็นผู้สร้างขึ้น ถือว่าเป็นวัดธรรมยุติกนิกายวัดที่ ๖ โดยได้อาราธนาท่านสีดาจากวัดสุปัฏนารามไปเป็นเจ้าอาวาส[๑๒]

หลังจากพระพันธุโล (ดี) มรณภาพแล้ว ท่านเทวธัมมี (ม้าว) ได้เป็นพระเถระผู้ใหญ่ของเมืองอุบลราชธานีต่อมา และได้รับพระราชทานเป็นพระอุปัชฌาย์

ดังนั้นจึงทำให้คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้ขยายออกไปอย่างกว้างขวางในภาคอีสาน ในราว พ.ศ. ๒๔๒๐ ได้มีการสร้างวัดกลาง กับวัดบ้านผึ้ง เมืองอุบลราชธานี เป็นวัดธรรมยุติกนิกาย และมีการสร้างวัดธรรมยุติกนิกายขยายออกไปในเมืองอื่นๆ ได้แก่

วัดมหามาตยาราม นครจำปาศักดิ์ เป็นวัดที่ เจ้ายุติธรรมธร (คำสุก) เจ้านครจำปาศักดิ์ และพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวตะวันออก ร่วมกันสร้างแล้วได้อาราธนาพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ไปเป็นเจ้าอาวาส

วัดสร่างโศก เมืองยโสธร เป็นวัดที่พระสุนทรราชวงศา (เหม็น) เจ้าเมืองยโสธรเป็นหัวหน้าในการก่อสร้าง ซึ่งในเวลาต่อมามีวัดสาขาอีก ๒ วัด คือ วัดบ้านน้ำคำ และวัดศรีมงคล

วัดมหาชัย เมืองกุมุทาสัย (หนองบัวลำภู) ซึ่งในเวลาต่อมามีวัดสาขาคือ วัดจอมศรี เมืองกุมภวาปี วัดจอมมณี อำเภอวังสะพุง และวัดศรีสะอาด จังหวัดเลย เป็นต้น

นอกจากท่านพันธุโล (ดี) และท่านเทวธัมมี (ม้าว) จะมีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายในภาคอีสานแล้ว ยังมีพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่สำคัญอีกหลายรูปซึ่งจะมีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกาย และมีบทบาทสำคัญในการจัดการด้านการศึกษาในเมืองอุบลราชธานี คือ พระอริยกวี (ธมฺมรกฺขิโต อ่อน) พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) และสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน)

---

[๑๒] เติม วิภาคย์พจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๕๐๗.

๓

พระอริยกวี
(ธมฺมรกฺขิโต อ่อน)

พระอริยกวี (ธมฺมรกฺขิโต อ่อน) เป็นชาวอุบลราชธานี บิดามีภูมิลำเนาอยู่บ้านหนองไหล แต่เข้ามารับราชการในเมืองอุบลราชธานีมีตำแหน่งเป็นกรมการเมืองในตำแหน่งนา เรียกว่า "พันนา"

ต่อมาพระอริยกวี (ธมฺมรกฺขิโต อ่อน) ได้บรรพชาอุปสมบทกับท่านเทวธัมมี (ม้าว) วัดศรีทอง จนอายุได้ ๒๔ จึงเข้าไปเรียนในกรุงเทพมหานคร แล้วได้เป็นพระครูเจ้าอาวาสอยู่ที่วัดเขมาภิรตาราม จากนั้นจึงสอบได้เปรียญ ๔ ประโยค

ใน พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้รับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่พระอริยกวี ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นเจ้าคณะใหญ่เมืองอุบลราชธานี

เวลานั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร โปรดให้พระอริยกวี (ธมฺมรกฺขิโต อ่อน) ควบคุมดูแลคณะสงฆ์ทั่วไปในมณฑลลาวกาว

ในแขวงเมืองอุบลราชธานีนั้น พระอริยกวี (ธมฺมรกฺขิโต อ่อน) ได้วางระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นหมวดหมู่ ทำบัญชีพระสงฆ์ส่งกระทรวงธรรมการ และห้ามลัทธิประเพณีบางประการที่ขัดกับระเบียบพระธรรมวินัย รวมทั้งส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม

พระอริยกวี (ธมฺมรกฺขิโต อ่อน) มรณภาพเนื่องจากพิษไข้ ใน พ.ศ. ๒๔๔๖ อายุได้ ๕๘ ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงเป็นประธานในการทำฌาปนกิจตามประเพณีมีนกหัสดีลิงค์ แล้วพระราชทานเพลิงที่ทุ่งศรีเมืองตามประเพณี[๑๓]

---

[๑๓] เติม วิภาคย์พจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๕๑๔.

๔

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์)

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) มีนามเดิมว่า จันทร์ สุภสร เกิดเมื่อวันศุกร์ที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๙ ที่บ้านหนองไหล ตำบลหนองขอน อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) เป็นบุตรของหลวงสุโภรสุประการ (สอน สุภสร) สังฆการเมืองอุบลราชธานีกับนางแก้ว สุภสร เมื่อพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) อายุได้ ๑๓ ปี จึงบรรพชาเป็นสามเณร ที่วัดบ้านหนองไหล โดยมีพระอธิการโสดาเป็นพระอุปัชฌายะ หลังจากนั้นจึงเข้าไปศึกษาที่วัดศรีทอง

เมื่ออายุได้ ๑๙ ปี พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ได้ลาสิกขา เนื่องจากต้องติดตามโยมบิดาที่ถูกเกณฑ์ไปปราบฮ่อ จากนั้นจึงได้อยู่ช่วยบิดามารดาทำนาอยู่ ๓ ปี เมื่ออายุได้ ๒๒ ปี ท่านเทวธัมมี (ม้าว) ให้คนไปตามตัวพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) มาอุปสมบท

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ เมื่อวันศุกร์ที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๐ ณ พัทธสีมาวัดศรีทอง ท่านเทวธัมมี (ม้าว) เป็นพระอุปัชฌายะ พระอธิการสีโห วัดไชยมงคล เป็นพระกรรมวาจาจารย์

หลังจากพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ได้ศึกษาเล่าเรียนในสำนักของท่านเทวธัมมี (ม้าว) ได้ ๔ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๔๒๓ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ได้เข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯ โดยพำนักกับพระปลัดผา วัดเทพศิรินทราวาส

อนุสาวรีย์พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์)
ทุ่งศรีเมือง ตำบลในเมือง
อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

ต่อมาพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ได้ย้ายไปพำนักกับพระสาสนโสภณ (อ่อน) จนสอบได้เปรียญ ๓ ประโยค และต่อมาสอบได้เปรียญ ๔ ประโยค หลังจากนั้นจึงได้ตำแหน่งหน้าที่ทางการคณะสงฆ์และรับสมณศักดิ์ตามลำดับ ดังนี้

ใน พ.ศ. ๒๔๓๑ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นเจ้าคณะสังฆปาโมกข์ เมืองนครจำปาศักดิ์

ใน พ.ศ. ๒๔๓๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นเจ้าคณะใหญ่นครจำปาศักดิ์ และได้เป็นพระครูสัญญาบัตรที่ พระครูวิจิตรธรรมภาณี

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๗ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ได้เป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย

ในระหว่างนั้นพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ได้มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการศึกษาทั้งในด้านศาสนศึกษาและสามัญศึกษาในภาคอีสาน โดยเฉพาะใน พ.ศ. ๒๔๔๐ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ได้จัดตั้งโรงเรียนอุบลวิทยาคม สอนหนังสือไทยและมคธที่วัดสุปัฏนาราม ดังปรากฏในเอกสารของหอจดหมายเหตุแห่งชาติที่นำมาลงไว้ในภาคผนวก

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) เป็นผู้อำนวยการคณะมณฑลอีสาน และได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนเป็นพระราชาคณะที่ พระญาณรักขิต

พ.ศ. ๒๔๕๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) เป็นเจ้าคณะมณฑลจันทบุรี

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) เป็นเจ้าคณะมณฑลราชบุรี และทรงพระกรุณาโปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ พระราชกวี ในปีเดียวกันนั้น

พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) เป็นเจ้าคณะมณฑลหัวเมืองกรุงเทพฯ

ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ พระเทพโมลี แต่ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๘ ถูกถอดจากสมณศักดิ์เนื่องจากแต่งหนังสือเทศนาอธิบายขัดกับหลักรัฐประศาสโนบาย

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๙ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่พระธรรมมหาธีรราชมหามุนี

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๖๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ พระโพธิวงศาจารย์

ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นหิรัญบัฏ เจ้าคณะรองอรัญวาสีที่ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) มรณภาพเมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เวลา ๑๑.๔๐ น. ณ หอกลางกุฏิเขียว วัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ สิริอายุได้ ๗๗ ปี ได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ[๑๔]

---

[๑๔] เติม วิภาคย์พจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๕๑๔ – ๕๓๒.

รูปหล่อโลหะ
พระอุบาลีคุณูปมาจารย์
(สิริจนฺโท จันทร์)
ทุ่งศรีเมือง
อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

๕

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์
(ติสฺโส อ้วน)

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) นามเดิมว่า อ้วน แสนทวีสุข เกิดเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ ที่บ้านแคน ตำบลดอนมดแดง เมืองอุบลราชธานี เป็นบุตรของเพี้ยเมืองกลาง (เคน) กรมการเมืองอุบลราชธานี กับนางบุดสี

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุได้ ๑๙ ปี ที่วัดบ้านสว่าง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ต่อมาได้แปลงเป็นสามเณรธรรมยุตที่วัดศรีทอง และได้ศึกษาเล่าเรียนในสำนักวัดศรีทองนั้นเอง

ต่อมาสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ได้อุปสมบท ณ พัทธสีมาวัดศรีทอง เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ มีท่านเทวธัมมี (ม้าว) เป็นพระอุปัชฌายะ พระโชติปาโล (ทา) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) เป็นพระอุเทศนาจารย์

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ได้สำนักอยู่กับท่านเทวธัมมี (ม้าว) ซึ่งเป็นพระอุปัชฌายะจนถึง พ.ศ. ๒๔๓๔ เมื่อพ้นมุตกะแล้วได้ลาพระอุปัชฌาย์เข้าไปเรียนที่กรุงเทพฯ โดยเข้าเรียนที่สำนักวัดพิชยญาติการาม และต่อมาได้เป็นนักเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัย สาขาวัดพิชยญาติการาม เรียนอยู่ ๔ ปี จึงสอบบาลีไวยากรณ์ได้

ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ เมื่อพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ได้รับตำแหน่งครูสอนภาษาบาลีที่วัดเทพศิรินทราวาส สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) จึงได้ย้ายสำนักเรียนไปเป็นนักเรียนวัดเทพศิรินทราวาส เรียนได้ ๒ ปี สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) สอบได้ชั้นเปรียญตรี

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๙ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) เตรียมการออกไปตั้งโรงเรียนที่เมืองอุบลราชธานี ในการนี้ได้จัดคณะศิษย์ซึ่งมีสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) และคณะศิษย์อื่นๆ รวม ๖ รูป คุมเครื่องใช้อุปกรณ์และตำราเรียนออกไปก่อน เมื่อไปถึงเมืองอุบลราชธานี พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ได้จัดการศึกษาหัวเมืองมณฑลอีสาน ซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ จังหวัด สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ได้เป็นผู้กำกับจังหวัดอุบลราชธานี และรับหน้าที่เป็นครูสอนภาษาบาลี

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน)
ภายในพระอุโบสถวัดสุปัฏนาราม
อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

อนุสาวรีย์สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน)
ทุ่งศรีเมือง อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

อนุสาวรีย์สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน)
ทุ่งศรีเมือง ตำบลในเมือง
อำเภอเมืองอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๒ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ได้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ พร้อมกับพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) เมื่อออกพรรษาแล้ว สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) เข้าสอบพระปริยัติธรรมได้ชั้นเปรียญโท และได้เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑลอีสานในปีเดียวกัน

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๖ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ได้รับตำแหน่งผู้แทนเจ้าคณะมณฑล และเป็นเจ้าอาวาสวัดสุปัฏนาราม จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) เป็นเจ้าคณะมณฑลอีสาน และพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ พระศาสนดิลก

ใน พ.ศ. ๒๔๔๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) เป็นพระอุปัชฌายะ และดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุบลราชธานี และรั้งตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลร้อยเอ็ด

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพัดยศคณะผู้ใหญ่เสมอชั้นราชให้สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน)

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ พระราชมุนี

พ.ศ. ๒๔๖๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ พระเทพเมธี

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) รักษาการตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอุดรธานีอีกหนึ่งตำแหน่ง

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๖๘ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ได้รับเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ พระโพธิวงศาจารย์

ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ได้เป็นเจ้าอาวาสวัดสุทธจินดา จังหวัดนครราชสีมา

พ.ศ. ๒๔๗๒ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ พระธรรมปาโมกข์

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๕ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ได้เป็นเจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส และได้รับเลื่อนสมณศักดิ์เป็นรองสมเด็จพระราชาคณะที่ พระพรหมมุนี

พระอุโบสถ วัดสุปัฏนารามในอดีต
พระอุโบสถหลังนี้ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน)
เป็นองค์ผู้นำในการก่อสร้างขึ้น สร้างแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๘๒ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ได้รับเลื่อนสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์

และต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๘๔ ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ดำรงตำแหน่งเป็นสังฆนายกรูปแรก

พ.ศ. ๒๔๘๕ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ได้เป็นเจ้าอาวาสวัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน กรุงเทพฯ

ใน พ.ศ. ๒๔๙๐ ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) เป็นประธานพระวินัยธรชั้นฎีกา

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) มรณภาพด้วยโรคชรา เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๙ เวลา ๑๘.๔๕ น. ณ หอธรรมวิจารณ์ วัดบรมนิวาส กรุงเทพมหานคร สิริอายุได้ ๘๙ ปี[๑๕]

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา เมืองอุบลราชธานีได้เป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกาย ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสาน ซึ่งเป็นพื้นภูมิของถิ่นฐานบ้านเกิดของสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร) ซึ่งเป็นชาวเมืองอุบลราชธานี – อำนาจเจริญ เช่นเดียวกัน ดังจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

---

[๑๕] เติม วิภาคย์พจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๗), หน้า ๕๓๓ – ๕๕๘.

พระมงคลมิ่งเมือง พุทธอุทยาน อำเภอเมืองอำนาจเจริญ จังหวัดอำนาจเจริญ
พระมงคลมิ่งเมือง เริ่มก่อสร้างเมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๖
แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๘
ทำพิธีพุทธาภิเษก เมื่อวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘

กุฏิสงฆ์วิปัสสนากรรมฐานแบบพระป่าสายธรรมยุต
ภายในพุทธอุทยาน และพระมงคลมิ่งเมือง
อำเภอเมืองอำนาจเจริญ จังหวัดอำนาจเจริญ ในปัจจุบัน

ทางเดินจงกรมสำหรับ
พระวิปัสสนากรรมฐาน
ภายในพุทธอุทยาน
อำเภอเมืองอำนาจเจริญ
จังหวัดอำนาจเจริญ ในปัจจุบัน

ทางเดินในป่า ภายในพุทธอุทยาน
อำเภอเมืองอำนาจเจริญ จังหวัดอำนาจเจริญ ในปัจจุบัน

เวจกุฎีสำหรับพระวิปัสสนากรรมฐาน
ภายในพุทธอุทยาน
อำเภอเมืองอำนาจเจริญ
จังหวัดอำนาจเจริญ ในปัจจุบัน

๖

ประวัติ
สมเด็จพระมหาวีรวงศ์
(มานิต ถาวโร ป.ธ. ๙)

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ ถาวโร มีนามเดิมว่า “กงมา” หรือ “มา” ในสกุล “ก่อบุญ” ต่อมาพระมหารัชชมังคลาจารย์ (นิทฺเทสกเถระ) อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม พระอารามหลวง รูปที่ ๙ ซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ ได้เปลี่ยนนามให้เมื่ออุปสมบทเป็น “มานิต”[๑]

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เกิดเมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ตรงกับวันเสาร์ แรม ๑ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะเส็ง นพศก จ.ศ. ๑๒๗๙ (ร.ศ. ๑๓๖) ที่บ้านบ่อชะเนง ตำบลหนองแก้ว อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบันคือ ตำบลหนองแก้ว อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ)

---

[๑] กรมศิลปากร, **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘๘.

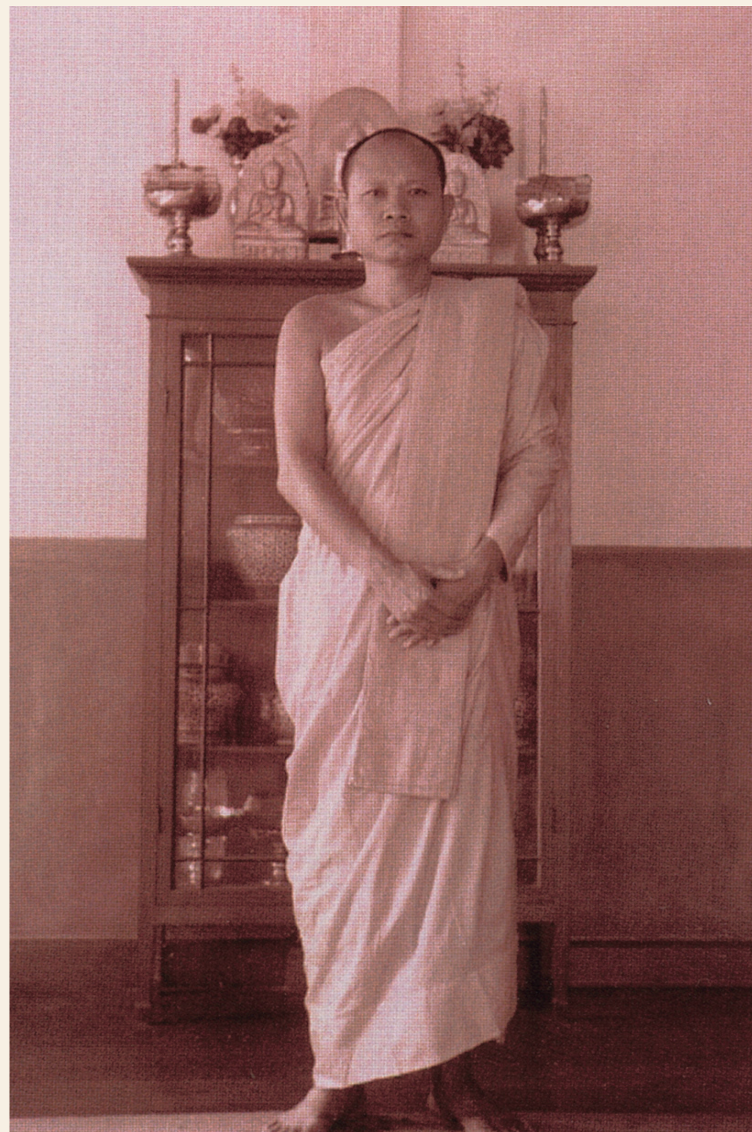
ภายในสิมเดิมของวัดบ้านบ่อชะเนง
ตำบลหนองแก้ว อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ
ที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ บรรพชา

ภายในอุโบสถใหม่ วัดบ้านบ่อชะเนง
อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

ชาติภูมิฝ่ายบิดาของ
สมเด็จพระมหาวีรวงศ์
(มานิต ถาวโร)

ชาติภูมิและญาติฝ่ายโยมบิดาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นเกษตรกรบ้านเหล่าขวาว ตำบลโพนเมืองน้อย อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบันอยู่ในอำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ) ปู่ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ชื่ออ้วน ย่าไม่ทราบชื่อ มีบุตรธิดา ๖ คน บิดาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นบุตรชายคนสุดท้อง ดังนี้

๑. แม่นวน
๒. พ่อส่วน
๓. แม่เสน
๔. พ่อมอ
๕. พ่อสี
๖. พ่อช่วย (บิดาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ)

ชาติภูมิฝ่ายมารดาของ
สมเด็จพระมหาวีรวงศ์
(มานิต ถาวโร)

ชาติภูมิและญาติฝ่ายโยมมารดาของสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร) เป็นเกษตรกร บ้านบ่อชะเนง ตำบลหนองแก้ว อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบันอยู่ใน อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ) ตาชื่อเฟือน ยายชื่อสีทา มีบุตรธิดา ๑๑ คน มารดาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นบุตรสาวคนที่ ๒ ดังนี้

๑. แม่ปัด
๒. แม่กา (มารดาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ)
๓. แม่อำคา
๔. แม่ตาดำ
๕. แม่แวง
๖. พ่อแข็ง
๗. พ่อแงง
๘. แม่แดง
๙. แม่แตง
๑๐. แม่ติง
๑๑. พ่อยอน

บิดาของสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร) ชื่อ ช่วย มารดาชื่อ กา นามสกุล ก่อบุญ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นบุตรคนที่ ๔ ในจำนวนพี่น้อง ๑๑ คน[๒] ดังนี้

๑. เด็กชายบุญหนา ถึงแก่กรรมตั้งแต่ยังเล็ก
๒. นายหมาน ถึงแก่กรรม
๓. นางอ่อนสา ถึงแก่กรรม
๔. สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร)
๕. นางสุตา ถึงแก่กรรม
๖. นายเสาร์ ถึงแก่กรรม
๗. หญิงไม่ทราบชื่อ ถึงแก่กรรมตั้งแต่ยังเล็ก
๘. กำนันเหลา ถึงแก่กรรม
๙. นางเภา ภารมาตย์ ถึงแก่กรรม
๑๐. นายเนาว์ ถึงแก่กรรม
๑๑. นางลุน ธีระมาตร ถึงแก่กรรม

---

[๒] กรมศิลปากร, **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘๘.

โยมแม่กา สกุล ก่อบุญ
มารดาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

การศึกษาเริ่มต้นของ
สมเด็จพระมหาวีรวงศ์
(มานิต ถาวโร)

การศึกษาของสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร) เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ เวลานั้นเจ้าพระคุณสมเด็จฯ อายุ ๑๐ ปี จึงได้เข้าศึกษาที่โรงเรียนวัดบ้านโคกเลาะ ซึ่งตั้งอยู่ที่ศาลาวัดบ้านโคกเลาะ[๓] ตำบลหนองแก้ว อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบันคือ ตำบลหนองแก้ว อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ) เป็นครั้งแรก

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เรียนชั้นประถมปีที่ ๑ อยู่ที่โรงเรียนประจำตำบลหนองแก้วที่ศาลาวัดบ้านโคกเลาะ จนถึงปลายปีใกล้จะสอบไล่ประจำปี แต่มีเหตุที่ทำให้ต้องหยุดการศึกษาทางโลก เนื่องจากเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ถูกครูใหญ่ลงโทษด้วยความผิดเพียงเล็กน้อย คือ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่ไปพบครูใหญ่หลังจากที่ให้นักเรียนไปตามตัว

สำหรับสาเหตุที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่ไปพบครูใหญ่นั้น เป็นเพราะเวลานั้นเป็นเวลาพักเที่ยง ครูประจำชั้นใช้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ให้ไปหายางมะตูม เพื่อมาซ่อมแซมหนังสือที่ขาด เมื่อทำธุระให้ครูประจำชั้นเสร็จแล้วจึงกลับไปโรงเรียนซึ่งเป็นเวลาเรียนพอดี เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงไม่ได้ไปพบครูใหญ่ตามคำสั่ง ทำให้ครูใหญ่ไม่พอใจจึงเรียกเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปตีต่อหน้านักเรียนทั้งโรงเรียนจนมือแตกกำมือไม่ได้

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ น้อยใจครูใหญ่ที่ลงโทษโดยไม่มีความผิด จึงตัดสินใจหนีโรงเรียน ตั้งใจว่าจะเดินทางไปตามยถากรรมทางภาคกลาง แต่ยังไม่ได้ไปในเวลานั้น เพราะไม่มีผู้นำทางและเพื่อนร่วมเดินทาง เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงหยุดการเรียนในโรงเรียนไว้เพียงเท่านั้น

---

[๓] กรมศิลปากร, **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘๙.

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ แสดงธรรมเทศนา

บรรพชาเป็นสามเณร

ศึกษาพระกรรมฐานและพระปริยัติธรรม

หลังจากที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่ได้ไปเรียนที่โรงเรียนแล้ว ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๒ บิดามารดาและญาติพี่น้องได้ให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ บรรพชาเป็นสามเณรมหานิกาย ที่ วัดบ้านบ่อชะเนง ซึ่งเป็นวัดประจำหมู่บ้านสังกัดพระมหานิกาย พร้อมกับเพื่อนรุ่นพี่ชื่อชัย มีเจ้าอาวาสชื่อ “ญาคูโม้” เป็นพระอุปัชฌาย์[๔]

ในเวลาที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ บวชเป็นสามเณรที่วัดบ้านบ่อชะเนงเป็นเวลา ๑ ปีนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เรียนหนังสือธรรมบ้าง ท่องสวดมนต์เวลาค่ำบ้าง นอกจากนั้นก็ทำงานเล็กน้อยต่างๆ ในวัด แม้ในปีนั้นที่วัดบ้านบ่อชะเนงจะมีการเปิดสอนนักธรรมตรี และวัดในหมู่บ้านใกล้เคียงก็มีสำนักเรียนมูลกัจจายน์ แต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ยังไม่มีความสนใจที่จะศึกษาพระปริยัติธรรม

ด้วยเหตุนี้หลังจากออกพรรษาแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงตัดสินใจออกธุดงค์ติดตามพระกรรมฐานสายพระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตยาคโม ไปยังสถานที่ต่างๆ ในจังหวัดอุบลราชธานี

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๓ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ออกธุดงค์พร้อมคณะกรรมฐาน ผ่านจังหวัดร้อยเอ็ดจังหวัดมหาสารคาม ไปจังหวัดขอนแก่น เพื่อจำพรรษาที่วัดป่าช้าเหล่างา (ปัจจุบัน คือ วัดป่าวิเวกธรรม ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น)[๕]

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้บรรพชาเป็นสามเณรธรรมยุตที่วัดป่าช้าเหล่างา (ปัจจุบัน คือ วัดป่าวิเวกธรรม ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น) โดยมีพระอาจารย์สิงห์ ขนฺตยาคโม เป็นพระอุปัชฌาย์แทนพระครูพิศาลอรัญญเขต เจ้าอาวาสวัดศรีจันทร์ และเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น (ธรรมยุต)

เมื่อออกพรรษาแล้วเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ธุดงค์กรรมฐาน ไปยังจังหวัดชัยภูมิ กับพระอาจารย์กรรมฐานชื่ออาจารย์อุ่นเนื้อผู้เป็นหัวหน้าคณะ

---

[๔] กรมศิลปากร, **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘๙.

[๕] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๘๙.

สิมเดิมของวัดบ้านบ่อชะเนง ที่มีการสร้างหลังคาครอบสิม (อุโบสถ)
เจ้าพระคุณสมเด็จฯ บรรพชา
วัดบ้านบ่อชะเนง อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

พระอุโบสถใหม่ วัดบ้านบ่อชะเนง
อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๗๔ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้จำพรรษาที่วัดป่าสาลวัน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งหลวงชาญนิคมได้ถวายที่ดินให้สร้างวัด และได้นิมนต์พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตยาคโม มาเป็นเจ้าอาวาส เพื่ออบรมสั่งสอนประชาชนชาวนครราชสีมา หลวงชาญนิคมจึงนิมนต์พระกรรมฐานที่เป็นศิษย์ของพระอาจารย์สิงห์ ให้มาจำพรรษารวมกันที่วัดนั้นด้วย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงติดตามพระอาจารย์อุ่นเนื้อมาจำพรรษาอยู่ที่วัดนั้นด้วย

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๕ หลังออกพรรษาแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เดินทางกลับไปเยี่ยมญาติโยม ที่บ้านบ่อชะเนง จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบันเป็นจังหวัดอำนาจเจริญ) จากนั้นตั้งใจจะออกธุดงค์กรรมฐานติดตามอาจารย์และเพื่อนสามเณรที่แยกย้ายกันไป

หลังจากเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จำพรรษาที่วัดป่าสาลวันแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทราบข่าวว่าเพื่อนสามเณร ๒ รูป ที่เข้าป่าออกกรรมฐานล่วงหน้าไปก่อนได้มรณภาพเพราะไข้ป่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เห็นว่าท่านยังเด็กเกินที่จะเข้าป่า แต่ควรจะศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมเสียก่อน

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงตัดสินใจเดินทางไปยังจังหวัดนครพนม เพื่อศึกษาพระปริยัติธรรม โดยเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้อยู่จำพรรษาที่วัดอรัญญิกาวาส (วัดโพนแก้ว) อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม เพื่อศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดอรัญญิกาวาสเป็นเวลา ๔ ปี[๖]

---

[๖] กรมศิลปากร, **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘๙.

พระอุโบสถหลังเก่าของวัดสัมพันธวงศาราม
ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ อุปสมบท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐

จากนครพนม
สู่วัดสัมพันธวงศาราม

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๗๙ พระอาจารย์เกิ่ง อธิมุตฺตโก วัดโพธิ์ชัย จังหวัดนครพนมได้พบกับพระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสโก) ขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นที่ พระรัชชมงคลมุนี เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม ขณะเดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจอยู่ที่จังหวัดระยอง พระอาจารย์เกิ่งจึงได้กล่าวฝากสามเณรเจ้าพระคุณสมเด็จฯ กับท่านเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม ดังปรากฏความตอนหนึ่งในจดหมายแนะนำตัวว่า

"*...ด้วยเกล้าได้ขอฝาก***สามเณรกงมา***แลสามเณรทองทิพ ผู้สอบ ป.ธ. ตรีตกปีนี้ ในวันที่ ๑๗ นั้น เปนอันไม่มั่นคง เพราะเปนแต่พูดด้วยปากเปล่า เหตุนี้เกล้าจึงทำ จ.ม. มอบสามเณรทั้งสองผู้เปนศิษยของเกล้าถวายพระเดชพระคุณ ให้เปนคิลานุปัตถาก ขอพระเดชพระคุณได้โปรดรับแลสงเคราะห์อนุเคราะห์ตามกำลัง ถ้าเณรทั้งสองขืดโอวาทเมื่อใด จงลงโทษตามควรหรือใล่ส่งไปหาเกล้าตามกาล...*"

เมื่อได้ทราบข่าวแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ กับสามเณรทองทิพย์[๓] จึงได้เดินทางจากจังหวัดนครพนมไปพักที่จังหวัดสกลนคร และเดินทางไปขึ้นรถไฟที่จังหวัดอุดรธานี จากนั้นจึงเดินทางด้วยรถไฟไปยังกรุงเทพมหานคร ซึ่งในสมัยนั้นรถไฟต้องหยุดพักที่จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดนครราชสีมาเสียก่อน จากนั้นจึงเดินทางมาถึงกรุงเทพมหานคร

เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ถึงสถานีรถไฟหัวลำโพง ได้ถามตำรวจว่า วัดสัมพันธวงศารามไปทางไหน เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทราบทางแล้วก็เดินมา โดยแวะถามทางมาเรื่อยๆ เมื่อถึงวัดสัมพันธวงศารามก็เป็นเวลาจวนพลบค่ำ เมื่อเข้าไปในวัดจึงทราบว่าพระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสโก) ขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นที่ พระรัชชมงคลมุนี เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม ไปประชุมกว่าจะกลับประมาณสี่ทุ่ม พระในวัดจึงจัดให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ พักที่กุฏีสนธิ์ประสาท นับเป็นคืนแรกของการเดินทางมาที่วัดสัมพันธวงศาราม

ต่อมาในเช้าวันรุ่งขึ้น หลังฉันภัตตาหารเช้าแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ไปกราบพระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสโก) เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม เขียนใบรับรอง ท่านได้มีความเมตตาให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปอยู่ที่กุฏีนิตยเกษม ในความกำกับดูแลของพระเนกขัมมมุนี (เฉย ยโส) (ต่อมาดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพปัญญามุนี อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม)

หลังจากนั้นเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงได้เข้าศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมในสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศารามสืบต่อมา จนสอบได้นักธรรมชั้นตรีใน พ.ศ. ๒๔๗๖ และนักธรรมชั้นโท ใน พ.ศ. ๒๔๗๘

---

[๓] ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นไพบูลย์ แล้วกลับไปจำพรรษาอยู่ที่จังหวัดสกลนคร และสุดท้ายได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ที่ พระเทพสุเมธี เป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดศรีโพนเมือง อดีตเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธ) ปัจจุบันมรณภาพแล้ว

พระประธานภายในพระอุโบสถหลังเก่า
ของวัดสัมพันธวงศาราม

อุปสมบท
และเจริญก้าวหน้าในการศึกษาพระปริยัติธรรม

เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีอายุครบ ๒๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๘๐ จึงอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่พระอุโบสถวัดสัมพันธวงศาราม วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ โดยมีพระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสโก) ขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นที่ พระรัชชมงคลมุนี เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม เป็นพระอุปัชฌายะ พระครูสุวรรณรังษี (สุวรรณ ชุตินฺธโร) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูปลัด (เส็ง ทินฺนวโร) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ (ภายหลังได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นที่ พระเนกขัมมมุนี) ได้นามฉายาว่า “ถาวโร” [๑]

หลังจากเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้อุปสมบทแล้ว ได้ศึกษาพระปริยัติธรรมจนเจริญก้าวหน้าตามลำดับดังนี้

สอบได้ประโยค ป.ธ.๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐

สอบได้ประโยค ป.ธ.๔ และนักธรรมชั้นเอก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑

สอบได้ประโยค ป.ธ.๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔

สอบได้ประโยค ป.ธ.๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖

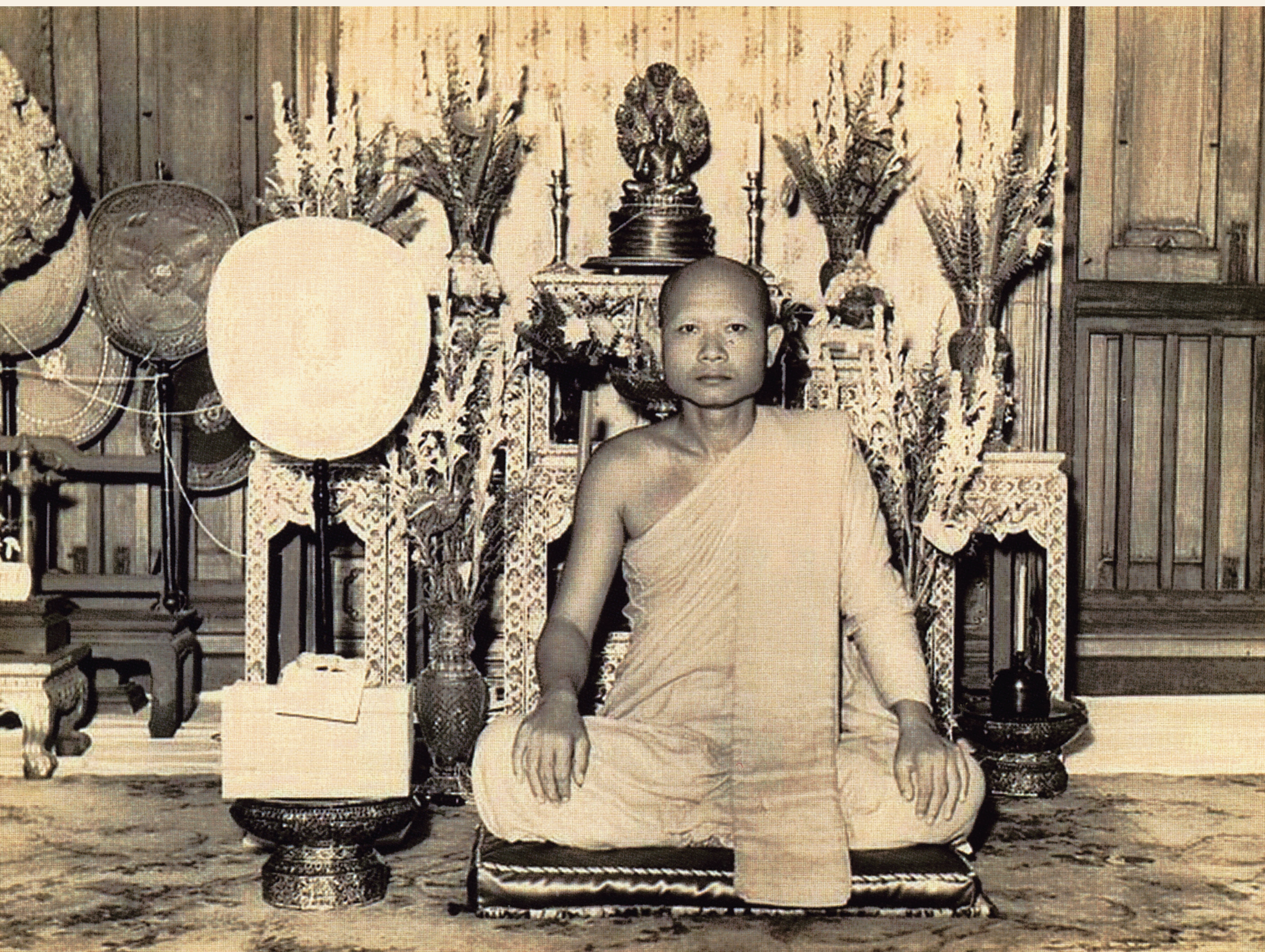
สอบได้ประโยค ป.ธ.๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘

สอบได้ประโยค ป.ธ.๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒

และสอบได้ประโยค ป.ธ.๙ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙

---

[๑] กรมศิลปากร, **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘๙.

เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต กาวโร)

รับหน้าที่สอนพระปริยัติธรรม

และงานในวัดสัมพันธวงศาราม

นอกจากความก้าวหน้าในการศึกษาพระปริยัติธรรมแล้ว ในระหว่างที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จำพรรษาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศารามนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ช่วยเหลือและรับภาระหน้าที่งานต่างๆ ในวัดสัมพันธวงศารามมาโดยลำดับ[๙] ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๘๑ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นครูผู้ช่วยสอนบาลีไวยากรณ์

พ.ศ. ๒๔๘๔ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นครูสอนบาลีไวยากรณ์

พ.ศ. ๒๔๘๖ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นครูสอนธรรมบทชั้นต้น

พ.ศ. ๒๔๘๗ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นครูสอนธรรมบทชั้น ป.ธ.๓

พ.ศ. ๒๔๘๘ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นครูสอน ป.ธ.๔ และเป็นครูสอน ป.ธ. ๕ - ๖

หลังจากนั้นเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เป็นครูใหญ่ประจำสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศาราม เป็นผู้อำนวยการศึกษา เป็นกรรมการสงฆ์ เป็นเลขานุการวัด และเลขานุการกรรมการจัดผลประโยชน์วัดสัมพันธวงศารามตามลำดับ

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๙๘ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับตราตั้งเป็นครูสอนปริยัติธรรมสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศาราม

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๑๑ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เป็นรองเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม เมื่อวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๔ และเป็นพระอุปัชฌายะวิสามัญในปีเดียวกัน ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ พระราชกวี มีอายุได้ ๕๔ ปี

[๙] กรมศิลปากร, **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙๐.

ที่ ๕๗/๒๔๙๘ วัดสัมพันธวงศ์

๒๐ กรกฎาคม ๒๔๙๘

เรื่อง เปลี่ยนเลขานุการจังหวัด

เรียน เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๑-๒-๖

ด้วยทางวัดสัมพันธวงศ์ได้ตั้งให้พระสุธีวรญาณ เป็นครูสอนบาลี ส่วนหน้าเลขานุการจังหวัดธนบุรี- นนทบุรี -ปทุมธานี ที่เธอได้รับแต่งตั้งนั้นได้ให้พระมหามานิต ถาวโร ป.๘ อายุ ๓๙ ปี พรรษา ๑๙ พรรษา วัดสัมพันธวงศ์รับทำต่อไป

จึงเรียนมา เพื่อขอได้โปรดพิจารณาแต่งตั้งตามระเบียบ.

ขอแสดงความนับถือ

(พระรัชชมงคลมุนี)

เจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดธนบุรี–นนทบุรี–ปทุมธานี

ที่ ๖๑/๒๔๙๘

สำนักงานคณะธรรมยุต
วัดบวรนิเวศวิหาร

๑๗ สิงหาคม ๒๔๙๘

เรื่อง ตราตั้งเลขานุการคณะธรรมยุตจังหวัดธนบุรี – นนทบุรี – ปทุมธานี

กราบเรียน เจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดธนบุรี

พร้อมด้วยหนังสือนี้ ได้ถวายตราตั้งพระมหามานิต ถาวโร ป. ๘ ดำรงตำแหน่งเลขานุการคณะธรรมยุตจังหวัดธนบุรี ฯ ตั้งแต่ วันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๔๙๘ เป็นต้นไป.

ขอได้โปรดมอบให้พระมหามานิตต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด.

(ลายมือชื่อ)

(พระมหาวิชมัย)
เลขาธิการคณะธรรมยุต.

ภาระหน้าที่การคณะ

และการพระศาสนา

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร) ได้รับภาระหน้าที่การคณะธรรมยุตและการพระศาสนาหลายด้าน คือ

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นเลขานุการเจ้าคณะธรรมยุต จังหวัดธนบุรี-นนทบุรี-ปทุมธานี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๘๗ ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการตรวจบาลีสนามหลวง และเป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นพระวินัยธรจังหวัด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ ต่อมาในพ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นผู้ช่วยหัวหน้าพระธรรมธรคณะธรรมยุต เป็นรองเจ้าคณะภาค ๘- ๑๐(ธรรมยุต) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้รับแต่งตั้งเป็นรองเจ้าคณะภาค ๑๐ - ๑๑ (ธรรมยุต) ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๑๙ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้รักษาการเจ้าคณะภาค ๙ - ๑๐ - ๑๑ (ธรรมยุต) เป็นเจ้าคณะภาค ๑๑ (ธรรมยุต) เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๙[๑๐]

---

[๑๐] กรมศิลปากร, **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙๐.

งานพิเศษอื่นๆ

นอกจากเจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะมีศาสนกิจประจำต่างๆ ดังกล่าวไปแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังได้ปฏิบัติศาสนกิจพิเศษอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก ดังสามารถสรุปได้ดังนี้

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ไปปฏิบัติศาสนกิจเป็นครูสอนปริยัติธรรม ที่วัดสัตตนารถปริวัตร จังหวัดราชบุรี ๑ ปี ในปีสุดท้ายของสงครามโลกครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานครถูกโจมตีทางอากาศอย่างหนัก ต้องหลบภัยไปพักอยู่ที่วัดดอนโคสิตาราม อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร และช่วยสอนปริยัติธรรมที่วัดนั้นเป็นเวลา ๑ ปี เมื่อสงครามโลกสงบลง ไปปฏิบัติศาสนกิจเป็นครูสอนปริยัติธรรมที่วัดอาวุธวิกสิตาราม (บางพลัด) ธนบุรี ๒ ปี

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ไปบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานแบบยุบหนอพองหนอและเรียนพระอภิธรรมกับพระอาจารย์พม่า ชื่อภัททันตะ อูวิลาสะ ที่วัดปรก ถนนตก ๒ ครั้ง ๆ ละ ๑ เดือน

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นนักศึกษาสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยมหาวิทยาลัยพุทธศาสนารุ่นแรก เรียนอยู่ ๓ ปี เป็นกรรมการนำข้อสอบธรรมและบาลีไปเปิดสอบต่างจังหวัดแทนแม่กองธรรมสนามหลวง และแม่กองบาลีสนามหลวง

ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ไปนมัสการสังเวชนียสถานทั้ง ๔ ตำบล ที่ประเทศอินเดีย

พ.ศ. ๒๕๑๘ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปนมัสการปูชนียวัตถุ และปูชนียสถานมีพระทันตธาตุเป็นต้น ที่ประเทศศรีลังกา

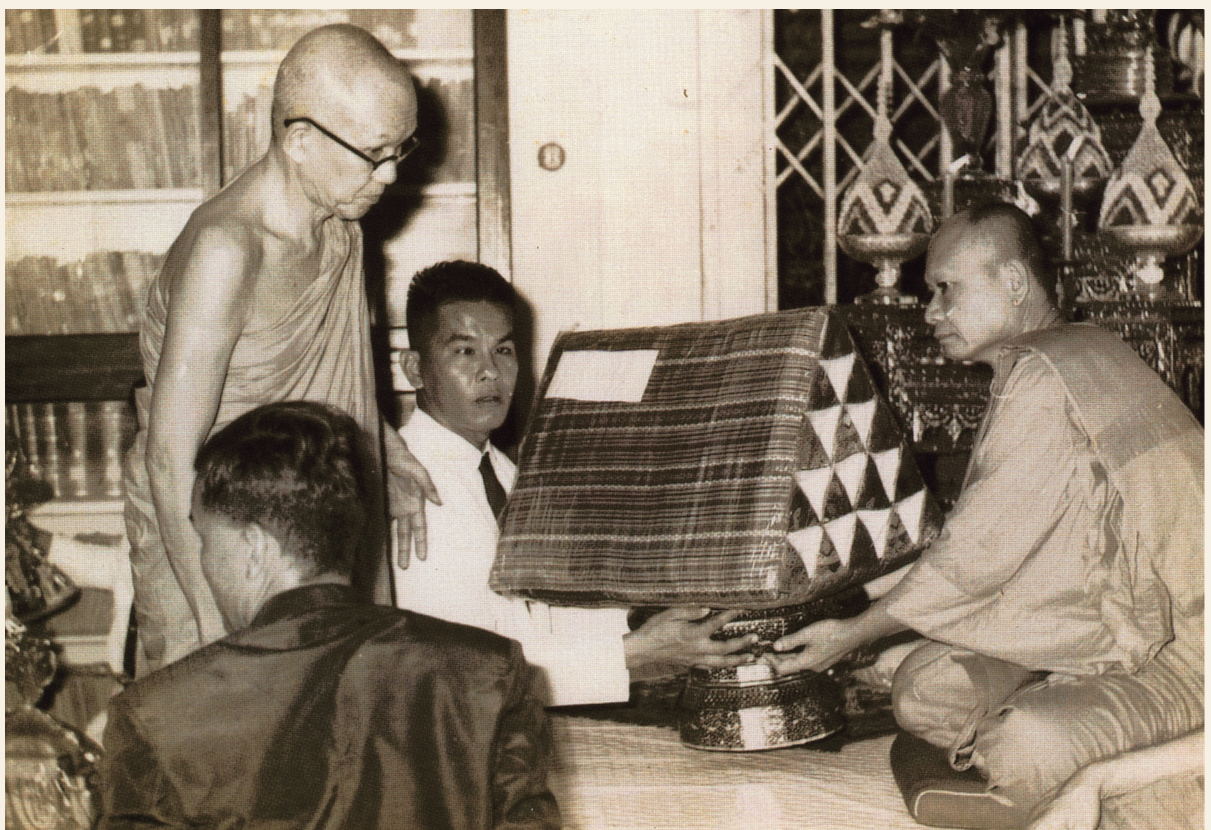
พ.ศ. ๒๕๒๑ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม และเป็นมาจนมรณภาพ

พ.ศ. ๒๕๓๓ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เดินทางไปตรวจการคณะสงฆ์ เยี่ยมวัดไทย และประชาชนชาวไทยในประเทศสหรัฐอเมริกา

พ.ศ. ๒๕๓๕ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้เป็นกรรมการตรวจชำระพิมพ์อรรถกถาพระไตรปิฎกถวายสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ

พ.ศ. ๒๕๓๕ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นพระอุปัชฌาย์อุปสมบทพระภิกษุ จำนวน ๗๐ รูป เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ
ในวาระต่างๆ

พ.ศ. ๒๕๓๕ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นหัวหน้าพระธรรมทูตสายที่ ๕

พ.ศ. ๒๕๓๗ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นประธานดำเนินการสร้าง พระพุทธสันติสุขไพศาลอุดมมงคลจักวาฬประสิทธิ์ ขนาดหน้าตักกว้าง ๕.๖ เมตร สูง ๑๐.๔๐ เมตร ประดิษฐาน ณ วัดบ้านเก่าบ่อ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ จนแล้วเสร็จ จัดให้มีพิธีสมโภช เมื่อวันที่ ๒๘ – ๒๙ ธันวาคม ๒๕๓๙ ในการนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงประทานพระบรมสารีริกธาตุไปบรรจุในองค์พระ

พ.ศ. ๒๕๔๒ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จัดโครงการ และเป็นพระอุปัชฌาย์บรรพชาอุปสมบทพระภิกษุสามเณร จำนวน ๔๑ รูป เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ ๗๒ พรรษา ณ วัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร พระอารามหลวง

พ.ศ. ๒๕๔๓ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นประธานเจ้าคณะภาค ๘–๙–๑๐–๑๑ (ธรรมยุต) เป็นประธานจัดประชุมพระสังฆาธิการ และตรวจธรรมสนามหลวงชั้นตรี ภาค ๘–๙–๑๐–๑๑ (ธรรมยุต) ซึ่งในแต่ละปีมีพระสังฆาธิการเข้าร่วมประชุมประมาณ ๑,๕๐๐ รูป

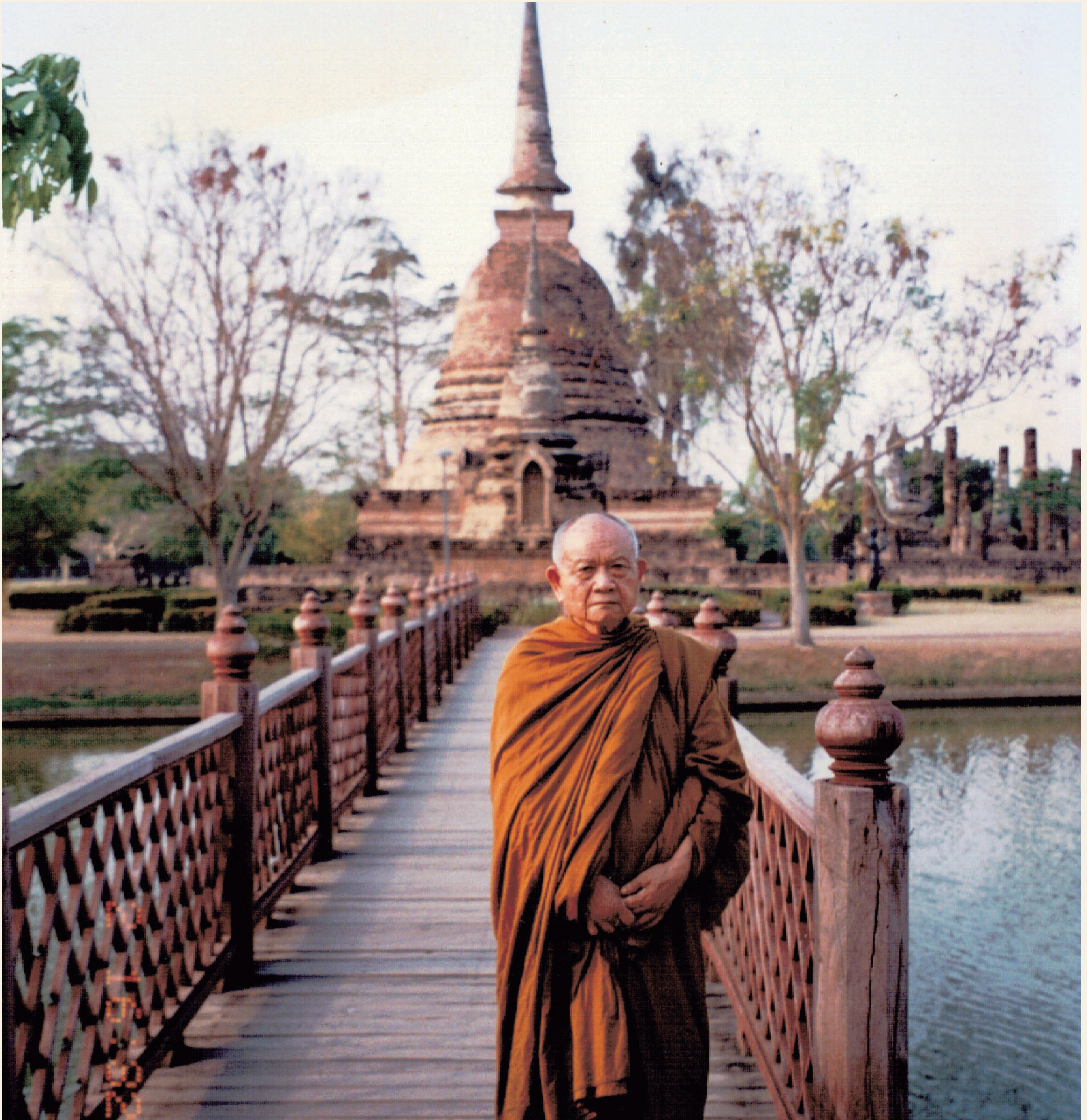
พ.ศ. ๒๕๔๖ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นประธานดำเนินการสร้างถาวรเจติยมหาวิหาร ที่วัดบ้านเก่าบ่อ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ จนแล้วเสร็จ และจัดให้มีพิธีสมโภชและบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่ยอดองค์เจดีย์ เมื่อวันที่ ๒๘ – ๒๙ ธันวาคม ๒๕๔๖

พ.ศ. ๒๕๔๖ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพุทธศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๙ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จัดโครงการและเป็นพระอุปัชฌาย์บรรพชาอุปสมบทพระภิกษุสามเณร จำนวน ๖๐ รูป เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี วันที่ ๙ มิถุนายน ๒๕๔๙ เป็นต้น

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อครั้งเดินทางไปเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย

พระพุทธสันติสุขไพศาล อุดมมงคลจักรวาฬประสิทธิ์
ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ตั้งชื่อ ประดิษฐานอยู่ใน
“ถาวรเจติยมหาวิหาร” ภายในวัดบ้านเก่าบ่อ
ตำบลหนองแก้ว อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ
ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอุปถัมภ์การบูรณะ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕

ภายในพระอุโบสถใหม่วัดบ้านเก่าบ่อ ซึ่งเรียกว่า
"อุโบสถการเปรียญพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้ง"
ซึ่งสร้างครอบอุโบสถเดิมของวัดบ้านเก่าบ่อ
ตำบลหนองแก้ว อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ
ปัจจุบัน พระครูภาวนากิจจาทร วิ. (เกษม กตกิจฺโจ) เป็นเจ้าอาวาส

พระประธานในอุโบสถการเปรียญพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้ง วัดบ้านเก่าบ่อ
ตำบลหนองแก้ว อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

พระพุทธรัตนมงคลสมเด็จ
หลวงพ่อนาดองค์แสนภายในวัดบ้านเก่าบ่อ
อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

ตำแหน่งหน้าที่สำคัญ
ของสมเด็จพระมหาวีรวงศ์
(มานิต ถาวโร)

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีตำแหน่งหน้าที่สำคัญต่างๆ ในการปกครองคณะสงฆ์ ได้แก่ เป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม กรุงเทพมหานคร เป็นที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๑ (ธรรมยุต) เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม เป็นคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช เป็นกรรมการเถรสมาคมธรรมยุต เป็นกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นประธานคณะกรรมการศึกษาสงเคราะห์ เป็นประธานคณะกรรมการพิจารณาตั้งชื่อวัด เป็นกรรมการอำนวยการจัดงานปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ ณ พุทธมณฑล เป็นประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์ มูลนิธิสุจิณโณอนุสรณ์ เป็นประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์ มูลนิธิหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ เป็นประธานที่ปรึกษาฝ่ายสงฆ์ มูลนิธิโรงเรียนวัดสัมพันธวงศาราม สังกัดกรุงเทพมหานคร เป็นประธานที่ปรึกษาคณะสงฆ์ธรรมยุตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา และเป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา[๑๑] เป็นต้น

---

[๑๑] กรมศิลปากร, **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙๑.

จาก “พระอริยเมธี” สู่ “สมเด็จพระมหาวีรวงศ์” รูปที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ด้วยเหตุที่สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร) ได้รับภาระหน้าที่สำคัญในการคณะธรรมยุตและการพระศาสนาต่างๆ เป็นจำนวนมาก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ต่อเนื่องมาโดยลำดับ ดังนี้

พระอริยเมธี (มานิต ถาวโร)

วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๔๙๙ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ **พระอริยเมธี**

ดังปรากฏในแจ้งความสำนักคณะรัฐมนตรี เรื่องพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๔ ตอนที่ ๖ ๑๒ มกราคม ๒๕๐๐ ฉบับพิเศษ หน้า ๑๐ ว่า

“*...ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ ในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๔๙๙ คือ ให้...*

พระมหามานิต ๙ ประโยค วัดสัมพันธวงศ์ เป็นพระราชาคณะมีนามว่า พระอริยเมธี...”[๑๒]

[๑๒] **ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๖ ง ฉบับพิเศษ, เล่ม ๗๔,** วันที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๐๐, หน้า ๑๐.

ฉบับพิเศษ หน้า ๑
เล่ม ๗๔ ตอนที่ ๖ ราชกิจจานุเบกษา ๑๒ มกราคม ๒๕๐๐

แจ้งความสำนักคณะรัฐมนตรี

เรื่องพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ ในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๔๙๙ คือให้

ฯลฯ

พระมหามานิต ๙ ประโยค วัดสัมพันธวงศ์ เป็นพระราชาคณะมีนามว่า พระอริยเมธี

ฯลฯ

แจ้งความ ณ วันที่ ๘ มกราคม ๒๕๐๐

จอมพล ป. พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

พระราชกวี (มานิต ถาวโร)

วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๐๗ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ **พระราชกวี** ดังปรากฏหลักฐานในราชกิจจานุเบกษา ว่า

“ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๐๗ คือให้...

...พระอริยเมธี เป็น พระราชกวี นรสีหพจนปิลันธน์ กันตธุรบัณฑิต ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี พระราชาคณะชั้นราช สถิต ณ วัดสัมพันธวงศ์ วรวิหาร พระอารามหลวง ปัฏนานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๔ รูป คือ พระครูปลัด ๑ พระครูสังฆรักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑...”[๑๓]

---

[๑๓] **ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๑๑๘ ง ฉบับพิเศษ, เล่ม ๘๑,** วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๐๗, หน้า ๓.

ฉบับพิเศษ หน้า ๑

เล่ม ๘๑ ตอนที่ ๑๑๘ ราชกิจจานุเบกษา ๑๗ ธันวาคม ๒๕๐๗

แจ้งความสำนักนายกรัฐมนตรี

เรื่อง พระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ ในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๐๗ คือให้

ฯลฯ

พระอริยเมธี เป็น พระราชกวี นรสีหพจนปิลันธน์ คันถธุรบัณฑิต ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี พระราชาคณะชั้นราช สถิต ณ วัดสัมพันธวงศ์ วรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๔ รูป คือ พระครูปลัด ๑ พระครูสังฆรักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ฯลฯ

แจ้งความ ณ วันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๐๗

จอมพล ถ. กิตติขจร

นายกรัฐมนตรี

พระเทพปัญญามุนี (มานิต ถาวโร)

วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๔ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ **พระเทพปัญญามุนี**

ดังปรากฏในแจ้งความสำนักคณะรัฐมนตรี เรื่องพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ ในราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่ม ๘๘ ตอนที่ ๑๕๑ ง วันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๑๔ หน้า ๓ ว่า

"*...ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ ในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๔ คือให้...*

พระราชกวี เป็น พระเทพปัญญามุนี ตรีปิฎกบัณฑิต ศาสนกิจธุราทร ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี พระราชาคณะชั้นเทพ สถิต ณ วัดสัมพันธวงศ์ วรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๕ รูป คือ พระครูปลัด ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูสังฆรักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑..."[๑๔]

---

[๑๔] **ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๑๕๑ ง ฉบับพิเศษ, เล่ม ๘๘,** วันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๑๔, หน้า ๓.

ฉบับพิเศษ หน้า ๑
เล่ม ๘๘ ตอนที่ ๑๕๑ ราชกิจจานุเบกษา ๓๑ ธันวาคม ๒๕๑๔

แจ้งความสำนักนายกรัฐมนตรี

เรื่อง พระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ ในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๔ คือให้

ฯลฯ

พระราชกวี เป็น พระเทพปัญญามุนี ตรีปิฎกบัณฑิต ศาสนกิจธุราทร ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี พระราชาคณะชั้นเทพ สถิต ณวัดสัมพันธวงศ์ วรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๕ รูป คือ พระครูปลัด ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูสังฆรักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ฯลฯ

แจ้งความ ณ วันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๑๔
พลเรือเอก อนันต์ เนตรโรจน์ ร.น.
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี

พระธรรมบัณฑิต (มานิต ถาวโร)

๕ ธันวาคม ๒๕๑๙ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ **พระธรรมบัณฑิต**

ดังปรากฏในแจ้งความสำนักคณะรัฐมนตรี เรื่องพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ ในราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่ม ๙๔ ตอนที่ ๓ ง วันที่ ๖ มกราคม ๒๕๒๐ หน้า ๑ – ๒ ว่า

"*...ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ ในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๙ คือให้...*

พระเทพปัญญามุนี เป็น พระธรรมบัณฑิต วิจิตรปฏิภาณสุโกศล วิมลคัมภีรญาณ นิเทศกาจารย์วิภูสิต ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี พระราชาคณะชั้นธรรม สถิต ณ วัดสัมพันธวงศ์ วรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๖ รูป คือ พระครูปลัดเมธาวัฒน์ ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูสังฆรักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑..."[๑๕]

---

[๑๕] **ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๓ ง ฉบับพิเศษ, เล่ม ๙๔,** วันที่ ๖ มกราคม ๒๕๒๐, หน้า ๑ – ๒.

ฉบับพิเศษ หน้า ๑
เล่ม ๙๔ ตอนที่ ๓ ราชกิจจานุเบกษา ๖ มกราคม ๒๕๒๐

แจ้งความสำนักนายกรัฐมนตรี

เรื่อง พระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรตั้งสมณศักดิ์ ในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๙ คือให้

ฯลฯ

พระเทพปัญญามุนี เป็น พระธรรมบัณฑิต วิจิตรปฏิภาณสุโกศล วิมลคัมภีรญาณ นิเทศกาจารย์วิภูสิต ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี พระราชาคณะชั้นธรรม สถิต ณ วัดสัมพันธวงศ์ วรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๖ รูป คือ พระครูปลัดเมธาวัฒน์ ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูสังฆรักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ฯลฯ

แจ้งความ ณ วันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๙
ธานินทร์ กรัยวิเชียร
นายกรัฐมนตรี

พระอุดมญาณโมลี (มานิต ถาวโร)

ต่อมาในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๒ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับการสถาปนาเป็นรองสมเด็จพระราชาคณะที่ **พระอุดมญาณโมลี สีลาจารวราภรณ์ สาทรหิตานุหิตวิมล โสภณธรรโมวาทานุสาสนี ตรีปิฎกบัณฑิต ธรรมยุติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี**

ดังปรากฏในพระบรมราชโองการ ประกาศสถาปนาสมณศักดิ์ ในราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่ม ๑๐๗ ตอนที่ ๑๓๘ ก วันที่ ๖ สิงหาคม ๒๕๓๓ หน้า ๒๐ – ๒๓ ว่า

“...พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า โดยที่ทรงพระราชดำริว่า พระสงฆ์ซึ่งดำรงในสมณคุณ มีอุปการะยิ่งแก่การพระศาสนา สมควรจะได้เลื่อนอิสริยฐานันดรในสมณศักดิ์สูงขึ้น มีอยู่ บัดนี้จวบกาลมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ควรจะสถาปนาอิสริยศพระสงฆ์ขึ้นไว้ เพื่อจักได้บริหารพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสถาพรสืบไป...

...อนึ่ง ทรงพระราชดำริว่า พระธรรมบัณฑิต เป็นพระเถระผู้เจริญในสมณพรหมจรรย์ ได้ศึกษาชำนาญในมคธปริวรรตนวิธี มีปรีชาญาณแตกฉานรอบรู้ในพระปริยัติธรรมอรรถธรรมวินัยไตรปิฎกสุตาคม อุดมปัญญา สามารถสอบไล่ได้เป็นเปรียญธรรม ๙ ประโยค ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระราชาคณะที่ พระอริยเมธี แล้วให้เลื่อนเป็นชั้นราชที่ พระราชกวี เป็นชั้นเทพที่ พระเทพปัญญามุนี และเป็นชั้นธรรมที่ พระธรรมบัณฑิต โดยลำดับมา ก็สังวรรักษาสมณคุณสมบัติและระเบียบปฏิบัติประเพณีราชการได้เรียบร้อย เป็นอย่างดี มีพรหมจริยาวัตรสีลสมาจารสมบูรณ์บริสุทธิ์ ประกอบพุทธศาสนกิจเป็นอัตหิตปรหิตจรรยาไพศาล แก่พุทธจักรและอาณาจักรสามารถจัดการศึกษาภาษาบาลีและนักธรรมให้จำเริญรุ่งเรืองเป็นลำดับมา กล่าวคือ ด้านการปกครองคณะสงฆ์ เป็นรองเจ้าอาวาสและเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ เป็นเลขานุการเจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดธนบุรี – นนทบุรี – ปทุมธานี เป็นพระวินัยธรจังหวัด เป็นรองเจ้าคณะธรรมยุตภาค ๘ และ ๑๐ เป็นผู้รักษาการเจ้าคณะธรรมยุตภาค ๙ – ๑๐ – ๑๑ เป็นเจ้าคณะธรรมยุตภาค ๑๑ เป็นกรรมการเถรสมาคมธรรมยุต เป็นกรรมการคณะธรรมยุต เป็นกรรมการอำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม เป็นพระอุปัชฌายะ ด้านการศึกษา จัดการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งบาลีและนักธรรมของวัดให้เจริญรุ่งเรือง สามารถมีภิกษุสามเณรเป็นเปรียญธรรม ตั้งแต่ ๓ ประโยคถึง ๙ ประโยค ในส่วนราชการได้ร่วมกับกรุงเทพมหานครจัดการศึกษาของเยาวชน และจัดสร้างอาคารเรียนขึ้นในวัดเป็นอาคารใหญ่ สูง ๔ ชั้น

และไปจัดดำเนินงานสร้างอาคารเรียนพระปริยัติธรรมที่อำเภอหัวสะพาน จังหวัดอุบลราชธานี เป็นครูปริยัติธรรม เป็นครูใหญ่ เป็นอาจารย์ใหญ่ และผู้อำนวยการศึกษาสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์ เป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวง เป็นกรรมการตรวจบาลีสนามหลวง เป็นกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นหัวหน้าแผนกกองตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นกรรมการอำนวยการและวิทยากรโรงเรียนพระสังฆาธิการชั้นต้นและชั้นสูงของคณะธรรมยุต ไปเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมที่วัดสัตตนารถปริวัตร จังหวัดราชบุรี วัดดอนโค จังหวัดสมุทรสาคร วัดอาวุธวิกสิตาราม กรุงเทพมหานคร และเป็นกรรมการนำข้อสอบธรรมและบาลีไปเปิดสอบในภูมิภาคแทนแม่กองธรรมและแม่กองบาลี เป็นผู้แทนสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ หัวหน้าพระธรรมทูตสาย ๕ ไปประชุม อบรมและอำนวยการงานพระธรรมทูต เป็นนักศึกษาสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา รุ่นแรก ด้านสาธารณูปการ เป็นประธานสร้างพระอุโบสถ วัดสัมพันธวงศาราม สืบต่อจากอดีตเจ้าอาวาส จัดสร้างเสนาสนะกุฏีที่พักพระสงฆ์ที่ชำรุดและสร้างใหม่ให้เป็นอาคารมั่นคงถาวร เป็นประธานกรรมการปรับปรุงการจัดผลประโยชน์ในที่ดินของวัด เป็นประธานกรรมการหาทุนจัดสร้างอาคารสุจิณฺโณ สูง ๑๕ ชั้น เป็นอาคารรักษาพยาบาลที่ทันสมัยของประเทศแห่งหนึ่งในโรงพยาบาลมหาราช นครเชียงใหม่ สร้างเป็นอนุสรณ์แด่หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ที่เจริญอายุครบ ๙๖ พรรษา การสังคมสงเคราะห์ เป็นประธานกรรมการมูลนิธิหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ฝ่ายสงฆ์ เป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาสร้างวัดป่าชัยรังสี จังหวัดสมุทรสาคร เป็นกรรมการจัดสร้างโรงพยาบาลพระอาจารย์จันทร์ คเวสโก และสร้างโรงเรียนมัธยม ที่ถ้ำวังหิน อำเภอบ่อพลอย จังหวัดกาญจนบุรี เป็นกรรมการจัดการศึกษานักธรรมบาลี ที่วัดป่าชัยรังสี จังหวัดสมุทรสาคร เป็นกรรมการควบคุมการจัดข้าวของแจกสาธารณประโยชน์ร่วมกับวัดป่าชัยรังสี เป็นกรรมการสร้างตึกสงฆ์อาพาธ โรงพยาบาลบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นกรรมการสร้างอาคารหอประชุมมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตสุรินทร์ เป็นกรรมการสร้างอุโบสถวัดปราสาทจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ เป็นประธานกรรมการมูลนิธิโรงเรียนสัมพันธวงศ์ เป็นกรรมการอำนวยการสร้างพุทธมณฑล เป็นประธานจัดให้มีการอบรมลูกเสือชาวบ้าน ค่ายสัมพันธวงศ์ เป็นประธานที่ปรึกษาสมาคมสัมพันธวงศ์ ด้านการต่างประเทศ ได้เป็นคณะพระอนุจรตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราชไปปฏิบัติศาสนกิจ และสังเกตการณ์พระศาสนาที่ประเทศศรีลังกา อินเดีย เนปาล พม่า สิงคโปร์ มาเลเซีย และฮ่องกง

อนึ่ง พระธรรมบัณฑิต เป็นผู้เอาใจใส่ในการอบรมสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชน โดยได้แสดงธรรมและรจนาหนังสือธรรมะ สารคดี บทความเกี่ยวด้วยศีลธรรมทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง พิมพ์ออกเผยแพร่เป็นประโยชน์แก่พระศาสนาและประชาชนเป็นอันมาก

สรรพกรณียกิจซึ่ง พระธรรมบัณฑิต ได้รับภาระปฏิบัติบำเพ็ญโดยลำดับดั่งพรรณนามา ปรากฏเป็นผลดีแก่พระศาสนา ประเทศชาติและประชาชน เป็นที่ประจักษ์อยู่แล้ว บัดนี้ พระธรรมบัณฑิต ก็เจริญด้วยพรรษายุกาล วัยวุฒิ รัตตัญญูเถรกรณธรรม มั่นคงอยู่ในเนกขัมมปฏิบัติ เป็นอจลพรหมจริยาภิรัต มีวัตจริยาเป็นที่น่าเลื่อมใส เป็นหลักอยู่ในคณะสงฆ์รูปหนึ่ง สมควรจะยกย่องให้ดำรงในสมณฐานันดรสูงขึ้น

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดสถาปนา พระธรรมบัณฑิต ขึ้นเป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรอง มีราชทินนามตามที่จารึกในหิรัณยบัฏว่า พระอุดมญาณโมลี สีลาจารวราภรณ์ สาทรหิตานุหิตวิมล โสภณธรรโมวาทานุสาสนีตรีปิฎกบัณฑิต ธรรมยุติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี สถิต ณ วัดสัมพันธวงศ์วรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๘ รูป คือ พระครูปลัดสุวัฒนมงคลคุณ อดุลศาสนภารธุราทร บวรธรรมยุติกคณานุนายก ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูสรพจน์พิลาศ พระครูคู่สวด ๑ พระครูสรพาจน์พิไล พระครูคู่สวด ๑ พระครูสังฆกิจบรรหาร ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑...” [๑๖]

---

[๑๖] **ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๑๓๘ ก ฉบับพิเศษ, เล่ม ๑๐๗,** วันที่ ๖ สิงหาคม ๒๕๓๓, หน้า ๑ – ๒.

ฉบับพิเศษ หน้า ๑
เล่ม ๑๐๗ ตอนที่ ๑๓๘ ราชกิจจานุเบกษา ๖ สิงหาคม ๒๕๓๓

ประกาศ
สถาปนาสมณศักดิ์

ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศร รามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า โดยที่ทรงพระราชดำริว่า พระสงฆ์ซึ่งดำรงในสมณคุณ มีอุปการะยิ่งแก่การพระศาสนา สมควรจะได้เลื่อนอิสริยฐานันดรในสมณศักดิ์สูงขึ้น มีอยู่ บัดนี้ จวบกาลมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ควรจะสถาปนาอิสริยยศพระสงฆ์ขึ้นไว้ เพื่อจักได้บริหารพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสถาพรสืบไป

ฯลฯ

อนึ่ง ทรงพระราชดำริว่า พระธรรมบัณฑิต เป็นพระเถระผู้เจริญในสมณพรหมจรรย์ ได้ศึกษาชำนาญในมคธปริวรรตนวิธี มีปรีชาญาณ

แตกฉานรอบรู้ในพระปริยัติธรรมวินัยไตรปิฎกสุตาคม อุดมปัญญา สามารถสอบไล่ได้เป็นเปรียญธรรม ๙ ประโยค ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระราชาคณะที่ พระอริยเมธี แล้วโปรดให้เลื่อนเป็นชั้นราชที่ พระราชกวี เป็นชั้นเทพที่ พระเทพปัญญามุนี และเป็นชั้นธรรมที่ พระธรรมบัณฑิต โดยลำดับมา ก็สังวรรักษาสมณคุณสมบัติและระเบียบปฏิบัติประเพณีราชการได้เรียบร้อย เป็นอย่างดี มีพรหมจริยวัตรศีลสมาจารสมบูรณ์บริสุทธิ์ ประกอบพุทธศาสนกิจเป็นอัตหิตปรหิตจรรยาไพศาล แก่พุทธจักรและอาณาจักรสามารถจัดการศึกษาภาษาบาลีและนักธรรมให้จำเริญรุ่งเรืองเป็นลำดับมา กล่าวคือ ด้านการปกครองคณะสงฆ์ เป็นรองเจ้าอาวาสและเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ เป็นเลขานุการเจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดธนบุรี – นนทบุรี – ปทุมธานี เป็นพระวินัยธรจังหวัด เป็นรองเจ้าคณะธรรมยุตภาค ๘ และภาค ๑๐ เป็นผู้รักษาการเจ้าคณะธรรมยุตภาค ๙ – ๑๐ – ๑๑ เป็นเจ้าคณะธรรมยุตภาค ๑๑ เป็นกรรมการเถรสมาคมธรรมยุต เป็นกรรมการคณะธรรมยุต เป็นกรรมการอำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม เป็นพระอุปัชฌายะ ด้านการศึกษา จัดการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งบาลีและนักธรรมของวัดให้เจริญรุ่งเรือง สามารถมีภิกษุสามเณรเป็นเปรียญธรรม ตั้งแต่ ๓ ประโยคถึง ๙ ประโยค ในส่วนราชการ ได้ร่วมกับกรุงเทพมหานครจัดการศึกษาของเยาวชน และจัดสร้างอาคารเรียนขึ้นในวัดเป็นอาคารใหญ่ สูง ๔ ชั้น และไปจัดดำเนินงานสร้างอาคารเรียนพระปริยัติธรรมที่อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอุบลราชธานี เป็นครูปริยัติธรรม เป็นครูใหญ่ เป็นอาจารย์ใหญ่ และผู้อำนวยการศึกษาสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์ เป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวง เป็น

กรรมการตรวจบาลีสนามหลวง เป็นกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นหัวหน้าแผนกกองตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นกรรมการอำนวยการและวิทยากรโรงเรียนพระสังฆาธิการชั้นต้นและชั้นสูงของคณะธรรมยุต ไปเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมที่วัดสัตตนารถปริวัตร จังหวัดราชบุรี วัดดอนโค จังหวัดสมุทรสาคร วัดอาวุธวิกสิตาราม กรุงเทพมหานคร และเป็นกรรมการนำข้อสอบธรรมและบาลีไปเปิดสอบในภูมิภาคแทนแม่กองธรรมและแม่กองบาลี เป็นผู้แทนสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ หัวหน้าพระธรรมทูตสาย ๕ ไปประชุม อบรมและอำนวยการงานพระธรรมทูต เป็นนักศึกษาสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา รุ่นแรก ด้านสาธารณูปการ เป็นประธานสร้างพระอุโบสถ วัดสัมพันธวงศาราม สืบต่อจากอดีตเจ้าอาวาส จัดสร้างเสนาสนะกุฏิที่พักพระสงฆ์ที่ชำรุดและสร้างใหม่ ให้เป็นอาคารมั่นคงถาวร เป็นประธานกรรมการปรับปรุงการจัดผลประโยชน์ในที่ดินของวัด เป็นประธานกรรมการหาทุนจัดสร้างอาคารสุจิณฺโณ สูง ๑๕ ชั้น เป็นอาคารรักษาพยาบาลที่ทันสมัยของประเทศแห่งหนึ่งในโรงพยาบาลมหาราช นครเชียงใหม่ สร้างเป็นอนุสรณ์แด่หลวงปู่แหวนสุจิณฺโณที่เจริญอายุครบ ๘๖ พรรษา การสังคมสงเคราะห์ เป็นประธานกรรมการมูลนิธิหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ ฝ่ายสงฆ์ เป็นประธานกรรมการมูลนิธิสุจิณฺโณอนุสรณ์ ฝ่ายสงฆ์ เป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาสร้างวัดป่าชัยรังสี จังหวัดสมุทรสาคร เป็นกรรมการจัดสร้างโรงพยาบาลพระอาจารย์จันทร์ คเวสโก และสร้างโรงเรียนมัธยม ที่ถ้ำวังหิน อำเภอบ่อพลอย จังหวัดกาญจนบุรี เป็นกรรมการจัดการศึกษานักธรรมบาลีที่วัดป่าชัยรังสี จังหวัดสมุทรสาคร เป็นกรรมการควบคุมการจัดข้าวของ

แจกสาธารณประโยชน์ร่วมกับวัดป่าชัยรังสี เป็นกรรมการสร้างตึกสงฆ์อาพาธ โรงพยาบาลอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นกรรมการสร้างอาคารหอประชุมมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตสุรินทร์ เป็นกรรมการสร้างอุโบสถวัดปราสาทจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ เป็นประธานกรรมการมูลนิธิโรงเรียนสัมพันธวงศ์ เป็นกรรมการอำนวยการสร้างพุทธมณฑล เป็นประธานกรรมการจัดให้มีการอบรมลูกเสือชาวบ้าน ค่ายสัมพันธวงศ์ เป็นประธานที่ปรึกษาสมาคมสัมพันธวงศ์ด้านต่างประเทศ ได้เป็นคณะพระอนุจรตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราชไปปฏิบัติศาสนกิจ และสังเกตการณ์พระศาสนาที่ประเทศศรีลังกา อินเดีย เนปาล พม่า สิงคโปร์ มาเลเซีย และฮ่องกง

อนึ่ง พระธรรมบัณฑิต เป็นผู้เอาใจใส่ในการอบรมสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชน โดยได้แสดงธรรมและรจนาหนังสือธรรมะสารคดี บทความเกี่ยวด้วยศีลธรรมทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง พิมพ์ออกเผยแพร่เป็นประโยชน์แก่พระศาสนาและประชาชนเป็นอันมาก

สรรพกรณียกิจซึ่ง พระธรรมบัณฑิต ได้รับภาระปฏิบัติบำเพ็ญโดยลำดับดั่งพรรณนามา ปรากฏเป็นผลดีแก่พระศาสนา ประเทศชาติและประชาชน เป็นที่ประจักษ์อยู่แล้ว บัดนี้ พระธรรมบัณฑิต ก็เจริญด้วยพรรษายุกาล วัยวุฒิ รัตตัญญูเถรกรณธรรม มั่นคงอยู่ในเนกขัมมปฏิบัติ เป็นอจลพรหมจริยาภิรัต มีวัตรจริยาเป็นที่น่าเลื่อมใส เป็นหลักอยู่ในคณะสงฆ์รูปหนึ่ง สมควรจะยกย่องให้ดำรงในสมณฐานันดรสูงขึ้น

จึ่งมีพระบรมราชโองการโปรดสถาปนา พระธรรมบัณฑิต ขึ้นเป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรอง มีราชทินนามตามที่จารึกในหิรัณยบัฏว่า พระอุดมญาณโมลี สีลาจารวราภรณ์ สาทรหิตานหิตวิมล โสภณธรรมโม

วาทานุสาสนี ตรีปิฎกบัณฑิต ธรรมยุติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี สถิต ณ วัดสัมพันธวงศ์วรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๘ รูป คือ พระครูปลัดสุวัฒนมงคลคุณ อดุลศาสนภารธุราทร บวรธรรมยุติกคณานุนายก ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูสรพจน์พิลาศ พระครูคู่สวด ๑ พระครูสรพาจน์พิไล พระครูคู่สวด ๑ พระครูสังฆกิจบรรหาร ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ฯลฯ

ขออาราธนาพระคุณผู้ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณฐานันดรเพิ่มอิสริยยศในครั้งนี้ จงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในคณะและในพระอาราม ตามสมควรแก่กำลังและอิสริยยศซึ่งพระราชทานนี้ และจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณคุณสารสิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติ วิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนาเทอญ

ประกาศ ณ วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๒ เป็นปีที่ ๔๔ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ

นายกรัฐมนตรี

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร)

๕ ธันวาคม ๒๕๔๔ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ **สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ จาตุรงคประธานวิสุต พุทธพจนมธุรธรรมวาที ตรีปิฎกปริยัติโกศล วิมลศีลาจารวัตร พุทธบริษัทปสาทกร ธรรมยุตติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี สมเด็จพระราชาคณะ**

ดังปรากฏในพระบรมราชโองการ ประกาศสถาปนาสมณศักดิ์ ในราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่ม ๑๑๘ ตอนที่ ๒๔ ข วันที่ ๗ ธันวาคม ๒๕๔๔ หน้า ๔ – ๗ ว่า

"...พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า โดยที่ทรงพระราชดำริว่า พระสงฆ์ซึ่งดำรงในสมณคุณ มีอุปการะยิ่งแก่การพระศาสนา สมควรจะได้เลื่อนอิสริยฐานันดรในสมณศักดิ์สูงขึ้น มีอยู่ บัดนี้ จวบกาลมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ควรจะสถาปนาอิสริยยศพระสงฆ์ขึ้นไว้ เพื่อจักได้บริหารพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสถาพรสืบไป...

จึ่งทรงพระราชดำริว่า พระอุดมญาณโมลี เป็นพระเถระผู้เจริญในสมณคุณ ยินดีในเนกขัมปฏิบัติ สมบูรณ์ด้วยศีลาจารวัตร รัตตัญญูมหาเถรกรณธรรมมั่นคงตลอดมาช้านาน ได้ประกอบกรณียกิจเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพระราชอาณาจักรอย่างไพศาล ดั่งความพิสดารปรากฏในประกาศสถาปนาเป็นที่พระราชาคณะเจ้าคณะรอง เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๒ แล้วนั้น

ครั้นต่อมา พระอุดมญาณโมลี ยิ่งเจริญด้วยอุตสาหะวิริยาธิคุณมิได้ท้อถอย สามารถประกอบพุทธศาสนกิจให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นโดยลำดับ กล่าวคือ ด้านการบริหารและปกครองคณะสงฆ์ ยังดำรงตำแหน่งหน้าที่สำคัญ อาทิ เป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม เป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม เป็นที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๑ (ธรรมยุต) กรรมการเถรสมาคมธรรมยุต เป็นประธานที่ปรึกษาคณะสงฆ์ธรรมยุตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นกรรมการบริหารคณะธรรมยุต และเป็นกรรมการบริหารมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีผลงานจัดระเบียบและส่งเสริมพัฒนาคณะสงฆ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องได้เรียบร้อยตลอดมา ด้านการศึกษา เป็นผู้อำนวยการศึกษาและเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมประจำสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศาราม เป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวงและบาลีสนามหลวง เป็นกรรมการตรวจชำระพิมพ์อรรถกถาพระไตรปิฎก เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรม

ราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ เป็นกรรมการกองตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นกรรมการมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นประธานคณะกรรมการศึกษาสงเคราะห์ และเป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา ในฐานะเป็นครูสอนพระปริยัติธรรม และผู้อำนวยการศึกษาประจำสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศาราม ได้มีเมตตาอบรม แนะนำ พร่ำสอนในข้อวัตรปฏิบัติที่ชอบ กอปรด้วยเหตุผล ประพฤติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดี ได้เอาใจใส่พัฒนาการศึกษาเล่าเรียนภายในพระอารามเต็มความสามารถ ได้เรียบเรียงตำราวิชาแปลไทยเป็นมคธ ไว้เป็นคู่มือการศึกษาของพระภิกษุสามเณรทั่วไป ด้านการเผยแผ่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นหัวหน้าคณะธรรมทูตสายที่ ๕ ได้นำพระธรรมคำสั่งสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไปประกาศเผยแผ่เพื่อประโยชน์สุขแก่พหูชนด้วยความอุตสาหะวิริยะอย่างยิ่ง โดยเป็นคณะสงฆ์เดินทางไปตรวจการคณะสงฆ์เยี่ยมวัดไทยและประชาชนชาวไทยในต่างประเทศ อาทิ สหรัฐอเมริกา อินเดีย สหภาพพม่า ศรีลังกา สิงคโปร์ ฮ่องกง และมาเลเซีย ทั้งเป็นกำลังแห่งคณะสงฆ์ ช่วยจรรโลงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสถาพรด้วยดี ด้านการสาธารณูปการ ได้เป็นประธานกรรมการบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ และถาวรวัตถุในพระอารามให้มีความสวยงามเป็นระเบียบเรียบร้อย และที่ชำรุดทรุดโทรมให้มั่นคงยิ่งขึ้น เป็นประธานจัดสร้างศาลาเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่วัดสัมพันธวงศาราม และเป็นประธานจัดสร้างพระพุทธสันติสุขไพศาล ณ วัดบ้านเก่าบ่อ จังหวัดอำนาจเจริญ เพื่อเป็นพุทธานุสสติและเป็นที่สักการะของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป ตลอดทั้งสร้างถาวรวัตถุ เสนาสนะเพิ่มขึ้นให้เพียงพอแก่การปฏิบัติศาสนกิจ งานพิเศษ เป็นกรรมการยกร่างกฎมหาเถรสมาคม เป็นกรรมการพิจารณายกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง เป็นประธานคณะกรรมการพิจารณาตั้งชื่อวัด เป็นกรรมการพิจารณาศาสนสมบัติกลาง เป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาของมหาเถรสมาคม เป็นกรรมการอำนวยการจัดงานปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ ณ พุทธมณฑล เป็นประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์มูลนิธิสุจิณโณอนุสรณ์ เป็นประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์มูลนิธิหลวงปู่แหวนสุจิณโณ และเป็นประธานที่ปรึกษาฝ่ายสงฆ์ มูลนิธิโรงเรียนวัดสัมพันธวงศาราม สังกัดกรุงเทพมหานคร อีกทั้งได้ริเริ่มจัดให้มีการบรรพชาอุปสมบทหมู่ให้แก่กุลบุตร เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลในมหามงคลวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และในมหาวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

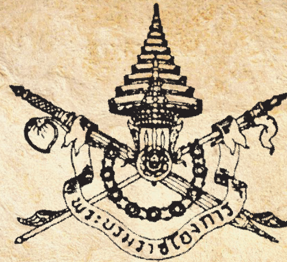
สรรพกรณียกิจที่ พระอุดมญาณโมลี ได้ปฏิบัติบำเพ็ญเป็นผลดีแก่พระพุทธศาสนา ประเทศชาติ และประชาชนทั่วไป จึงนับได้ว่าเป็นผู้มีเมตตาทิคุณเกื้อกูลต่อพหูชน และบัดนี้ พระอุดมญาณโมลี ก็เจริญด้วยวัสสายุกาลรัตตัญญูมหาเถรกรณธรรม ประพฤติพรหมจรรย์สมบูรณ์บริสุทธิ์ มีจริยาวัตรอันงามเป็นปสาทนียคุณ ไพบูลย์ด้วยสมณวัตรทุกสถาน เป็นหลักเป็นประธานอยู่ในคณะสงฆ์รูปหนึ่ง เป็นที่ปรากฏแก่มวลพุทธบริษัทและทางราชการ เป็นที่เคารพสักการแห่งพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป สมควรยกย่องให้ดำรงในสมณฐานันดรที่ สมเด็จพระราชาคณะสืบไป

จึ่งมีพระบรมราชโองการโปรดสถาปนา พระอุดมญาณโมลี ขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะ มีราชทินนามตามที่จารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ จาตุรงคประธานวิสุต พุทธพจนมธุนธรรมวาที ตรีปิฎกปริยัติโกศลวิมลศีลาจารวัตร พุทธบริษัทปสาทกร ธรรมยุตติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี สถิต ณ วัดสัมพันธ-วงศารามวรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๑๐ รูป คือ พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์ สุนทรธรรมปฏิภาณนายก ปิฎกธรรมบัณฑิต ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูวิมลสรสิทธิ์ พระครูคู่สวด ๑ พระครูสิลิฐสรคุณ พระครูคู่สวด ๑ พระครูบรรณวัตร พระครูรองคู่สวด ๑ พระครูพัทธกิจ พระครูรองคู่สวด ๑ พระครูสังฆบริคุต ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑...” [๑๗]

---

[๑๗] **ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๒๔ ข ฉบับพิเศษ, เล่ม ๑๑๘,** วันที่ ๗ ธันวาคม ๒๕๔๔, หน้า ๔ – ๗.

หน้า ๔
เล่ม ๑๑๘ ตอนที่ ๒๔ ข ราชกิจจานุเบกษา ๗ ธันวาคม ๒๕๔๔

ประกาศสถาปนาสมณศักดิ์

ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า โดยที่ทรงพระราชดำริว่า พระสงฆ์ซึ่งดำรงในสมณคุณ มีอุปการะยิ่งแก่การพระศาสนา สมควรจะได้เลื่อนอิสริยฐานันดรในสมณศักดิ์สูงขึ้นมีอยู่ บัดนี้ จวบกาลมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ควรจะสถาปนาอิสริยยศพระสงฆ์ขึ้นไว้ เพื่อจักได้บริหารพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสถาพรสืบไป

จึ่งทรงพระราชดำริว่า พระอุดมญาณโมลี เป็นพระเถระผู้เจริญในสมณคุณ ยินดีในเนกขัมมปฏิบัติ สมบูรณ์ด้วยศีลาจารวัตร รัตตัญญูมหาเถรกรณธรรมมั่นคงตลอดมาช้านาน ได้ประกอบกรณียกิจเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพระราชอาณาจักรอย่างไพศาล ดั่งความพิสดารปรากฏในประกาศสถาปนาเป็นที่พระราชาคณะเจ้าคณะรอง เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๒ แล้วนั้น

ครั้นต่อมา พระอุดมญาณโมลี ยิ่งเจริญด้วยอุตสาหะวิริยาธิคุณมิได้ท้อถอย สามารถประกอบพุทธศาสนกิจให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นโดยลำดับ กล่าวคือ ด้านการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ ยังคงดำรงตำแหน่งหน้าที่สำคัญ อาทิ เป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศาราม เป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม เป็นที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๑ (ธรรมยุต) กรรมการเถรสมาคมธรรมยุต เป็นประธานที่ปรึกษาคณะสงฆ์ธรรมยุตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นกรรมการบริหารคณะธรรมยุต และเป็นกรรมการบริหารมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีผลงานจัดระเบียบและส่งเสริมพัฒนาคณะสงฆ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องได้เรียบร้อยตลอดมา ด้านการศึกษา เป็นผู้อำนวยการศึกษา และเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมประจำสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศาราม เป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวงและบาลีสนามหลวง เป็นกรรมการตรวจชำระพิมพ์อรรถกถาพระไตรปิฎก เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ เป็นกรรมการกองตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นกรรมการมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นประธานคณะกรรมการศึกษาสงเคราะห์ และเป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา ในฐานะเป็นครูสอนพระปริยัติธรรม และผู้อำนวยการศึกษาประจำสำนักเรียนวัดสัมพันธวงศาราม ได้มีเมตตาอบรม แนะนำ พร่ำสอนในข้อวัตรปฏิบัติที่ชอบ กอปรด้วยเหตุผล ประพฤติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดี ได้เอาใจใส่พัฒนาการศึกษาเล่าเรียนภายในพระอารามเต็มความสามารถ ได้เรียบเรียงตำราวิชาแปลไทยเป็นมคธ ไว้เป็นคู่มือการศึกษาของพระภิกษุสามเณรทั่วไป ด้านการเผยแผ่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นหัวหน้าพระธรรมทูต สายที่ ๕ ได้นำพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไปประกาศเผยแผ่เพื่อประโยชน์สุขแก่พหูชนด้วยความอุตสาหะวิริยะอย่างยิ่ง โดยเป็นคณะสงฆ์เดินทางไปตรวจการคณะสงฆ์ เยี่ยมวัดไทยและประชาชนชาวไทยในต่างประเทศ อาทิ สหรัฐอเมริกา อินเดีย

สหภาพพม่า ศรีลังกา สิงคโปร์ ฮ่องกง และมาเลเซีย ทั้งเป็นกำลังแห่งคณะสงฆ์ช่วยจรรโลงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสถาพรด้วยดี ด้านการสาธารณูปการ ได้เป็นประธานกรรมการบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ และถาวรวัตถุในพระอารามให้มีความสวยงามเป็นระเบียบเรียบร้อย และที่ชำรุดทรุดโทรมให้มั่นคงยิ่งขึ้น เป็นประธานจัดสร้างศาลาเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่วัดสัมพันธวงศาราม และเป็นประธานจัดสร้างพระพุทธสันติสุขไพศาล ณ วัดบ้านเก่าบ่อ จังหวัดอำนาจเจริญ เพื่อเป็นพุทธานุสสติและเป็นที่สักการะของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป ตลอดทั้งสร้างถาวรวัตถุ เสนาสนะเพิ่มขึ้นให้เพียงพอแก่การปฏิบัติศาสนกิจ งานพิเศษ เป็นกรรมการยกร่างกฎมหาเถรสมาคม เป็นกรรมการพิจารณายกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง เป็นประธานคณะกรรมการพิจารณาตั้งชื่อวัด เป็นกรรมการพิจารณาศาสนสมบัติกลาง เป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการความมั่นคงแห่งพุทธศาสนาของมหาเถรสมาคม เป็นกรรมการอำนวยการจัดงานปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ ณ พุทธมณฑล เป็นประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์มูลนิธิสุจิณโณอนุสรณ์ เป็นประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์มูลนิธิหลวงปู่แหวนสุจิณโณ และเป็นประธานที่ปรึกษาฝ่ายสงฆ์มูลนิธิโรงเรียนวัดสัมพันธวงศาราม สังกัดกรุงเทพมหานคร อีกทั้งได้ริเริ่มจัดให้มีการบรรพชาและอุปสมบทหมู่ให้แก่กุลบุตร เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลในมหามงคลวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ และในมหามงคลวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สรรพกรณียกิจที่ พระอุดมญาณโมลี ได้ปฏิบัติบำเพ็ญเป็นผลดีแก่พระพุทธศาสนา ประเทศชาติ และประชาชนทั่วไป จึงนับได้ว่าเป็นผู้มีเมตตาทิคุณเกื้อกูลต่อพหูชน และบัดนี้ พระอุดมญาณโมลี ก็เจริญด้วยวัสสายุกาล รัตตัญญูมหาเถรกรณธรรม ประพฤติพรหมจรรย์สมบูรณ์บริสุทธิ์ มีจริยาวัตรอันงดงามเป็นปสาทนียคุณ ไพบูลย์ด้วย

สมณวัตรทุกสถาน เป็นหลักเป็นประธานอยู่ในคณะสงฆ์รูปหนึ่ง เป็นที่ปรากฏแก่มวลพุทธบริษัทและทางราชการ เป็นที่เคารพสักการแห่งพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป สมควรยกย่องให้ดำรงในสมณฐานันดรที่ สมเด็จพระราชาคณะสืบไป

จึ่งมีพระบรมราชโองการโปรดสถาปนา พระอุดมญาณโมลี ขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะ มีราชทินนามตามที่จารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ จาตุรงคประธานวิสุต พุทธพจนมธุรธรรมวาที ตรีปิฎกปริยัติโกศล วิมลศีลาจารวัตร พุทธบริษัทปสาทกร ธรรมยุตติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี สถิต ณ วัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๑๐ รูป คือ พระครูปลัดสัมพิพัฒนวิริยาจารย์ สุนทรธรรมปฏิภาณนายก ปิฎกธรรมบัณฑิต ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูวิมลสรสิทธิ์ พระครูคู่สวด ๑ พระครูสิลิฐสรคุณ พระครูคู่สวด ๑ พระครูบรรณวัตร พระครูรองคู่สวด ๑ พระครูพัทธกิจ พระครูรองคู่สวด ๑ พระครูสังฆบริคุต ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

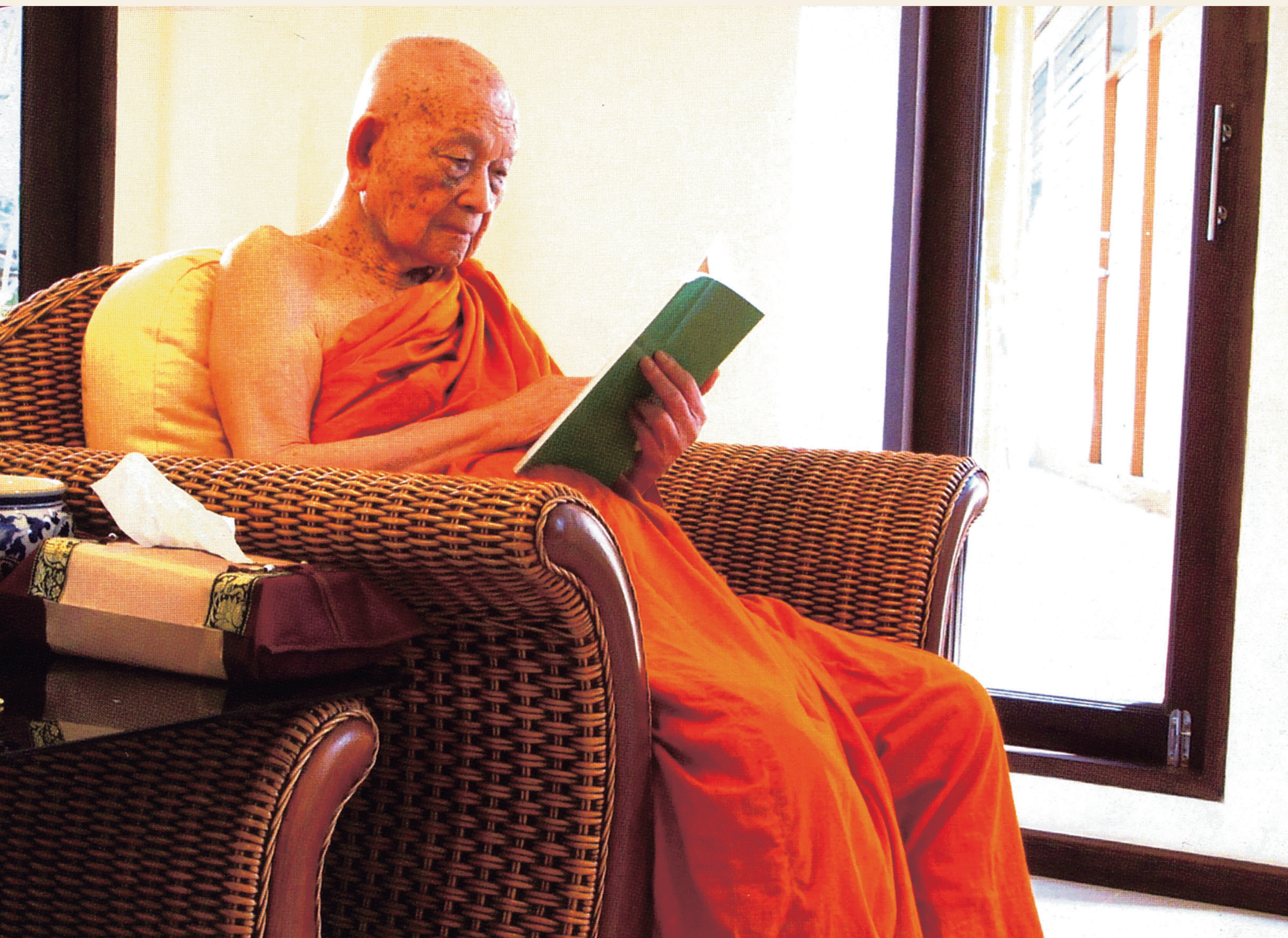
ฯลฯ

ขออาราธนาพระคุณผู้ได้รับพระราชทานสถาปนาเลื่อนสมณฐานันดร เพิ่มอิสริยยศในครั้งนี้ จงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอน ช่วยระงับอธิกรณ์และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในคณะและในพระอาราม ตามสมควรแก่กำลังและอิสริยยศซึ่งพระราชทานสถาปนานี้ และจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสาร สิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติ วิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนาเทอญ

ประกาศ ณ วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๔
เป็นปีที่ ๕๖ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ
พันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร
นายกรัฐมนตรี

มรณภาพ

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร) ถึงมรณภาพด้วยอาการสงบ ด้วยอาการชราภาพ เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๑ สิริอายุได้ ๑๐๐ ปี ๓๑๖ วัน

บรรณานุกรม

เดวิด แชนด์เลอร์. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๐.

เติม วิภาคย์พจนกิจ. **ประวัติศาสตร์อีสาน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๗.

ธวัช ปุณโณทก. **ศิลาจารึกสมัยไทย – ลาว: ศึกษาทางด้านอักขรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๔. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓.

ประวัติวัดสุปัฏนารามวรวิหารและโบราณวัตถุชิ้นสำคัญ. กรุงเทพฯ: ศักดิโสภา การพิมพ์, ๒๕๕๕.

ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๖ ง ฉบับพิเศษ, เล่ม ๗๔, วันที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๐๐.

ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๑๑๘ ง ฉบับพิเศษ, เล่ม ๘๑, วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๐๗.

ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๑๕๑ ง ฉบับพิเศษ, เล่ม ๘๘, วันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๑๔.

ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๓ ง ฉบับพิเศษ, เล่ม ๙๔, วันที่ ๖ มกราคม ๒๕๒๐.

ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๑๓๘ ก ฉบับพิเศษ, เล่ม ๑๐๗, วันที่ ๖ สิงหาคม ๒๕๓๓.

ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ ๒๔ ข ฉบับพิเศษ, เล่ม ๑๑๘, วันที่ ๗ ธันวาคม ๒๕๔๔.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. **ทวารวดีในอีสาน**. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๘.

ศานติ ภักดีคำ. **ประวัติศาสตร์กัมพูชาแบบเรียนของเขมรที่เกี่ยวข้องกับไทย**. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๖.

ศานติ ภักดีคำ. **พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ตรวจสอบชำระจากเอกสารตัวเขียน.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๘.

ศิลปากร, กรม. **จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๓**. กรุงเทพฯ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.

ศิลปากร, กรม. **จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๔**. กรุงเทพฯ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.

ศิลปากร, กรม. **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

ศิลปากร, กรม. **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓.** กรุงเทพฯ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

ศิลปากร, กรม. **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๙.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

ศิลปากร, กรม. **เมืองอุบลราชธานี.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๒.

ศิลปากร, กรม. **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

ศิลปากร, กรม. **แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม ๔ (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง).** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **ประวัติเมืองพระนคร (ANGKOR) ของขอม.** กรุงเทพฯ: บริษัท จันทวาณิชย์ จำกัด, ๒๕๒๖.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๒๙.

สุริยา รัตนกุล. **นานาภาษาในเอเชีย ภาคที่ ๑ ภาษาตระกูลออกสโตรเอเชียติก และตระกูลจีน – ทิเบต.** กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๑.

อุไรศรี วรศะริน. **ประชุมอรรถบทเขมร: รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรศะริน.** กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๔๕.

ภาคผนวก

จดหมายเหตุด้านพระพุทธศาสนาและการศึกษา เมืองอุบลราชธานี

จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

เอกสารจดหมายเหตุด้านพระพุทธศาสนาและการศึกษาเมืองอุบลราชธานีที่รวบรวมมาใช้ในภาคผนวกนี้ เป็นรายงานเกี่ยวกับการจัดการพระพุทธศาสนาและการศึกษาของมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือของพระญาณรักขิต (สิริจนฺโท จันทร์) ซึ่งต่อมาคือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ที่รายงานมาเพื่อกราบทูลสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อยังดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถือได้ว่าเป็นเอกสารสำคัญที่ทำให้เห็นถึงสภาพการณ์ของพระพุทธศาสนาและการศึกษาในเมืองอุบลราชธานีในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นอย่างดี ในที่นี้จึงนำมาลงใช้ตามต้นฉบับเดิมแต่ได้คัดเลือกมาเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเมืองอุบลราชธานีเท่านั้น

จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถเก่า วัดสัมพันธวงศาราม

รายงานพระญาณรักขิต

ศ. ๑๒/๕๘

รายงานพระญาณรักขิต มลฑลตะวันออกเฉียงเหนือ

[20 ส.ค. - 14 ก.ย. 120]

[15 แผ่น]

รับวันที่ ๒ สิงหาคม ร ศก ๑๒๐

กรมหมื่นวชิรญาณ ที่ ๔ ลงวันที่ ๒ สิงหาคม ร ศก ๑๒๐

พระญาณรักขิตยื่นรายงานจัดการพระศาสนาและศึกษาในมณฑลอิสานว่า ในมณฑลนี้ ๑๔ เมืองแบ่งเป็น ๔ จังหวัด ตำแหน่งพระครูเจ้าคณะมี ๖ เมือง ได้เลือกพระภิกษุสมควรให้เป็นพระครูมีชื่อตามประเพณีใช้กันในประเทศนั้น ให้ว่าการในเมืองที่ยังไม่มีพระครูเจ้าคณะ คณะแขวงได้ตั้งแล้ว ๑๐ เมือง ๔ จังหวัด จะควรสมณศักดิ์ถามไปกระทรวงธรรมการรับจะดำริห์ ส่วนความปฏิบัติของพระสงฆ์ในเมืองนี้เรียบร้อยเว้นแต่บ้านป่าเมืองดอน การศึกษาพื้นเดิมใช้หนังสือลาวและเขมร หนังสือไทยพึ่งนิยมขึ้นประมาณ ๑๐ ปี ผู้รู้หนังสือร้อยละหนึ่งหรือสอง รู้เลขร้อยละสองหรือสาม ได้จัดตั้งผู้อำนวยการในจังหวัดทั้ง ๔ ในอุบลแห่งเดียว มีโรงเรียน ๑๐ ตำบลนักเรียน ๔๐๓ คน ในจังหวัดนอกนั้นพึ่งเริ่มจัดจังหวัดหนึ่ง มีนักเรียนไม่เกินร้อยคน

พระกระแส	หมายเหตุ
[illegible]	

ที่ ๔/๑๑๒

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๐ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๐

ขอถวายพระพร

ด้วยพระญาณรักขิตผู้อำนวยการศึกษามณฑลอีสาน ได้ยื่นรายงารตรวจจัดการคณะการศึกษาในมณฑลนั้น จำนวนศกหลัง และขอพระราชทานถวายพระ
การพระศาสนาแล
ราชกุศล

ตามรายงารนั้น ในมณฑลนี้ มี ๑๔ เมือง แบ่งเป็น ๔ จังหวัด ตำแหน่งพระครูเจ้าคณะที่ได้รับพระราชทานสัญาบัตรมีแต่ ๖ เมือง นอกนั้นยังไม่มีตำแหน่งเจ้าคณะ พระญาณรักขิตได้เลือกพระผู้สมควร จัดให้เป็นพระครูมีชื่อ ตามประเพณีที่ใช้กันในประเทศนั้น เทียบที่พระครูเจ้าคณะเมือง ให้ว่าการคณะในเมืองที่ยังไม่เคยมีพระครูเจ้าคณะ แลให้ว่าการในตำแหน่งเจ้าคณะในเมืองที่เจ้าคณะว่าง การจัดคณะแขวงแลคณะหมวด พระญาณรักขิตจัดตั้งเสร็จแล้ว ๑๐ เมือง เป็น ๔๐ แขวง การที่พระญาณรักขิตจัดพระผู้สมควรให้ว่าการคณะในเมืองที่ยังไม่มีเจ้าคณะนั้น จะควรสมณศักดิสถานไร แลชื่อที่พระญาณรักขิตตั้งไว้จะใช้ได้หรือไม่ กระทรวงธรรมการรับจะดำริ

การพระศาสนา ความปฏิบัติของพระสงฆ์ในเมืองนี้เรียบร้อย เว้นไว้แต่พระสงฆ์บ้านป่าเมืองดอนผู้หาหัวหน้าชักจูงมิได้ ส่วนประชุมชนก็เป็นแต่นับถือแลปฏิบัติตามเคยกันมา อธิกรณ์ไม่ค่อยมี อย่างมาก ปีหนึ่ง ไม่เกิน ๔ เรื่อง

การศึกษา พื้นเดิมใช้แต่หนังสือลาวแลเขมร หนังสือไทยพึ่งจะรับนิยมกันขึ้นตั้งแต่มีข้าหลวงในกรุงออกไปรักษาราชการ ประมาณ ๑๐ ปีล่วงแล้ว แต่อย่างนั้น ผู้อำนวยการคิดประมาณด้วยกันว่า มีผู้อ่านเขียนหนังสือไทย

3

ได้ร้อยละหนึ่งหรือสอง รู้เลขก็นับสองหรือสาม เท่านั้น พระญาณรักขิต ได้จัดตั้งผู้อำนวยการศึกษาในจังหวัดครบทั้ง ๔ ให้เปนผู้ช่วย แต่ในจังหวัด ทั้ง ๔ นั้น ในจังหวัดอุบลแห่งเดียว มีโรงเรียน ๑๐ ตำบล นักเรียน ๕๑๓ เท่านั้น แต่สอนได้ถึงมคธภาษาก็มี ในจังหวัดนอกนั้น กึ่งจะเริ่มจัด ในจังหวัดหนึ่ง มีนักเรียนอย่างมากที่สุดยังไม่เกินร้อย

การศึกษาในมณฑลนี้ ไม่มีพื้นมาแต่เดิมเลย แต่ผู้อำนวยการ เอาใจใส่ และข้าหลวงต่างพระองค์อุดหนุนโดยแข็งแรง หวังว่าจะเจริญขึ้นสุดที่จะเปนได้

อาตมภาพขอพระราชทานถวายรายงารของพระญาณรักขิตมาพร้อมกับ จดหมายฉบับนี้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ขอถวายพระพร

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

รายงาน

ตรวจจัดการคณะ การพระศาสนา และการศึกษา

ในมณฑลตวันออกเฉียงเหนือ อิสาน

ของ

พระญาณรักขิต ผู้อำนวยการ

ร.ศ. ๑๑๙

(5)

ที่ ๒ วัดสุปัฏน์ เมืองอุบลราชธานี

วันที่ ๘ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๙

พระญาณรักขิต ผู้อำนวยการศึกษามณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ ขอถวายพระพรมา ยังพระครูปลัด[illegible]นุนายก ขอได้นำขึ้นกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย แลเป็นผู้จัดการศึกษาแลการศาสนาในหัวเมืองนอกกรุงเทพฯ แลมณฑลหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร ทรงทราบฝ่าพระบาท เพื่อได้นำถวายสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

เกล้ากระหม่อมได้รับพระราชทานตราตำแหน่งผู้อำนวยการศึกษามณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ แต่วันที่ ๑๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๘ แลได้ศึกษาวิธีราชการณวัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๘ ได้รับพระราชทานเลื่อนยศที่พระญาณรักขิตพระราชาคณะ วันที่ ๒๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๘ ได้ถวายพระพรลา วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๘ ได้ออกจากกรุงเทพฯ โดยทางรถไฟนครราชสีมา วันที่ ๑๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘ ถึงเมืองอุบลราชธานี ได้รับการต้อนรับแต่พระเดชพระคุณพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ แลข้าราชการทายกทายิกา เจ้าคณะเจ้าอธิการสมภาร อย่างเต็มที่ แลได้พักที่วัดสุปัฏน์ เมืองอุบลราชธานี วันที่ ๑๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘ ได้เชิญสารตราพระราชสีห์ไปถวายพระเดชพระคุณข้าหลวงต่างพระองค์ ๆ รับสั่งให้เจ้าพนักงานตั้งที่ประชุมณพระอุโบสถวัดสุปัฏน์ เกล้ากระหม่อมจึงมีหมายถึงพระอริยวงศ์เจ้าคณะใหญ่ ให้ออกหมายตามถึงเจ้าอธิการสมภารวัดใกล้เคียงทั้งราย แลมีฎีกาถวายพระเดชพระคุณข้าหลวงต่างพระองค์ กำหนดวันที่ ๒๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘ เวลาบ่าย ๒ โมง เปิดประชุม ครั้นถึงวันกำหนด พระเถรานุเถระทั่วไป ๓๐ รูป มีพระอริยวงศ์เจ้าคณะใหญ่เป็นประธาน ข้าราชการทายกทายิกามีพระเดชพระคุณข้าหลวงต่างพระองค์เป็นประธาน ได้พร้อมกันณพระอุโบสถวัดสุปัฏน์ เมื่อถึงเวลาแห่งการประชุมพระเดช

6

พระคุณเจ้าหลวงท่านพระองศ์ ทรงแสดงบรรยายกระแสพระบรมราชโองการ และทรงตักเตือนให้ผู้ทั้งหลายเกิดความปีติเต็มใจจบลงแล้ว โปรดเกล้าให้พระโยธีบริรักษ์อ่านสารตราพระราชสีห์ใหญ่และสารตราพระราชสีห์น้อย หม่อมอมรวงษ์วิจิตรอ่านสารตราเสนาธรรมการ ตราเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ตราเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายเหนือ พระมหาตาบาเรียนเอกอ่านหมายประกาศ [illegible] ข้อบังคับจัดการ และประกาศที่เกล้ากระหม่อมออกคำอธิบายเพิ่มเติมขึ้นใหม่ เสร็จแล้ว เกล้ากระหม่อมได้อธิบายวิธีเพื่อจัดการต่อไปให้ผู้ทั้งหลายทราบกระแสพระบรมราชประสงค์อีกวาระหนึ่ง บ่าย ๕ โมงเลิกประชุม ต่อไปได้เริ่มจัดการมีแผนกเป็นส่วน ๆ ดังต่อไปนี้

ภาคที่ ๑

ว่าด้วยภูมิฐาน

โดยทางราชการ มณฑลนี้แบ่งเป็น ๔ จังหวัด ๑ จังหวัดอุบล ๒ จังหวัดสระเกศ ๓ จังหวัดมหาสารคาม ๔ จังหวัดปาศักดิ์ จังหวัดอุบลมี ๓ เมือง คือ อุบลราชธานี ๑ ยโสธร ๑ เขมราฐ ๑ เมืองอุบลราชธานีแบ่งเป็น ๑๑ อำเภอ ชื่อปจิมอุบลนิคม ๑ อุตรอุบลนิคม ๑ บูรพาอุบลนิคม ๑ ทักษิณอุบลนิคม ๑ พระการ ๑ พนา ๑ เกษม ๑ พิบูลย์ ๑ ชนะไชย ๑ เสนางคนิคม ๑ ชานุมาร ๑ เมืองยโสธรแบ่งเป็น ๒ อำเภอ ชื่ออุทัย ๑ ประจิม ๑ เมืองเขมราฐแบ่งเป็น ๕ อำเภอ ชื่อเขมราฐใน ๑ เขมราฐนอก ๑ อำนาจเจริญ ๑ วารินชำราบ ๑ คำเขื่อนแก้ว ๑ รวมจังหวัดอุบล ๑๘ อำเภอ

จังหวัดสระเกษมี ๔ เมือง คือ สระเกษ ๑ ขุขันธ์ ๑ สังขะ ๑ สุรินทร์ ๑ เมืองสระเกษแบ่งเป็น ๔ อำเภอ ชื่ออุทัย ๑ [illegible] ๑ ประจิม ๑ ราษีไศล ๑ เมืองขุขันธ์แบ่งเป็น ๕ อำเภอ ชื่อ อุทัย ๑ [illegible] ๑ อุตตร ๑ ห้วยระสาร ๑ มโนไพร ๑ เมืองสังขะแบ่งเป็น ๕ อำเภอ ชื่อ สังขะ ๑ ศีขรภูมิ ๑

กระสังเหนือ ๑ กระสังใต้ ๑ ศีขรภูมิ ๑ เมืองสุรินทร์แบ่งเป็น ๔ อำเภอ ชื่อทักษิณ ๑ อุดร ๑ สุรินทร์ ๑ รัตนบุรี ๑ รวมจังหวัดสระเกษ ๑๘ อำเภอ

จังหวัดมหาสารคามมี ๕ เมือง คือ สุวรรณภูมิ ๑ ร้อยเอ็จ ๑ กาฬสินธุ์ ๑ มหาสารคาม ๑ กมลาไสย ๑ เมืองสุวรรณภูมิแบ่งเป็น ๕ อำเภอ ชื่อสุวรรณภูมิ ๑ เกษตร ๑ ปทัมภูมิ ๑ ทุรภักตร์ ๑ พนมไพร ๑ เมืองร้อยเอ็จแบ่งเป็น ๔ อำเภอ ชื่ออุทัย ๑ ประจิม ๑ สะระบุตร ๑ วัชบุรี ๑ เมืองกาฬสินธุ์แบ่งเป็น ๗ อำเภอ ชื่ออุทัย ๑ ประจิม ๑ ท่าขรยาง ๑ แซงบาดาล ๑ สหวิไชย ๑ ภูแล่นช้าง ๑ กุฉินารายณ์ ๑ เมืองมหาสารคามแบ่งเป็น ๔ อำเภอ ชื่ออุทัย ๑ ประจิม ๑ วาปีประทุม ๑ โกสุมพิไสย ๑ เมืองกมลาไสยแบ่งเป็น ๕ อำเภอ ชื่อเหนือ ๑ ใต้ ๑ เสลภูมิเหนือ ๑ เสลภูมิใต้ ๑ สหัสขันธ์ ๑ รวมจังหวัดมหาสารคาม ๒๕ อำเภอ

จังหวัดนครจำปาศักดิ์มี ๒ เมือง คือ นครจำปาศักดิ์ ๑ เดชอุดม ๑ เมืองนครจำปาศักดิ์แบ่งเป็น ๑๒ อำเภอ ชื่อปาศักดิ์ ๑ โดมประดิษฐ์ ๑ เมืองปัว ๑ โขงคอง ๑ สุขุมา ๑ อุทุมธาน ๑ มูลปาโมกข์ ๑ ศรีจันภูญา ๑ เสลำเภา ๑ ตระลิงชัย ๑ ธารา ๑ สยาโภค ๑ เมืองเดชอุดมแบ่งเป็น ๓ อำเภอ ชื่อบูรพา ๑ กลาง ๑ ประจิม ๑ รวมจังหวัดปาศักดิ์ ๑๕ อำเภอ

รวมทั้งมณฑลมี ๖๖ อำเภอ

ภาคที่ ๒

ว่าด้วยการคณะ

จังหวัดอุบล คงมีเจ้าคณะปกครองอยู่ ๒ เมือง อุบลราชธานี พระอริยกวี เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะรองไม่มี เมืองยโสธร พระครูวิจิตรโสธนาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ พระครูญาณวิสุทธิคุณ เจ้าคณะรอง เมืองเขมราฐไม่มีเจ้าคณะ จังหวัดสระเกษคงมีเจ้าคณะอยู่ ๒ เมือง เมืองขุขันธ์ พระครูธรรมจินดามหามุนีโคตวงศ์

เจ้าคณะใหญ่ พระครูเทวราชกวีวงศ์วราจาร เจ้าคณะรอง เมืองสุรินทร์ พระครูวิมลศีลพรต เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะรองไม่มี เมืองสังขะแลเมืองสระเกษยังไม่มีเจ้าคณะ จังหวัดมหาสารคามคงมีเจ้าคณะอยู่ ๒ เมือง เมืองสุวรรณภูมิ พระครูสุวรรณภูมิคณาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะรองไม่มี เมืองร้อยเอ็ดไม่มีเจ้าคณะใหญ่ มีแต่พระครูดุลยศีลพรตเจ้าคณะรอง เมืองมหาสารคาม เมืองกมลาไสย เมืองกาฬสินธุ์ ยังไม่มีเจ้าคณะ จังหวัดจำปาศักดิ์ไม่มีตัวเจ้าคณะแต่เมืองนครจำปาศักดิ์ ขึ้นเจ้าคณะใหญ่เมืองอุบลราชธานี ส่วนเมืองเดชอุดมยังไม่มีเจ้าคณะ

เกล้ากระหม่อมได้จัดตั้งให้เป็นแขวง เป็นหมวดไปแล้ว ๑๐ เมือง ที่จัดยังไม่เสร็จ ๔ เมือง คือ เขมราฐ ๑ มหาสารคาม ๑ กมลาไสย ๑ นครจำปาศักดิ์ ๑ ส่วนที่ยังไม่เสร็จนั้น ได้รับบาญชีโดยเลอียดแล้วสามเมือง แต่ตัวผู้จะรับน่าที่ยังไม่เข้ามารับคำชี้แจง การจัดแขวงและหมวดจึงค้างอยู่ ส่วนเมืองกมลาไสยยังไม่ได้รับบาญชีพระสงฆ์สามเณร เป็นแต่ได้รับรายงานโรงเรียน

ในสิบเมืองที่จัดเสร็จแล้วนั้น มี ๔๐ อำเภอ แต่คงมีเจ้าคณะผู้รับน่าที่อำเภอ ๓๔ รูป เพราะรวมอำเภอที่ใกล้กันแลที่เห็นว่ามีพระสงฆ์สามเณรน้อยควรว่ากล่าวกันทั่วถึงเข้าบ้าง ส่วนเจ้าอธิการหมวดและอุปัชฌายที่จัดเสร็จไปแล้วใน ๔๐ อำเภอนั้น มีเจ้าอธิการหมวด ๒๐๓ รูป มีอุปัชฌาย์ ๑๔๒ รูป ใน ร.ศ. ๑๑๙ นี้ รวมทั้งมณฑล ยกเมืองกมลาไสยเสีย คงมีวัดอยู่ ๑๕๕๗ วัด มีจำนวนพระสงฆ์ ๑๐๕๔๐ รูป สามเณร ๑๔๒๙๓ รูป ศิษย์คฤหัสถ์ ๖๒๔ คน ได้มีบาญชีรายชื่อเจ้าคณะแขวง เจ้าคณะหมวดอุปัชฌายสมภารอธิการศิษย์วัดโดยเลอียดส่งมาด้วยส่วนหนึ่ง ส่วนที่จัดยังไม่เสร็จนั้น คิดด้วยเกล้าว่าถึงฤดูแล้งคงจะเสร็จ การที่ตั้งเจ้าคณะให้เป็นพระครูมีชื่อนั้น เพราะเห็นด้วยเกล้าว่า ในมณฑลนี้ มีธรรมเนียมในพระสมมติเป็นต้นเมือง เมื่อตายแล้วหรือพระเถระในตำบลนั้น ๆ เห็นพร้อมกันว่าใครควรได้

๕

รัชสมบัติ ก็ตกกันขึ้นไปเป็นพระครู ตั้งชื่อว่าพระครูลูกขุนบาล บริบาล สังฆบาล หรือหลักคำ สังฆราชเป็นต้นตามชอบใจของผู้ที่ตั้งในสถานนั้น ๆ การตั้งเช่นนี้ยังใช้กันอยู่ เมื่อจะตั้งเจ้าคณะ จะไม่ตั้งแต่งให้ไว้เลี้ยง ก็จะไม่เป็นที่นิยมและจะไม่รู้ว่ามีเกียรติยศ จึงรับพระราชทานตั้งให้เป็นพระครูมีชื่อ แลมีวิเศษจากพระครูที่เขาตั้งกัน ด้วยออกหมายตั้ง ประกาศให้รู้ทั่วกันในหน้าที่นั้น ๆ แลขอให้ที่ว่าราชการออกหมายประกาศด้วย แลตั้งชื่อตรงกับอำเภอเพื่อให้รู้จักกันง่ายในทางราชการ คิดด้วยเกล้าว่า การตั้งตำแหน่งเช่นนี้ ไม่สำคัญอไรในเวลานี้ ที่ระบุได้นามว่าพระครูมีอยู่ทั้งนั้น ความมุ่งหมายก็เพียงแต่จะเทียบที่เจ้าคณะใหญ่ในหัวเมืองที่ยังไม่มีตัวแต่เจ้าคณะแขวงเท่านั้น

ที่เมืองอุบลราชธานี ได้จัดตั้งเจ้าคณะแขวง ๗ รูป เจ้าอธิการทิพย์วัดกลาง เป็นพระครูวิจิตยาคณิศร เจ้าอธิการลัยดวัดทุ่ง เป็นพระครูอุดรพิทักษ์คณะเขตร เจ้าอธิการกองวัดหลวง เป็นพระครูบูรพาเขตรวรคณินทร์ เจ้าอธิการเพ็งวัดแจ้ง เป็นพระครูทักษิณคณานุวัตร เจ้าอธิการวันวัดบ้านนาซี เป็นพระครูศรีรัฐคณินทร์ เจ้าอธิการบุญมาวัดโพธิ์ชนะไชย เป็นพระครูบวรชนะไชยคณานุศาสน์ เจ้าอธิการคงวัดบ้านกุดมอง เป็นพระครูธรรมราชเสนางคนิคม

เมืองยโสธร ๒ รูป พระปลัดทองวัดป่า เป็นพระครูวิบูลย์ธรรมานุวัตร พระสมุหบุดดาวัดไตรภูมิ เป็นพระครูอาณัติคนิคมเขตร

เมืองสระเกษ เทียบที่เจ้าคณะใหญ่ อธิการกันวัดบ้านยางเอือด เป็นพระครูสระเกษนครโรปการคุณ ว่าที่เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะแขวง ๓ รูป เจ้าอธิการอุดวัดหงษ์ เป็นพระครูสมบูรณ์วิริยมคณกิจ เจ้าอธิการสุวรรณวัดบ้านโพธิ์สาย เป็นพระครูอุทัยทิศคณวิจารณ์ เจ้าอธิการชาลีวัดบ้านไผ่แขวงราษีไศล เป็นพระครูบริบาลราษีไศล

10

๖

เมืองขุขันธ์ ๓ รูป เจ้าอธิการสอวัดกลันมิตร เมืองกันทรารักษ์ เปนพระครูกันทราจารอดิศร เจ้าอธิการก้อยวัดประทุมพิไสย เมืองอุทุมพร เปนพระครูอุทุมพรพิธานัย เจ้าอธิการแกววัดสำเภาทอง เมืองมโนไพร เปนพระครูมโนไพรพิทักษ์เขตร

เมืองสุรินทร์ ๒ รูป พระปลัดยุงวัดศาลาลอย เปนพระครูธรรมรัสสุรินทคณินทร พระวิเชียร วัดพรหมสุรินทร์

เมืองสังฆะ เทียบที่เจ้าคณะใหญ่ ๑ เจ้าอธิการคำวัดกลาง เมืองสังฆะ เปนพระครูสังฆบุรีคุณาภรณ์ ว่าที่เจ้าคณะใหญ่ เจ้าอธิการบุดสีวัดโพแขวง เมืองศีขรภูมิ เจ้าคณะแขวง

เมืองสุวรรณภูมิ ๔ รูป เจ้าอธิการจัน [illegible] เมืองสุวรรณภูมิ เปนพระครูสีหราชปทีปภูมินทร์ เจ้าอธิการชาลีวัดธาตุเมือง เกษตร เปนพระครูเมธินทร์เกษตรานุรักษ์ เจ้าอธิการม่าววัดกลาง เมืองพนมไพร เปนพระครูพิทักษ์พนมไพร เจ้าอธิการเหลาวัดสุทัศน์เมืองจตุรภักตรพิมาน เปนพระครูวิไสยพิมานมุขนิคมเขตร์

ภาคที่ ๓

ว่าด้วยการศาสนา

ในเวลานี้ การปฏิบัติของพระสงฆ์สามเณร ดูก็มีความเคารพยำเกรงซึ่งกันแลกันเรียบร้อยดี การไหว้พระสวดมนต์ก็ยังรักษาตามพื้นเดิม อุโบสถสังฆกรรมก็ไม่ละเมิน ผู้ทรงปาติโมกข์ก็ยังมีมาก จะเปนลุ่ม ๆ ดอน ๆ อยู่ก็แต่ผู้ที่อยู่ตามบ้านป่าเมืองดอน เพราะไม่มีหัวน่าจะชักจูง ส่วนผู้ปฏิบัติรักษาศีลสังวรธรรม เป็นแต่ถือตามกันโดยมาก ชอบฟังแต่วัตถุนิทานเรื่องต่าง ๆ ธรรมสุขุมมีผู้ชอบฟังน้อย มหาชาติเปนอย่างพอใจฟัง ถ้าถึงฤดูเดือนสามเดือนสี่ แทบจะมีกันทุกวัด เว้นแต่ไม่สามารถเท่านั้น หนังสือธรรมปฏิบัติและธรรมวินัย เกล้ากระหม่อมได้แจกแก่เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง เจ้าอธิการหมวดทั่วไป ยกแต่เมืองที่จัดยัง ไม่เสร็จเท่านั้น ในการ

11

ศาสนาเห็นด้วยเกล้าว่าคงจะดำเนิรขึ้นสู่ความเจริญช้าอย่างที่สุด เพราะเค้าเดิมเสื่อมทรามเสียมากแล้ว การที่จะสอบซ้อมฝึกหัดวาธิกิจระเบียบแบบให้ถูกอย่างประเทศอื่นใช้กัน อยู่ข้างจะลำบาก เพราะพื้นเดิมของภาษาลาวมีอักษรใช้อยู่ ๒๙ ตัว คือ ก ข ค ง จ ซ ด ต ถ ท น บ ป ผ ฝ พ ฟ ม ย ล ว ส ห อ ฮ เท่านี้เปนพอแก่คำพูดตามภาษา ถึงอย่างนั้น ถ้ามีครูเอาใจใส่ฝึกซ้อม ก็คงจะเรียบร้อยได้ แลการที่ได้ตั้งหมวดแขวงขึ้นได้ ก็เปนเหตุแห่งความเจริญได้ส่วนหนึ่ง แลเปนเครื่องสดวกแก่การปกครองด้วย ส่วนอธิกรณ์ในมณฑลนี้ ไม่สู้จะมีมาก ในปีหนึ่ง เจ้าคณะได้ชำระคงไม่มากกว่าสี่เรื่อง ควรนับว่าเปนประเทศสบายได้ส่วนหนึ่ง มีความลำบากอยู่แก่เจ้าคณะแต่การบาญชีเท่านั้น เพราะหัววัดผู้รับคำสั่งมีความสามารถไม่พอ ถึงจะส่งตัวอย่างให้ ก็คงเลอะมาอยู่อย่างนั้น

ภาคที่ ๔

ว่าด้วยการศึกษา

การเล่าเรียนตามพื้นเดิมของมณฑลนี้ มีแต่หนังสือลาวกับเขมร หนังสือไทยจะพออ่านออกเขียนได้ ก็มีแต่บุตรหลานผู้ว่าราชการ เมืองกรมการหรือภิกษุสามเณรที่แก่วัดเท่านั้น ครั้นมาถึงสมัยในระวางสิบปีเศษนี้ ข้าหลวงในกรุงออกไปรักษาราชการบ้านเมืองมากขึ้น ค่อยมีคนนิยมหนังสือไทยมากขึ้น แต่ถึงอย่างนั้น ก็ยังนิยมแต่ที่เมืองใหญ่ คิดประมาณผู้อ่านเขียนหนังสือไทยได้ ในมณฑลนี้ ชายฉกรรจ์อยู่ในร้อยละหนึ่งหรือสอง ที่รู้วิชาเลขอยู่ในร้อยละสองหรือสามเท่านั้น การเล่าเรียนซึ่งเปนไปอยู่ในทุกวันนี้ ที่เมืองอุบลราชธานี นับเปนที่หนึ่ง เพราะผู้นิยมในการเล่าเรียนมีมาก การเรียนหนังสือไทยตามวัด ก็มีอยู่ไม่ขาด ตามบ้านก็มีผู้สอนอยู่เสมอ ที่โรงเรียนนายหมู่ได้ตั้งสอนเด็กผู้ชายชาวบ้านมานานกว่า ๒๐ ปีแล้ว มีนักเรียน ๓๐ หรือ ๔๐ เสมอ มักมีแต่เด็กชาวตลาดเล่าเรียนโดยมาก

๘

ครั้นมาถึง ร ศ ๑๑๙ พระยาภักดีณรงค์ข้าหลวงได้จัดตั้งโรงเรียนวาสิกสถานขึ้นอีก ใน ร ศ ๑๑๖ เกล้ากระหม่อมได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งโรงเรียนอุบลวิทยาคมสอนภาษาไทยภาษามคธขึ้นอีก ใน ร ศ ๑๑๖ นั้น เกล้ากระหม่อมได้จัดตั้งโรงเรียนเมืองพนานิคมขึ้นอีก ให้ชื่ออุดมวิทยากร สอนทั้งไทยแลมคธ ร ศ ๑๑๗ ขุนประดิษฐประชัยผู้บัญชาการในพิมลสถาน ได้รับอนุญาตแต่พระเดชพระคุณข้าหลวงต่างพระองค์ จัดตั้งโรงเรียนขึ้นอีก ประกาศนามว่าโรงเรียนพิมลวิทยศาลา ×

ในศก ๑๑๙ นี้ ที่จังหวัดอุบล เกล้ากระหม่อมได้มอบพระอ้วน บาเรียนโท เปนผู้อำนวยการศึกษาในจังหวัดทั่วไป เธอ [illegible] ได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นอีก ๕ ตำบล คือ วัดสีทอง ๑ วัดทุ่ง ๑ วัดกลาง ๑ วัดบ้านกลาง ๑ วัดใต้ เมืองมหาชนะไชย ๑ รวมเก่าใหม่ ๑๐ ตำบล ในเดือนสิงหาคมนี้ ได้รับรายงาร มีจำนวนนักเรียนดังต่อไปนี้ โรงเรียนอุบลวิทยาคม เรียนภาษามคธ ธรรมบท ๒๒ คน บาลีเวยยากรณ์ ๓๑ คน พระทายาเรียนเอก พระอ้วนบาเรียนโท พระรัตน์เปาเรียนตรีเปนครู เรียนหนังสือไทย ๑๓๓ คน พระปลัดหรุ่นนักเรียนตรีพิเศษ พระวันนักเรียนตรีพิเศษ พระอ่ำนักเรียนตรีพิเศษ เปนครู โรงเรียนวาสิกสถาน มีนักเรียน ๓๘ คน จิตย์สมุหจำปาเปนครู โรงเรียนพิมลวิทยศาลา มีนักเรียน ๒๙ คน พระใบฎีกาด่วงเปนครู โรงเรียนบายหนู มีนักเรียน ๓๗ คน ชาย ๑๘ หญิง ๑๙ ยายหนูเปนครู โรงเรียนวัดสีทอง เรียนธรรมบท ๓ คน บาลีเวยยากรณ์ ๒ คน พระสงบาเรียนตรีเปนครู เรียนหนังสือไทย ๔๕ คน พระมาเปนครู วัดทุ่งมีนักเรียนภาษาไทย ๖๐ คน พระครูอุดรพิทักษ์คณะเดชเปนผู้จัดการแลเปนครู วัดกลางมีนักเรียน ๓๗ คน พระครูวิจิตรมาคณิศรเปนผู้จัดการ พระปลัดกุญเปนครู วัดบ้านกลางมีนักเรียน ๒๐ คน พระยูนนักเรียนตรีเปนผู้จัดการแลเปนครู โรงเรียนอุดมวิทยากร เรียนบาลีเวยยากร ๑๖ คน หนังสือไทย ๔๘ คน พระใบฎีกาสาเจ้าอธิการเปนผู้จัดการแลเปนครู เมืองชนะไชย มีนักเรียน ๑๙ คน พระครูบวร

๒

๙

ชนะไชยเปนผู้ทำการ พระนาคบัณฑิตกระกุลเปนครู รวมนักเรียนในจังหวัดอุบล ๕๑๓

ในจังหวัดจำปาศักดิ์ ได้ให้พระแก้วบาเรียนโทเปนผู้อำนวยการศึกษาในจังหวัด เธอได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัดมหาอารามราม มีนักเรียน ๔๘ คน สอนหนังสือชนะไชย พระแก้วบาเรียนโทเปนครู โรงเรียนวัดธาตุจำปาศักดิ์ มีนักเรียนหนังสือไทย ๒๙ คน เจ้าอธิการสีสุริวงเปนครู รวมนักเรียนในจังหวัดจำปาศักดิ์ ๗๗ คน

ในจังหวัดศรีสะเกษ ได้ให้พระรัตนบาเรียนตรีเปนผู้อำนวยการศึกษาในจังหวัด เจ้าอธิการนาได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัดพระโต มีนักเรียน ๓๐ คน เจ้าอธิการนาย เปนครูเอง ที่เมืองสุรินทร์ได้รับจดหมายพระครูวิมลศีลพรตผู้ช่วยข้าหลวง บอกว่า ได้ร่วมกันจัดตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัดพระยาสุรินทร์ พระวินัยธรเปนครู แต่หาได้บอกจำนวนนักเรียนมาไม่

ในจังหวัดมหาสารคาม ได้ให้พระธรรมบาเรียนเอกเปนผู้อำนวยการศึกษาในจังหวัด แลได้แต่งพระปลัดสีปัวให้เปนผู้ช่วยออกไปจัด ได้รับรายงารของพระปลัดปัวว่า ได้ร่วมด้วยพระครูกาลสินธุ์โนบคุณแลอุปฮาดผู้ช่วยข้าหลวง จัดตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัดกลางเมืองกาลสินธุ์ มีนักเรียนในชั้นต้นนี้ ๔๘ คน แลได้ร่วมด้วยท่านหลวงศักดิ์คำเมืองกมลาไสย จัดตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัดกลางเมืองกมลาไสย มีนักเรียน ๓๖ คน พระคองเปนครู

ส่วนแบบเรียนเร็วเล่มหนึ่งหนังสือมูล ที่พระราชทานไปนั้น ได้จำหน่ายแก่โรงเรียนอุบลวิทยาคม ๑๐๐ เล่ม โรงเรียนวาลิกสถาน ๔๐ เล่ม โรงเรียนสรรพวิทยศาลา ๑๐ เล่ม โรงเรียนบ้านหนู ๒๐ เล่ม โรงเรียนวัดมีทอง ๓๐ เล่ม โรงเรียนวัดทุ่ง ๒๕ เล่ม โรงเรียนวัดกลาง ๒๐ เล่ม โรงเรียนวัดบ้านเก่าร้าง ๑๐ เล่ม โรงเรียนอุดมวิทยากร ๒๐ เล่ม โรงเรียนเมืองชนะไชย ๒๐ เล่ม เมืองนครจำปาศักดิ์ ๕๐ เล่ม พระแก้วบาเรียนโทเปนผู้รับ เมืองสุรินทร์ ๕๐ เล่ม พระครู

(4)

๑๐

เทวราชครีวงษ์บำรุงญาณเปนผู้รับ เมืองศระเกษ ๕๐ เล่ม พระครูศระเกษเคโรปการคุณเปนผู้รับ เมืองสุรินทร์ ๕๐ เล่ม พระครูธรรมรสสุรินทร์คณิศรเปนผู้รับ เมืองสุวรรณภูมิ ๔๐ เล่ม พระปลัดแก้วเปนผู้รับ เมืองร้อยเอ็ด ๕๐ เล่ม พระครูวิจิมานุกุลเปนผู้รับ เมืองกาฬสินธุ์ ๕๐ เล่ม พระครูกาฬสินโธรโนมคุณเปนผู้รับ เมืองยโสธร ๕๐ เล่ม พระครูญาณวิสุทธิคุณเจ้าคณะรองเปนผู้รับ เมืองเดชอุดม ๑๐ เล่ม พระครูคุณเดชาจารย์เปนผู้รับ เมืองกมุทาไสย ๕๐ เล่ม เมืองมหาสารคาม ๕๐ เล่ม พระปลัดบุญเปนผู้รับไปจำหน่าย รวมที่จำหน่ายไปแล้ว ๗๙๕ เล่ม

เกล้ากระหม่อมได้จัดการตามน่าที่ของพระเดชพระคุณทานที่กำจัดความคิดศึกษาราษฎรฯนี้ ขอเปนทางแห่งความเจริญสืบไป ขอถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้เปนอัครศาสนูปถัมภ์ ทรงพระคุณอันประเสริฐ

ควรมิควรสุดแต่จะโปรด

ลงนาม พระญาณรักขิต

ผู้อำนวยการศึกษามณฑลตวันออกเฉียงเหนือ

(15)

[illegible] พิมพ์

[illegible]

ที่ ๑๐๗/๒๒ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๘ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ว่า ฝ่าพระบาท

มี[illegible] ที่ ๔๑/๑๒๒ ลงวันที่ ๒๐ สิงหาคม ถวายรายงานพระ

ลายพระหัตถ์

ญาณรักขิตผู้อำนวยการศึกษามณฑลอีสาน มานั้น ทรงทราบฝ่าละออง

ธุลีพระบาทแล้ว [redacted] มีพระกระแสว่า พระญาณรักขิตมีความพยายาม

ดีมาก

ควรมีตราแล้วแต่จะโปรด

16

ที่ ๕/๒๘

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๗ สิงหาคมรัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ขอถวายพระพร

อาตมภาพขอพระราชทานถวายรายงาร ตรวจจัดการคณะการพระศาสนา แลการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายดี มหานุนายก ซึ่งยื่นเมื่อครั้งลาสิกขาบทแล้ว

ตามรายงารนี้ การคณะมีว่า ผู้อำนวยการได้จัดเสร็จแล้ว ในส่วนการปกครองตามท้องที่ แต่วัดทั้งหลายอยู่ข้างจะทรุดโทรมมาก แลตั้งอยู่ไม่มั่นคง เพราะเหตุต่าง ๆ เพราะโรคบ้าง เพราะทุพภิกขภัยบ้าง เพราะอุทกภัยบ้าง

การพระศาสนา กล่าวเปนพื้นทั่วไป ทรามกว่าในมณฑลใน ๆ มาก เพราะไม่มีหนังสือแสดงข้อปฏิบัติแลสำหรับสั่งสอน แลขัดสนด้วยสมณบริกขาร ถึงกับบวชเปนสามเณรแต่บางแห่งไม่ต้องมีจีวรก็ได้ แต่พระสงฆ์นิยมในความปฏิบัติ พอใจได้ถามด้วยข้อวินัยวัตร แลสั่งสอนกันตามได้ยินได้ฟังมาแต่สำนักอาจารย์ การทำอุโบสถแลเจริญภาวนา บางวัดก็มีเปนนิตย์ บางวัดก็มีแต่ในพรรษกาล การแสดงธรรมไม่มีเปนพื้น เพราะไม่มีหนังสือเทศนาจะแสดง แลประชุมชนก็เปนพวกจีนโดยมาก พวกที่เปนอุบาสกอุบาสิกา ก็เปนแต่ได้รักษาศีลเท่านั้น ผู้อำนวยการได้แนะนำในการปฏิบัติตามพระวินัย แลได้แสดงธรรมสั่งสอนในระวางที่ออกไปจัดการคราวก่อนกับคราวหลัง การพระศาสนาค่อยเจริญขึ้น วัดที่จัดธรรมเนียมดีมีขึ้นหลายวัด แลมีผู้นิยมในความปฏิบัติขึ้นมาก

ส่วนการศึกษา ไม่เจริญได้ เพราะเหตุต่าง ๆ วัดร่วงโรย ไม่ตั้งเปนหลักฐาน มีโรคบ้าง ทุพภิกขภัยบ้าง อุทกภัยบ้าง ผลัดเปลี่ยนกันเกิดขึ้น ราษฎรยังไม่แลเห็นประโยชน์ในการศึกษา ทั้งยากจนไม่มีกำลังพอจะอุดหนุนทั่วไป หาหนังสือเรียนแลครูผู้สอนยาก โรงเรียนที่ได้ตั้งขึ้นแล้วในคราวก่อน ต้องเลิกบ้าง ร่วงโรยไปบ้าง ที่ทรงอยู่ได้น้อย ถึงอย่างนั้นคนเรียนก็ไม่คงที่ แลในคราวนี้ ผู้อำนวยการแต่แลผู้ไปด้วยผลัดกันป่วย แลบางคราวก็ติดน้ำท่วม จึงทำการไม่ได้เต็มเวลา

นายศึกษานุนายก เมื่อครั้งยังเปนภิกษุแลเปนผู้อำนวยการ ได้รับพระราชทานจัดการคณะการพระศาสนาแลการศึกษา ฉลองพระเดชพระคุณ ตามสติกำลัง ขอพระราชทานถวายพระราชกุศล

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

ขอถวายพระพร

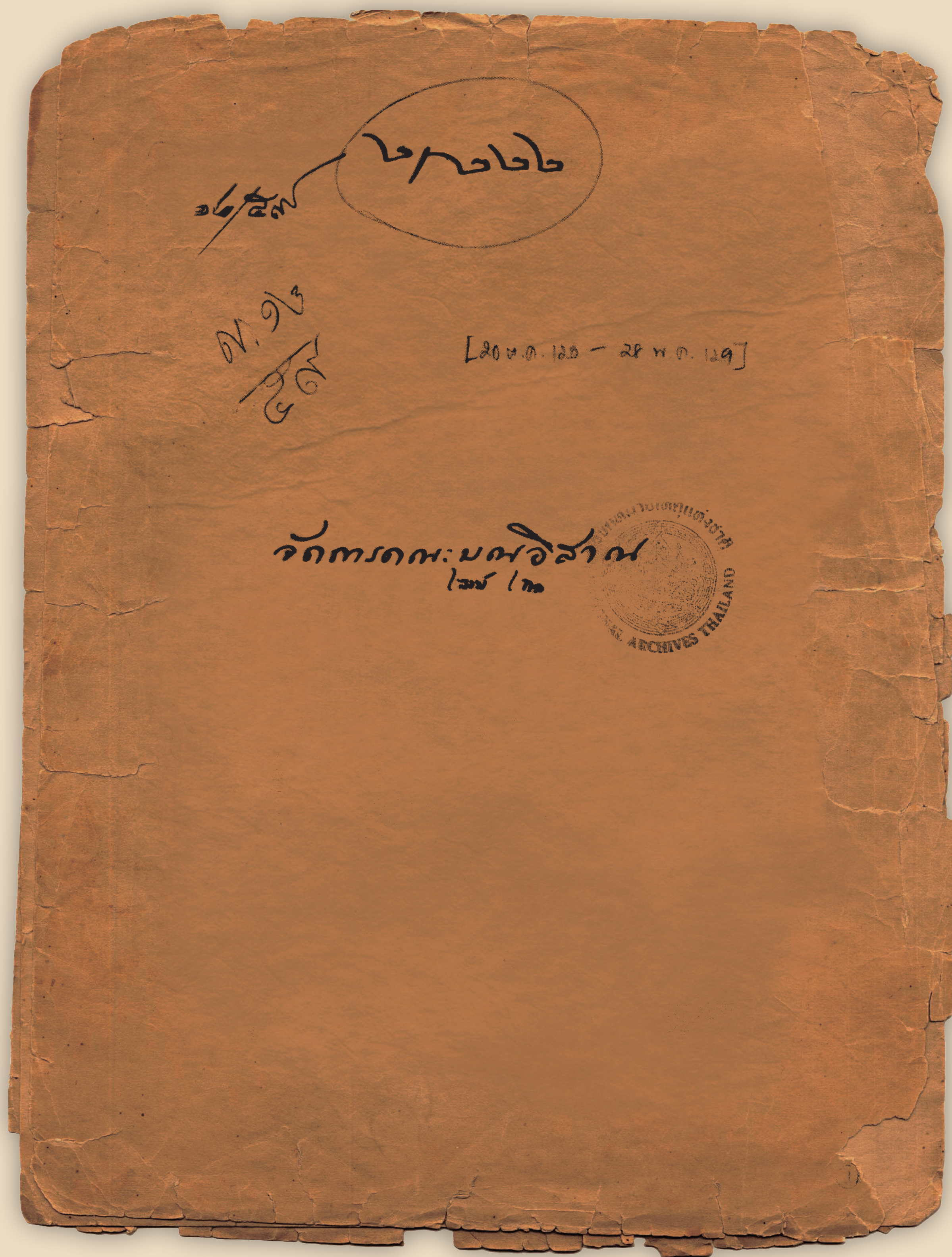
กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(18)

จัดการคณะสงฆ์มณฑลอิสาณ

จัดการคณะมณฑลอิสาณ
ARCHIVES THAILAND

ที่ ๕/๑๑๘

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๕ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ทูลกรมขุนสมมตอมรพันธุ์

ขอส่งสำเนารายงานจัดการคณะการพระศาสนาแลการศึกษา ในมณฑลอีสาน แลมณฑลอุดร ในศก ๑๒๐ มาเพื่อลงในราชกิจจานุเบกษา

๒

ที่ ๑/๔๘ วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๕ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ขอถวายพระพร

ด้วยพระญาณรักขิต ผู้อำนวยการศึกษามณฑลอีสาน ส่งรายงารจัดการคณะแลการศึกษาในมณฑลนั้น จำนวนศก ๑๒๐ แลขอพระราชทานถวายพระราชกุศล

ตามรายงารนี้ การคณะ ส่วนปกครองท้องที่ ได้จัดแล้วโดยมาก ยังแต่ในอำเภอชานุมาน แขวงเมืองอุบลราชธานี กับในเมืองกมลาไสย แลเมืองนครจำปาศักดิ์ ตามบาญชีที่สำรวจได้ในมณฑลนี้ มีวัด ๒๖๐ วัด พระสงฆ์ ๑๑๗๘ รูป สามเณร ๑๕๔๗ รูป ศิษย์ ๔๓๗ คน แปลกจากมณฑลอื่น เพราะมีสามเณรมากเกิน แลมีศิษย์วัดน้อยเกิน ที่ควรลงสันนิษฐานว่า เป็นธรรมเนียมที่ผู้จะอยู่เป็นศิษย์วัด ย่อมบวชเป็นสามเณร

ส่วนการศึกษา มีโรงเรียน ๔๘ ตำบล มีนักเรียน ๒๓๖ คน ผู้อำนวยการมณฑลได้ตั้งผู้อำนวยการในบริเวณไว้เป็นผู้ช่วยจัด บริเวณละรูป เทียบกับในศกหลัง มีโรงเรียนมากขึ้น ๓๒ ตำบล นักเรียนมากขึ้น ๑๖๓๒ คน

อาตมภาพขอพระราชทานถวายรายงารของพระญาณรักขิต มาพร้อมกับจดหมายฉบับนี้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

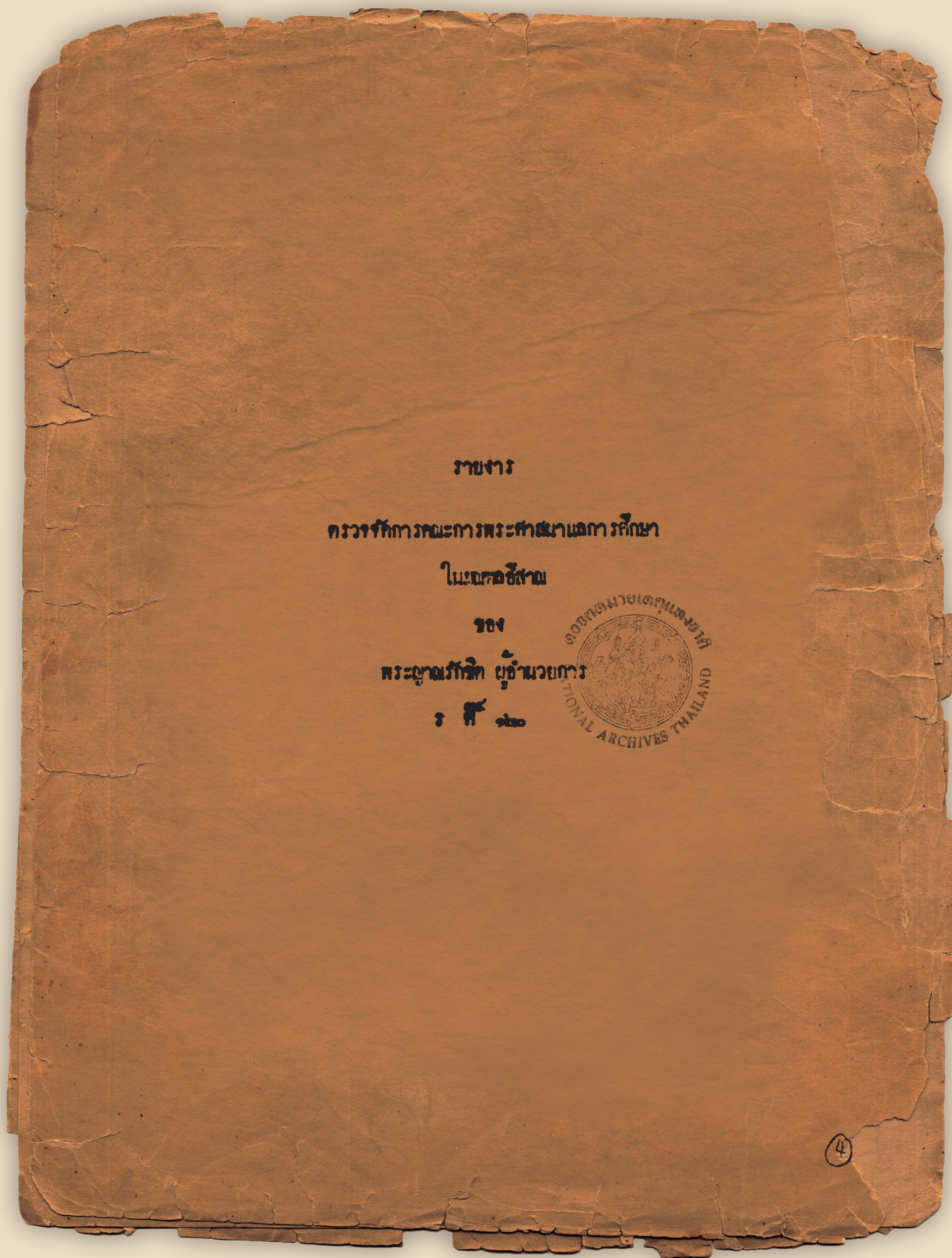
ขอถวายพระพร

๓

รายงานตรวจจัดการ
พระศาสนาแลการศึกษา

รายงาน

ตรวจจัดการคณะการพระศาสนาแลการศึกษา

ในมณฑลอีสาน

ของ

พระญาณรักขิต ผู้อำนวยการ

ร ศ ๑๒๐

4

ที่ ๔๔ ที่วัดสุปัฏน์ อุบล

วันที่ ๒ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

เกล้ากระหม่อมพระญาณรักขิต ผู้อำนวยการศึกษาแลการพระสาศนา มณฑลอีสาน

ขอประทานทำรายงาน การคณะแลการศึกษา จำนวนศก ๑๒๐ ถวาย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ผู้ทรงเปนประธานในการคณะแลการสาศนาแลการศึกษา ในหัวเมืองมณฑล กรุงเทพ ฯ แลในมณฑลหัวเมืองตลอดพระราชอาณาจักร เพื่อได้ทรงนำขึ้น ถวายแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ซึ่งเปนเอกอัคสาสนูปถัมภก ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

ด้วยเกล้ากระหม่อม ได้จัดการเพิ่มเติมแลแก้ไขขึ้นบ้างตามสมควร แก่ภูมิประเทศ ฉลองพระเดชพระคุณ ตามความสามารถ เปนไปได้เพียง เท่านี้ ก็อาไศยพระบรมราชานุภาพจึงสำเร็จได้โดยสดวก ขอพระราชทาน ถวายส่วนพระราชกุศล แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ซึ่งเปนเอกอัค สาสนูปถัมภก ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

พระญาณรักขิต

ผู้อำนวยการศึกษามณฑลอีสาน

การคณะ

ปริเวณอุบล ๓ เมือง

เมืองอุบล ๑๑ อำเภอ พระอริยกระวี เปนเจ้าคณะเมือง มีวัด ๕๕๑ วัด พระสงฆ์ ๓๑๐๗ รูป สามเณร ๕๐๕๙ รูป ศิษย์ ๔๗๖ คน

จัดตั้งเปนแขวง ๗

พระครูปัจฉิมาคณิศร เปนเจ้าคณะแขวงอำเภอปัจฉิมอุบลนิคม มีวัด ๑๑๑ วัด จัดเปน ๑๕ หมวด พระครูอุดรคณเกศ เปนเจ้าคณะแขวง อำเภออุตรอุบลนิคม มีวัด ๙๒ วัด จัดเปน ๘ หมวด

พระครูบูรพาเขตรวรคณินทร เปนเจ้าคณะแขวงอำเภอบุรพอุบลนิคม มีวัด ๙๘ วัด จัดเปน ๑๐ หมวด

พระครูทักษิณคณานุวัตร เปนเจ้าคณะแขวงอำเภอทักษิณอุบลนิคม มีวัด ๖๖ วัด จัดเปน ๗ หมวด ฝากอำเภอพิบูลเขื่อนด้วย เพราะอำเภอพิบูลย์ มี ๑๕ วัด จัดเปน ๒ หมวด

พระครูศรีวิฐคณินทร เปนเจ้าคณะแขวงอำเภอเกษม อำเภอตระการ อำเภอพนา อำเภอเกษม มีวัด ๒๒ วัด จัดเปน ๒ หมวด อำเภอตระการ มีวัด ๓๓ วัด จัดเปน ๓ หมวด อำเภอพนามีวัด ๓๕ วัด จัดเปน ๓ หมวด

พระครูชนไชยคณานุสาศ เปนเจ้าคณะแขวงอำเภอชนไชย มีวัด ๕๙ วัด จัดเปน ๗ หมวด

พระครูธรรมราชเสนานิคม เปนเจ้าคณะแขวงเสนางนิคม มีวัด ๒๐ วัด จัดเปน ๒ หมวด

อำเภอชานุมารยังไม่ได้จัด พระอริยกระวีธุรเถาเองนี้จะไปจัด

6

๒

เพราะเปนอำเภอเล็กน้อย อยู่ใกล้ ที่กันดารด้วย

เมืองยะโสธร พระครูจิตรวิโสธนาจารย์ เปนเจ้าคณะเมือง มีวัด ๑๐๔ วัด พระสงฆ์ ๕๘๒ รูป สามเณร ๘๕๕ รูป ศิษย์ ๓๔ คน มี ๒ อำเภอ จัดเปนคณะแขวง ๒

พระครูอาณัติ์นิคมเขตร เปนเจ้าคณะแขวงอำเภอฤๅชัย มีวัด ๗๙ วัด จัดเปน ๔ หมวด

พระครูวิบูลยธรรมานุวัตร เปนเจ้าคณะแขวงอำเภอประจิม มีวัด ๓๕ วัด จัดเปน ๔ หมวด

เมืองเขมราฐ ๕ อำเภอ

พระครูเขมรัฐานุรักษ์ ว่าที่เจ้าคณะเมือง มีวัด ๑๔๕ วัด พระสงฆ์ ๕๘๘ รูป สามเณร ๑๒๐ รูป

พระครูเขมรัฐาภิรักษ์ฤๅชัย เปนเจ้าคณะแขวงอำเภอฤๅชัย มีวัด ๓๐ วัด จัดเปน ๕ หมวด ฝากอำเภอวารินทร์อำเภอโขงเจียมด้วย เพราะอำเภอวาริน มี ๒๓ วัด จัดเปน ๓ หมวด อำเภอโขงเจียม ๖ วัด หนึ่งหมวด

พระครูเขมรัฐาธิปโตรปัจฉิมเขตร เปนเจ้าคณะแขวงอำเภอประจิม มีวัด ๓๓ วัด จัดเปน ๗ หมวด

พระครูวุฒิเคหคณาจารย์ เปนเจ้าคณะแขวงอำเภออำนาจ มีวัด ๕๓ วัด จัดเปน ๙ หมวด

ปริเวณขุขันธ์ ๓ เมือง

เมืองขุขันธ์ ๔ อำเภอ

พระครูธรรมจินดามหามุนีโคตมวงษ์ เจ้าคณะเมือง มีวัด ๘๒ วัด

7

๘

ศิษย์ ๑๑๕ คน รวมทั้งมณฑล มีวัด ๒๐๖๐ ตำบล พระสงฆ์ ๑๑๗๖๘ รูป สามเณร ๑๕๘๘๘ รูป ศิษย์ ๘๓๗ คน เจ้าคณะผู้บันดาศักดิ์ พระราชาคณะ ๑ พระครู ๘ พระครูเจ้าคณะแขวง ผู้อำนวยการได้จัดตั้ง ๓๗ รูป เจ้าอธิการ หมวด ๒๑๙ รูป อุปัชฌาย์ ๒๕๓ รูป มีจำนวนพระสงฆ์สามเณรศิษย์เจ้าคณะ อุปัชฌาย์ แลตำบล แจ้งอยู่ในตารางข้างท้ายแล้ว

การศึกษา

บริเวณอุบล

เมืองอุบลมีโรงเรียน ๑๑ ตำบล

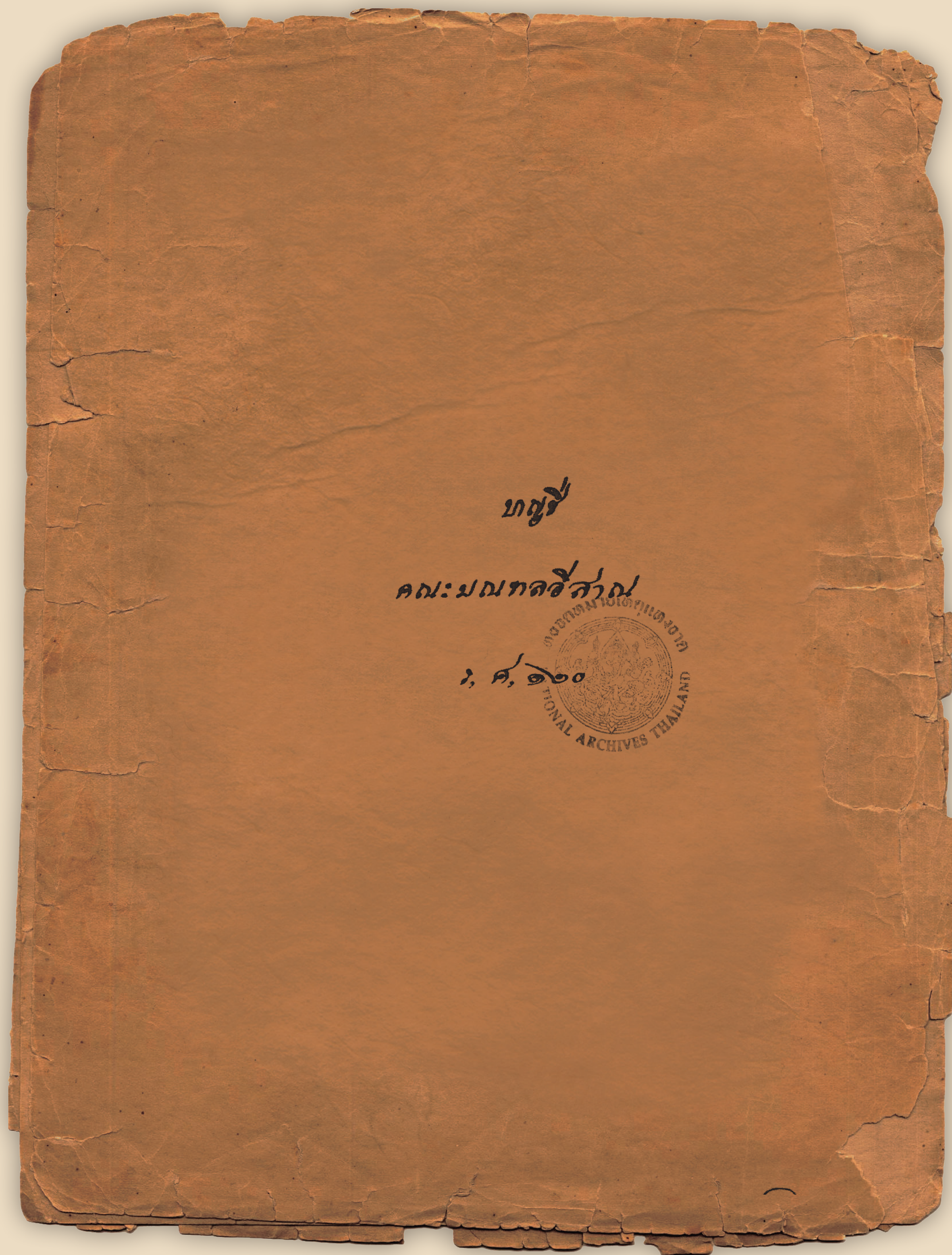
อุบลวิทยาคม วัดสุปัฏน์ ตำบล ๑ พระอริยกระวี จัดตั้งขึ้นที่วัดศรีทองตำบล๑ นายร้อยเอกขุนประหัตปรปักษ์ จัดตั้งขึ้นที่ป่าคุกตำบล ๑ พระยาภักดีณรงค์ จัดตั้งขึ้นที่จวนเจ้าเมืองเก่าตำบล ๑ ญาลิกาหนู จัดตั้งขึ้นที่ศาลาท่าหลวง ตำบล ๑ อำเภออุตรูปลนิคม พระครูอุตรคณเกณฑ์ จัดตั้งขึ้นที่วัดทุ่งตำบล ๑ อำเภอปจิมูปลนิคม พระครูปจิมาคณิศร จัดตั้งขึ้นที่วัดกลาง แต่ไม่สามารถจะรักษาได้ จึงได้ย้ายไปตั้งวัดใต้ พระปลัดหรุ่นเป็นผู้จัดการ เป็นตำบล ๑ อำเภอชนะไชย พระครูชนะไชยคณานุศาสน์ จัดตั้งขึ้นที่วัดใต้ตำบล ๑ อำเภอพนา ได้จัดตั้งขึ้นที่วัดพระเหลาเทพนิมิตรตำบล ๑ อำเภอตระการ หลวงวารุนิวกิจตระการ จัดตั้งขึ้นที่วัดตระการตำบล ๑ อำเภอพิบูลย์ พระบำรุงราษฎร จัดตั้งขึ้นที่วัดกลางตำบล ๑

เมืองยโสธร มีโรงเรียน ๓ ตำบล

ในเมือง ขุนราญอริทัพข้าหลวง จัดตั้งขึ้นที่ศาลาน่าทำเนียบตำบล ๑ อำเภอประจิม พระครูวิบูลยธรรมานุวัตร จัดตั้งขึ้นที่วัดธาตุ ตำบล ๑ อำเภอ

บาญชีคณะมณฑลอีสาณ

บญชี
คณะมณฑลอีสาณ
ร, ศ, ๑๒๐
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
TIONAL ARCHIVES THAILAND

ก.

จำนวนวัด แลพระสงฆ์ สามเณร ศิษย์

ในหัวเมืองมณฑลอีสาน ศก ร.ศ. ๑๒๐

เมือง	อำเภอ	มีวัด	มีคนในวัด			เจ้าคณะ			อุปัชฌาย์	หมายเหตุ
			พระ	เณร	ศิษย์	คักดิ์	แขวง	หมวด		
อุบลราชธานี	ปัจฉิมอุบลนิคม	๑๑๐	๗๐๘	๑๐๓๑	๗๐	๑	๑	๑๕	๑๖	
	อุตตรอุบลนิคม	๕๒	๕๔๐	๘๑๑	๕๒		๑	๘	๘	
	บูรพอุบลนิคม	๔๘	๖๔๔	๑๑๓๖	๒๘๓		๑	๑๐	๑๑	
	ทักษิณอุบลนิคม	๖๖	๓๓๔	๕๘๕	๕๖		๑	๗	๗	
	เกษม	๒๒	๑๒๑	๑๖๑			๑	๒	๓	
	ตระการ	๓๓	๑๘๖	๓๑๖	๑๒			๓	๓	
	พนา	๓๕	๑๘๐	๓๕๒	๒			๓	๓	
	พิบูลย์	๑๕	๘๖	๑๓๖	๒			๑	๑	
	ชนไชย	๕๖	๒๐๘	๔๑๔	๑		๑	๗	๘	
	เสนางคนิคม	๒๐	๖๐	๖๔			๑	๒	๓	
รวม	๑๐	๕๕๑	๓๐๖๗	๕๐๕๖	๔๗๑	๑	๗	๕๘	๖๓	
ขุขันธ์	อุทัยขุขันธ์	๗๖	๔๐๓	๕๗๖	๘	๑	๑	๔	๘	
	ประจิม "	๓๕	๑๗๖	๒๗๖	๓๐		๑	๔	๕	
รวม	๒	๑๑๔	๕๘๒	๘๕๕	๓๘	๑	๒	๘	๑๓	
เขมราฐ	อุทัยเขมราฐ	๓๐	๑๔๔	๑๗๒		๑	๑	๕	๕	
	วารินทร์	๒๓	๘๒	๖๐				๓	๓	
	โขงเจียม	๖	๒๑	๑๖				๑	๑	
	ประจิมเขมราฐ	๓๓	๑๑๘	๔๘๖			๑	๗	๗	
	อำนาจ	๕๓	๒๒๓	๔๗๓			๑	๕	๕	
รวม	๕	๑๕๕	๕๘๘	๑๒๔๐		๑	๓	๒๕	๒๕	
รวมบริเวณ-อุบล	๑๗	๘๑๐	๔๒๓๗	๗๑๕๕	๕๐๖	๓	๑๒	๙๑	๑๐๑	

33

ข.

รำนวนเจ้าคณะแลอุปัชฌาย์

ในหัวเมืองมณฑลอีสาณ — ตั้น ร.ศ. ~~๑๑๙~~ ๑๒๐

เมือง		อธิการหมวด	อุปัชฌาย์	ชื่อวัด	ตำบล	อำเภอ	หมายเหตุ
อุบลราชธานี	พระวิบกระวี เจ้าคณะเมือง		พระวิบกระวี	สีทอง	เมืองอุบลราชธานี	ปัจฉิมบุปผนิคม	
		เจ้าอธิการเคน	เจ้าอธิการเคน	โพนงาม		"	
		" " สิง	" " สิง	หนองบ่อ		"	
		" " ทิม	" " ทิม	สีทอง		"	
		" " ดอน	" " ดอน	เชียง		"	
		" " ซาสี	" " ซาสี	บ้านโพนทอง		"	
		" " สี	" " สี	บ้านหวนา		"	
		" " สิ้ง	" " สิ้ง	สีปากนา		"	
		" " พรมมา	" " พรมมา	บ้านหนองแหน		"	
		" " คณ	" " คณ	บ้านป่าข่า		"	
		" " วันสี	" " วันสี	บ้านผักแว่น		"	
		" " สี	" " สี	บ้านกลาง		"	
		" " ค่อน	" " ค่อน	บ้านนาห่อม		"	
		" " สี่อ	" " สี่อ	บ้านแคนน้อย		"	
		" " ม่ป	" " ม่ป	บ้านยางขี้นก		"	
		" " สี	" " สี	บ้านแขม		"	
		เจ้าอธิการจันดา	เจ้าอธิการจันดา	บ้านหนองไหล		อุตตรูปลนิคม	
		" " ทอง	" " ทอง	บ้านมะหาว		"	
		" " ตั่น	" " ตั่น	บ้านหนองช้าง		"	
		" " ฟั่น	" " ฟั่น	บ้านสร้างมิ่ง		"	
		" " บุดดา	" " บุดดา	บ้านโพนเมือง		"	
		" " ไหม่น	" " ไหม่น	บ้านไผ่ใหญ่		"	
		" " กา	" " กา	บ้านโพนเมืองค้า		"	
		" " สี	" " สี	บ้านคำ		"	

38

ข.

จำนวนเจ้าคณะแลอุปัชฌาย์

ใน หัวเมืองมณฑลอีสาณ

ศก ร.ศ. ๑๑๙ / ๑๒๐

เมือง	เจ้าคณะ	เจ้าอธิการหมวด	อุปัชฌาย์	ชื่อวัด	ตำบล	อำเภอ	หมายเหตุ
อุบลราช-ธานี	พระครูบรมาเจตรอรคณินทร์ ฯ.		พระครูบรมา-เจตรอรคณินทร์	หลวง	เมืองอุบล-ราชธานี	ปูพพุปลนิคม	
		เจ้าอธิการทน	เจ้าอธิการทน	บ้านเหล่าเสือโก้ก		"	
		" " สิง	" " สิง	บ้านขามน้อย		"	
		" " ทิม	" " ทิม	บ้านแสง		"	
		" " โส่	" " โส่	บ้านคำไฮใหญ่		"	
		" " คุย	" " คุย	บ้านผาแก้		"	
		" " พรหมมา	" " พรหมมา	บ้านหามน		"	
		" " สี	" " สี	บ้านเสิงสาน		"	
	พระครูปลัดนิมาคณิศร ฯ.		พระครูปลัดนิมา-คณิศร	วัดกลาง	เมืองอุบล	"	
	พระครูอดรพิทักษ์คณะเดช		พระครูอดรพิทักษ์คณะเดช	วัดท่อ	"	"	
	พระครูทักษิณคณานุวัตร ฯ.		พระครูทักษิณคณานุวัตร	วัดแจ้ง	"	"	
		เจ้าอธิการสีดา		วัดสุทัศน์	"	"	
		" " สิง		วัดประทุม	"	"	
		" " คุณ		วัดเหนือเทิง	"	"	
		" ธรรมปาล	เจ้าอธิการธรรมปาล	วัดป่าน้อย	"	"	
		เจ้าอธิการสี	เจ้าอธิการสี	บ้านคำขวาง		ทักษิณอุปลนิคม	
		" " เสน	" " เสน	บ้านโพ		"	
		" " กอง	" " กอง	บ้านสว่าง		"	
		" " ทา	" " ทา	บ้านบุ่งหวาย		"	
		" " สีม	" " สีม	บ้านหนองไฮ		"	
		" " พล	" " พล	บ้านผึ้ง		"	
		" " สิง	" " สิง	บ้านสร้างแก้ว		"	

39

ข.

รายนามเจ้าคณะแลอุปัชฌาย์

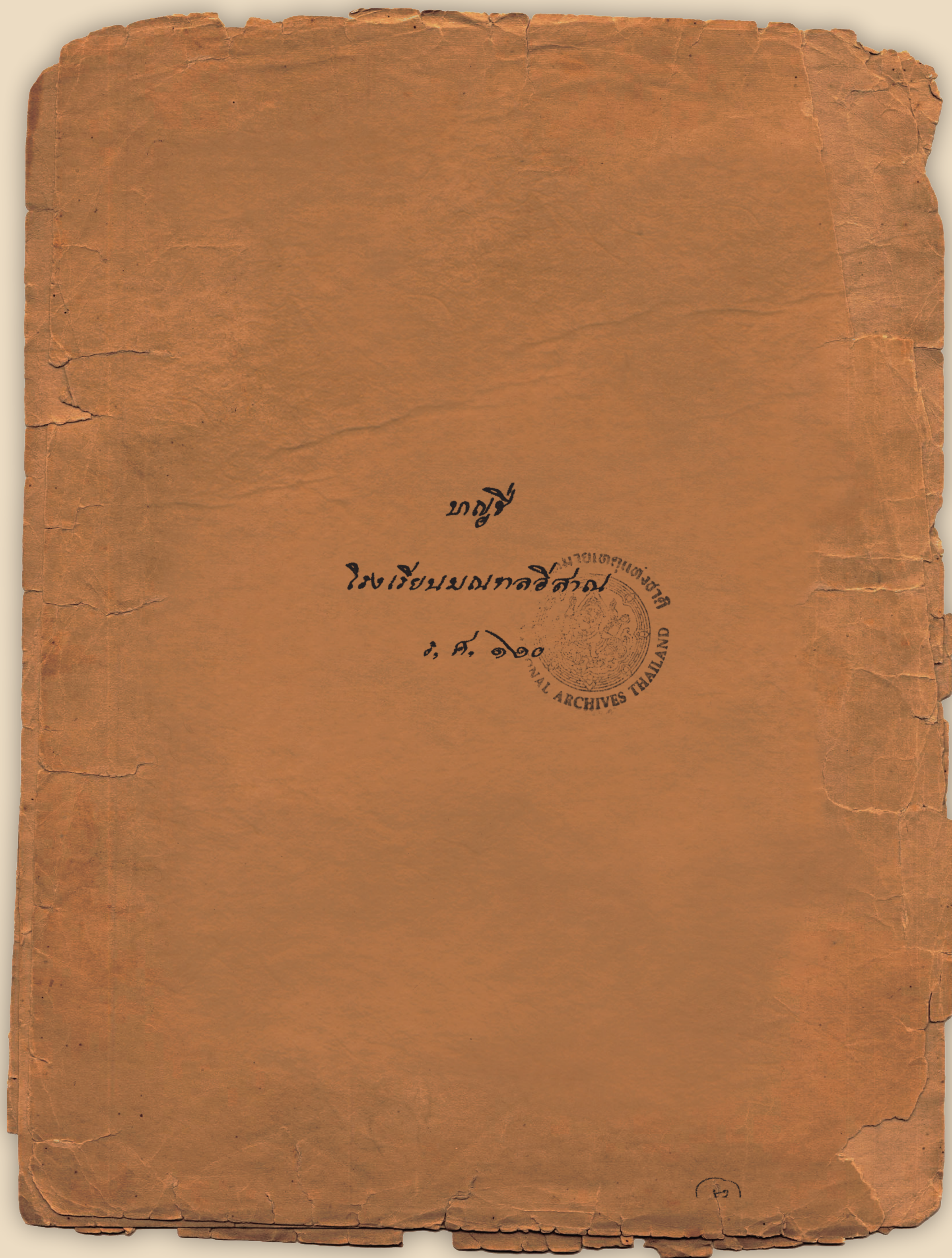
ในหัวเมืองมณฑลอีสาณ ต้น ร.ศ. ๑๒๐

เมือง	เจ้าคณะบันดาศักดิ์แลแขวง	เจ้าอธิการหมวด	อุปัชฌาย์	ชื่อวัด	ตำบล	อำเภอ	หมายเหตุ
อุบลราชธานี	พระครูศรีวรร -คณินทร์ ฯ		พระครูศรีวรร คณินทร์	เมืองเกษม		เกษม	
		เจ้าอธิการอิ่น	เจ้าอธิการอิ่น	บ้านนาซี		"	
		" " สิง	" " สิง	บ้านจุหลุ		"	
		เจ้าอธิการสีดา	เจ้าอธิการสีดา	บ้านสะพือ		ตระการ	
		" " อิ่น	" " คิ่น	บ้านกุยกอน		"	
		" " คำ	" " คำ	บ้านกุง		"	
		เจ้าอธิการอ่อน	เจ้าอธิการอ่อน	เมืองพนา		พนา	
		" " สี	" " สี	บ้านจานลาน		"	
		" " จิ่น	" " จิ่น	บ้านตาปเปีย		"	
		เจ้าอธิการลา	เจ้าอธิการลา	เมืองพิบูลย์		พิบูลย์	ฟากกับเมือง อุบล
	พระครูบวรชะนะไชย คณานุสาสน์		พระครูบวรชะนะไชย คณานุสาสน์	หอกลอง	ชะนะไชย	ชะนะไชย	
		เจ้าอธิการสิง	เจ้าอธิการสิง	ค่าย	"	"	
		" " ทิม	" " ทิม	บ้านจานใหญ่		"	
		" " คุน	" " คุน	บ้านโพนโก้		"	
		" " ท้าว	" " ท้าว	บ้านพงเค้า		"	
		" " พรม	" " พรม	บ้านบ่อแก		"	
		" " คำภา	" " คำภา	บ้านโพนเมือง		"	
		" " อินสี	" " อินสี	บ้านดอนน้ำใส		"	
	พระครูธรรมรักษ์ -เสนานิคม ฯ		พระครูธรรมรักษ์ เสนานิคม	เมืองเสนา-นิคม	เสนานิคม	เสนานิคม	
		เจ้าอธิการคง	เจ้าอธิการคง	บ่อระพา	"	"	
		" " ทอง	" " ทอง	สีบุญเรือง	"	"	

40

บาญชีโรงเรียนมณฑลอีสาณ

บาญชี

โรงเรียนมณฑลอีสาณ

ร, ศ, ๑๒๐

(๒)

ค.

จำนวนโรงเรียนพร้อมทั้งนักเรียนอาจารย์ ผู้จัดการ ผู้บำรุง

ในหัวเมืองมณฑลอีสาณ ศก ร.ศ. ๑๒๐

เมือง	อำเภอ	โรงเรียนวัด	นักเรียน	อาจารย์	ผู้จัดการ	ผู้บำรุง	หมายเหตุ
อุบลราชธานี	ทักษูบลนิคม	๕	๓๒๔	๑๒	๕	๑	
	อุตตรูบลนิคม	๑	๗๐	๓	๑		
	ทักษูบลนิคมปะ.	๑	๑๖๐	๔	๑		
	พนา	๑	๗๐	๓	๑		
	ม่ะไชย	๑	๒๒	๓	๑		
	พิบูลย์	๑	๓๐	๑	๑		
	ตระการ	๑	๓๗	๑	๑		
รวม		๑๑	๗๑๓	๒๗	๑๑	๑	
ยะโสธร	ประจิมยะโสธร	๒	๖๖	๖	๒		
	อุไทย	๑	๒๖	๓	๑		
รวม		๓	๙๒	๙	๓		
เขมราฐ	อุไทย	๑	๖๓	๑	๑		
รวมบริเวณอุบล		๑๕	๘๖๘	๓๗	๑๕	๑	
ขุขัน	ขุขัน	๒	๑๐๐	๔	๓		
สระเกษ	กลางสระเกษ	๑	๕๖	๒	๑		
รวมบริเวณขุขัน		๓	๑๕๖	๖	๔		

(54)

ค.

จำนวนโรงเรียน ทั้งนักเรียน อาจารย์ ผู้บำรุง

ในเมือง

ปี ร. ศ. ๑๒๐

เมือง	ตำบล	โรงเรียน	นักเรียน	อาจารย์	ผู้บำรุงหรือผู้จัดการ บ. จ.	หมายเหตุ
อุบลราชธานี	ปทุมปุลพิน	อุบลศึกษาคม	๑๘๐	๖	พระญาณรักขิต จ.	
		ศรีทอง	๕๐	๓	พระอริยกวี จ.	
		วาศักดิ์สุทิน	๓๕	๑	ของหลวง บ. จ.	
		หวีมุกุล	๔๐	๑	แม่หนู จ.	
		วัดเหล่า	๑๙	๑	ขุนประหัตก จ.	
	รวม	๕	๓๒๔	๑๒	๕	
	อุดร		๗๐	๓	พระครูอุดรคณะ จ.	
	ปทุมปุลพิน	บุรพามุกุล	๑๖๐	๔	พระปลัดหรุ่น จ.	
	พนา	อุดมวิทยาคม	๗๐	๓	พระครูพนาวิภาศ จ.	
	ชนะไชย	วัดใต้	๖๒	๓	พระครูชนะไชยคณานุศาสน์ จ.	
	หนุบุลย์	วัดกลาง	๓๐	๑	พระกำรุงธุระ จ.	
	ตระการ	วัดตระการ	๓๗	๑	หลวงวารีเนื่อะกิจการ จ.	
รวม		๑๑	๗๑๓	๒๗	๑๑	
ยะโสธร	ประสิม	ศาลากลาง	๒๘	๓	ขุนภักดีวรพล จ.	
	อุไทย	มหาชัยโสต	๖๖	๓	พระครูญาณวิสุทธิคุณ จ.	ลาสิกขาแล้ว
		วัดธาตุ	๓๘	๓	พระครูวิบูลย์ธรรมานุศาสน์ จ.	
รวม		๓	๙๒	๙	๓	
เขมราฐ	อุไทย	ไชยภูมิ	๖๓	๑	พระครูเขมรัฐบุรักษ์ จ.	
รวมบริเวณอุบล ฯ		๑๕	๘๖๘	๓๗	๑๕	

57

ที่ ๔๐๔/๗๔๑๙ กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๒๗ เดือน ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๓

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาวิชิตวงษวุฒิไกร ขอประทานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยได้รับรายงานพระศาสนดิลก เมื่อยังเป็นพระอ้วนบาเรียนโท เทียบ ๕ ประโยค ผู้ว่าการแทนเจ้าคณะมณฑลอีสาน ฉบับหนึ่ง ลงวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๓ ว่าการคณะในมณฑลนี้คงปรกติไว้ตามเดิม และได้จัดเพิ่มขึ้นใหม่บ้าง คือ บริเวณอุบล บริเวณร้อยเอ็ด. บริเวณขุขันธ์. ให้มีเจ้าคณะแขวงและเจ้าคณะหมวดขึ้น

การศึกษา เมื่อนับตามจำนวนโรงเรียนชั้นเก่า ๒๘ ตำบล จัดขึ้นใหม่ ๗ ตำบล รวม ๓๕ ตำบล การเล่าเรียนในปีศก ๑๒๒ นักเรียนเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อนทุกตำบล มีจำนวนนักเรียนที่เข้าสอบความรู้ ๔๔๙ นาย ได้ ๑๒๕ ตก ๓๒๔ นาย

การศาสนา ผู้มีบำเพ็ญทานรักษาศีลเจริญภาวนาฟังธรรมเทศนา และปฏิสังขรณ์ก่อสร้าง ก็ย่อมมีผู้ทำและประพฤติมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ฟังว่าจะมีแต่ความเจริญขึ้นไม่เกยถ่าคับ ความแจ้งอยู่ในสำเนารายงานซึ่งได้ถวายมาพร้อมกับหนังสือฉบับนี้ด้วยแล้ว

ถ้ามีโอกาสอันควร ขอฝ่าพระบาทได้โปรดนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท สุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

เจ้าพระยาวิชิตวงษวุฒิไกร

ป. ศ

(84)

(สำเนา)ที่ ๓๔/๒๐ รับวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ร.ศ.๑๒๓

ที่วัดสุปัฏน เมืองอุบลราชธานี

วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

พระมหาอ้วน ผู้ว่าการแทนเจ้าคณะมณฑลอีสาน ขอเจริญพร เจ้าคุณพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ

ด้วยอาตมภาพ แต่รับตราเสมาธรรมจักร์ ซึ่งดำเนินพระบรมราชโองการ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้เป็นผู้ว่าการแทนเจ้าคณะมณฑลชั่วคราวหนึ่งนั้น บัดนี้ได้จัดการในหน้าที่ตามสติกำลัง แบ่งให้เป็นหมวด ๆ ดังนี้

ที่ ๑ การคณะ

การปกครองในมณฑลนี้ คงปรกติอย่างพระญาณรักขิตจัดไว้ แต่ได้จัดขึ้นใหม่คือ บริเวณอุบล เมืองอุบลฯ ให้พระระกอง เจ้าอธิการบ้านบึงแก อำเภอธนะไชย เป็นอุปัชฌาย์ทั้งเป็นเจ้าคณะหมวดด้วย บริเวณร้อยเอ็ด เมืองสุวรรณภูมิ พระครูเมธินทร์ ซึ่งได้รับประทวนเป็นเจ้าคณะแขวงอำเภอเกษตร์ ถึงแก่มรณภาพแล้ว ให้พระสมุห์ทองดีเป็นผู้แทน. บริเวณขุขันธ์ เมืองขุขันธ์ ให้พระทิม เจ้าอธิการวัดบ้านปราสาท เป็นอุปัชฌาย์ทั้งเป็นเจ้าคณะหมวดด้วย เท่านี้

ที่ ๒ การศึกษา

ในมณฑลนี้รวมโรงเรียนเก่าใหม่ ๓๕ ตำบล แต่ได้รับบำรุงในศก ๑๒๒ นั้น บริเวณอุบล ๑๐ บริเวณร้อยเอ็ด ๑๒ บริเวณสุรินทร์ ๒ บริเวณขุขันธ์ ๓ บริเวณจำปาศักดิ์ ๑ รวม ๒๘ ตำบล ผู้จัดการและครู ได้รับบำรุงแล้ว ๒๗ คน

(๘๕)

๒

ส่วนโรงเรียนซึ่งจัดขึ้นใหม่ ในปลายศก ๑๒๒ และต้นศก ๑๒๓ นี้ ๕ ตำบล ในบริเวณอุบล เมืองอุบล ๆ ที่วัดสระแก้วภาษี อำเภอพิบูลย์มังสาหาร นามว่าพิบูลย์วิทยาเจริญ ๑ ที่วัดเขียงมณีบ้านเชือง อำเภอบริบูรณ์นิยม นามว่าสาโรชคุณราษฎร์ ๑ ในบริเวณร้อยเอ็ดเมืองร้อยเอ็ด ที่วัดสระทอง นามว่าสระทองวิทยาเกษม ๑ เมืองกมลาไสย ที่วัดบ้านเมืองไพร อำเภอเสลภูมิ นามว่าวิทยาบาล ๑ เมืองสุวรรณภูมิ ที่วัดคุ้มอำเภอพนมไพร นามว่าพนมไพรอุดมเวทย์ ๑ ผู้รักการและครูควรจะได้รับบำรุงใหม่ ๑๐กิ่ง โรงเรียนนอกบำรุงเมืองอุบล ที่รวมเร้าเมืองเก่า นามว่าวาสิกสถาน ๑ ที่คุก นามว่าทัณฑ์วิทยะศาลา ๑ ส่วนโรงเรียนที่เสื่อมเสียไปในปลายศก๑๒๒ นั้น บริเวณร้อยเอ็ด วัดสิงทองอำเภอเสลภูมิ แขวงเมืองกมลาไสย ๑ ตำบล เหลือจากนี้ดำรงอยู่ทุกสถานตามสังเกต ในต้นศก ๑๒๓ นักเรียนระส่ำระสายมาก เพราะเกิดทุพภิกขภัย ต่อมาปลายศกตลอดจนทุกวันนี้ นักเรียนเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อนทุกตำบล

ในศก ๑๒๒ อาตมภาพกับพระปลัดอ่ำ พระอันดับ ๒ สามเณร ๒ คฤหัสถ์ ๗ รวม ๑๓ เกวียน ๓ โค ๖ ม้า ๖ เป็นพาหนะออกตรวจสอบความรู้นักเรียนในหัวเมืองบริเวณอุบล และบริเวณร้อยเอ็ด แต่วันที่ ๒๘ มกราคม ๑๒๒ วันที่ ๑๗ มีนาคม ๑๒๒ กลับถึงวัดสุปัฏน์ ในระหว่างที่พักอยู่นั้นได้สอบความรู้นักเรียนที่เมืองอุบล ๆ และได้ปฏิสังขรณ์อุโบสถ ซึ่งเป็นสถานโรงเรียนอุบลวิทยาคมที่วัดสุปัฏน์ด้วย แต่บริเวณสุรินทร์และบริเวณขุขันธ์ ได้ให้พระมหารัตน์ไป ผเอิญเธออาพาธไปไม่ได้ ให้พระบุญครูโรงเรียนเมืองศีร์ษะเกษไปแทนตลอดทุกตำบล ใน ๒ บริเวณนั้นเธอได้ส่งรายงานมายังอาตมภาพแล้ว

ส่วนบริเวณจำปาศักดิ์ พระมหาแก้วประจำอยู่แล้ว ได้ส่งรายงานมายัง

(๙๖)

อาตมภาพแล้ว แต่ค่าบำรุงผู้รักการและครูและผู้มีความชอบเป็นจำนวนเงิน ๘๐๒ บาท และจำนวนนักเรียนที่สอบความรู้ ๔๔๙ คน ได้ ๑๒๕ ตก ๓๒๔ คน ดังมีบาญชีรายละเอียดไว้ข้างท้ายนี้

๓. การสาสนา.

ในมณฑลนี้บุคคนหวังประโยชน์ในชั่วนี้ชั่วหน้าแก่ตน และบำเพ็ญทานรักษาศีล ฟังธรรมเทศนาเจริญภาวนา เล่าเรียนเขียนอ่าน ก่อสร้างปฏิสังขรณ์ก็ย่อมมีผู้ประพฤติมากขึ้นกว่าแต่ก่อนทุกตำบล เพราะมีแบบแผนและผู้แนะนำให้เข้าใจมากกว่าเก่า

ที่ ๔ สรุป

รวมการทั้งสามนั้น ในมณฑลนี้ตามสังเกตดูเหมือนหันหน้าสู่ทางเจริญ เพราะเป็นรูปรอยมีฝั่งแดนไว้แล้วในการทั้งสามนั้น เห็นว่าการศึกษาเป็นปัจจัยแห่งการทั้งสอง เพราะฉะนั้นอาตมภาพตั้งใจฉลองพระเดชพระคุณในการศึกษาให้มากกว่าการอื่น แต่ที่จัดไว้แล้วก็เข้ารูปรอยมีฝั่งแดนคืออยู่ ถึงอย่างนั้นยังมีที่ติดครูบางแห่งไม่เข้าระเบียบ ถ้าจะหักเข้ามาอยู่ด้วยเห็นมีโทษ ๒ ประการคือ ขาดประโยชน์นักเรียน ๑ ลำบากด้วยอาหาร ๑ ถ้าจะไปฝึกสอนอยู่ในที่นั้น ๆ ก็เป็นไปไม่ได้ เหตุนี้อาตมภาพจึงตั้งใจจะให้มีครูอีกจำพวกหนึ่ง ไม่นิยมคฤหัสถ์บรรพชิต สุดแต่มีวุฒิเรียกว่าครูผู้ช่วย ให้เป็นผู้นำแบบแผนไปแนะนำครูและนักเรียนในตำบลนั้น ๆ พักอยู่ตำบลละ ๑๕ วันหรือเดือนหนึ่งเท่านั้น เมื่อสิ้นธุระแล้วให้กลับอุบลวิทยาคม เพื่อฝึกหัดคนต่อไป

อีกประการหนึ่ง สรรพการอันใดที่เป็นไปแล้วและเป็นไปอยู่ และจะเป็นไป ก็เพราะอาไศรยพระบรมเดชานุภาพ และพระอานุภาพแห่งพระเดชพระคุณ ข้าหลวงต่างพระองค์ ซึ่งทรงเป็นประธานในมณฑล ได้ตั้งใจว่าจะไม่ให้ถอยหลัง สรรพการที่ทำมานั้น ก็ย่อมเป็นวิถีทางบุญเขตรด้วย

ขอรับพระราชทาน ถวายส่วนพระราชกุศล เพราะฉะนั้น

ขอนำขึ้นเรียนเจ้าพระยาวิชิตวงษวุฒิไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการด้วย

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรด

ขอเจริญพร

(เซ็น) พระมหาอ้วน

ผู้ว่าการแทนเจ้าคณะมณฑล

(88) ปี. ท.
น. ส.

๕

บาญชี จำนวนนักเรียนที่เข้าสอบความรู้ได้และตก มณฑลอิสาน

จำนวนศก [illegible]

เมือง	นามโรงเรียน	จำนวนนักเรียนเข้าสอบ	หนังสือไทย ชั้น ๑ ได้	ตก	หนังสือไทย ชั้น ๒ ได้	ตก	บาลีไวยากรณ์ ได้	ตก	ธรรมบท ชั้น ๑ ได้	ตก	ชั้น ๒ ได้	ตก	ชั้น ๓ ได้	ตก	รวม ได้	ตก	หมายเหตุ
อุบล ฯ	ปริเวณอุบล ฯ																
	อุปลวิทยาคม	๔๙	–	๒๓	๓	๑๗	๓	–	๒	–	–	–	๑	–	๙	๔๐	
"	กาญจนานุกูล	๓๘	–	๒๗	–	๖	–	๑	–	–	–	–	–	–	–	๓๘	
"	พันธุ์สไมสร	๑๐	–	๙	–	๑	–	–	–	–	–	–	–	–	–	๑๐	
"	บุระนานุกูล	๙	–	๗	๒	–	–	–	–	–	–	–	–	–	๒	๗	
"	อุดมวิทยากร	๑๓	–	–	–	๑๒	๑	–	–	–	–	–	–	–	๑	๑๒	
"	วาลิกสถาน	๑๒	–	๙	๒	๑	–	–	–	–	–	–	–	–	๒	๑๐	
"	นารีนุกูล	๑๕	–	๑๑	๓	๑		–	–	–	–	–	–	–	๓	๑๒	
"	ราษฎรวิทยาเสริญ	๗	–	๒	–	๕	–	–	–	–	–	–	–	–	–	๙	
"	ชนเรียนเรืองฤทธิ์	๙	๑	๕	๒	๑	–	–	–	–	–	–	–	–	๓	๖	
ยโสธร	วัดธรรมหายโศก	๑๗	๓	๖	๒	๖	–	–	–	–	–	–	–	–	๕	๑๒	
"	วัดธาตุ	๑๐	๑	๘	–	๑	–	–	–	–	–	–	–	–	๑	๙	
	ปริเวณร้อยเอ็ด																
ร้อยเอ็ด	วัดบึง	๒๖	๘	๕	๙	๔	–	–	–	–	–	–	–	–	๑๗	๙	
"	วัดเหนือ	๑๐	–	๓	๑	๖	–	–	–	–	–	–	–	–	๑	๙	
"	วัดกลาง.รวัช	๙	–	๓	–	๖	–	–	–	–	–	–	–	–	–	๙	
สุวรรณภูมิ	วัดเหนือ	๑๗	๑	๙	๔	๓	–	–	–	–	–	–	–	–	๕	๑๒	
"	วัดกลาง	๘	–	๕	–	๓	–	–	–	–	–	–	–	–	–	๘	
กาฬสินธุ์	วัดเหนือ	๑๑	–	๕	–	๖	–	–	–	–	–	–	–	–	–	๑๑	
"	วัดกลาง	๑๖	๓	๗	–	๖	–	–	–	–	–	–	–	–	๓	๑๓	
"	วัดหอไตรย์	๑๐	–	๕	๑	๔	–	–	–	–	–	–	–	–	๑	๙	
สารคาม	วัดท่าแขก	๑๒	–	๑๐	๑	๑	–	–	–	–	–	–	–	–	๑	๑๑	
"	วัดนางใย	๔	–	–	๑	๓	–	–	–	–	–	–	–	–	๑	๓	
กมลาไสย	วัดเหนือ	๑๐	๑	๔	๒	๔	–	–	–	–	–	–	–	–	๒	๘	
"	วัดสิงห์ทอง.เสลภูมิ	๒๓	๒	๑๑	๒	๖	–	–	–	–	–	–	–	–	๔	๑๙	
	ปริเวณสุรินทร์และขุขัน																
สุรินทร์	วัดหรุมสุรินทร์	๑๔	–	–	๑๒	๒	–	–	–	–	–	–	–	–	๑๒	๒	
"	วัดบ้านนาสาม	๑๐	–	–	๙	๑	–	–	–	–	–	–	–	–	๙	๑	

๘๗

เมือง	นามโรงเรียน	จำนวนนักเรียนเข้าสอบ	หนังสือไทย ชั้น ๑ ได้	หนังสือไทย ชั้น ๑ ตก	หนังสือไทย ชั้น ๒ ได้	หนังสือไทย ชั้น ๒ ตก	บาลีไวยากรณ์ ได้	บาลีไวยากรณ์ ตก	ธรรมบท ชั้น ๑ ได้	ธรรมบท ชั้น ๑ ตก	ธรรมบท ชั้น ๒ ได้	ธรรมบท ชั้น ๒ ตก	ธรรมบท ชั้น ๓ ได้	ธรรมบท ชั้น ๓ ตก	รวม ได้	รวม ตก
ขุขัน	วัดเทพนิมิตร์	๗	–	–	๖	๑	–	–	–	–	–	–	–	–	๖	๑
"	วัดชันกนคร	๔	–	–	๓	๑	–	–	–	–	–	–	–	–	๓	๑
สระเกษ	วัดพระโต	๓๓	–	–	๒๑	๑๒	–	–	–	–	–	–	–		๒๑	๑๒
	บริเวณป่าศักดิ์															
ป่าศักดิ์	วัดมหามาตยาราม	๒๕	๖	๑๔	๑	๔	–	–	–	–	–	–	–	–	๗	๑๘
ร้อยเอ็ด	นักเรียนสมัค	๖	๑	๑	๑	๓	–	–	–	–	–	–	–	–	๒	๔
สุวรรณภูมิ	นักเรียนสมัค	๑๑	๔	๗	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	๔	๗
รวม	๒๙	๔๔๙	๓๐	๑๗๓	๘๘	๑๒๐	๔	๑	๒	–	–	–	๑	–	๑๒๕	๓๒๔

๙๐

วันที่ ๓ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓

รับวันที่ ๒๐ มกราคม ร.ศ. ๑๒๔

นาม เจ้าพระยา [illegible] ที่ [illegible] มาวันที่ ๒๐ มกราคม ร.ศ. ๑๒๔

ใจความ

ทูลถามการคณะการสาสนาและการศึกษา ซึ่งพระสาสนโสภณเที่ยวคณะมณฑลได้ไปจัดการในศก ๑๒๓

พระราชกระแส | หมายเหตุ

[illegible]

๑๒

๑๓๓๙/๒๔๗๘

กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๑๒ เดือนมกราคม ร.ศ. ๑๒๖

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร ขอประทาน

กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยได้รับรายงานพระสาสนศึกษเจ้าคณะมณฑลอิสาณ

ลงวันที่ ๒๘ ธันวาคมศกนี้ ว่าด้วยการคณะการพระสาสนาและการศึกษา

ซึ่งได้ตรวจจัดเมื่อศก ๑๒๕ มีความเลอียดแจ้งอยู่ในสำเนารายงาน

ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลเกล้า ฯ ถวายมาพร้อมด้วยหนังสือฉบับนี้แล้ว

ถ้ามีโอกาศอันควร ขอฝ่าพระบาทได้โปรดนำความขึ้นกราบ

บังคมทูลพระกรุณา ทราบฝ่าลอองธุลีพระบาท แล้วแต่จะทรงพระกรุณา

โปรดเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร

ก.ศ.
ที่:
137

วัดบรมนิวาส กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๘ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

พระสาสนดิลก เจ้าคณะมณฑลอิสาณ ขอเจริญพรมายัง เจ้าคุณพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ

ด้วยอาตมภาพได้จัดการคณะการสาสนาแลการศึกษา จำนวนศก ๑๒๕ ฉลองพระเดชพระคุณดังนี้.

การคณะ

ประเภทส่วนที่ได้จัดนั้น ได้ตั้งผู้ว่าที่เจ้าคณะเมือง ๒ รูป ว่าที่เจ้าคณะแขวง ๙ รูป รองแขวง ๙ รูป เจ้าคณะหมวด ๑๖ รูป

บริเวณอุบล

เมืองอุบล ฯ เดิม ๑๑ อำเภอรวมอำเภอปากมูลเข้าเปน ๑๒ อำเภอ ที่ได้จัดนั้นคือ

อำเภอมหาชนะไชย ได้ตั้งพระสถิตย์วัดหอก่อง เปนพระครูสถิตย์ ว่าที่เจ้าคณะแขวง (ผู้ถ่ายมรณภาพ)แลได้ตั้งเจ้าอธิการบุญมีวัดหัวดอน แลเจ้าอธิการอินทร์วัดหนองบอเปนรองแขวง

อำเภอพระการพืชผล ได้ตั้งเจ้าอธิการเหียนวัดจอมศรีเปนพระครูเหียน ว่าที่เจ้าคณะแขวง (เดิมอำเภอนี้รวมอำเภอเกษม)

อำเภออุตรูปลนิคม ได้ตั้งพระกิ่งวัดหลวงแลเจ้าอธิการทองวัดป่าใหญ่ เปนรองแขวง

อำเภอปจิมูปลนิคม ได้ตั้งพระคูณวัดกลางเปนรองแขวง

อำเภอทักษิณูปลนิคม ได้ตั้งพระพวงวัดป่าน้อยเปนรองแขวง

อำเภอปากมูล วัดมี ๑ สำนักสงฆ์มี ๑ พระสงฆ์ ๘ รูป สามเณร ๕ รูป

๒

ได้ตั้งเจ้าอธิการลีวัดปากดุงเปนเจ้าคณะหมวดทั้งเปนอุปัชฌาด้วย
(อำเภอนี้ได้จัดใหม่จะรวมที่ได้ต่าง)

เมืองเขมราฐ ๖ อำเภอที่ได้จัดนั้นคือ

อำเภอประจิม ได้ตั้งให้เจ้าอธิการแก้ววัดกุดเข้าปุ้น เปนพระครูแก้วว่าที่เจ้าคณะแขวง (แต่ก่อนพระครูผู้นี้ว่าที่เจ้าคณะเมืองกำกับ)

<u>บริเวณขุขันธ์</u>

เมืองขุขันธ์ ๓ อำเภอที่ได้จัดนั้นคือ

อำเภอขุขันธ์ ได้ตั้งพระวินัยธรเศียรวัดศาลาโรงสูงเปนว่าที่เจ้าคณะหมวดทั้งเปนอุปัชฌายด้วย

อำเภอกันทรารักษ์ ได้ตั้งเจ้าอธิการบังวัดสระแก้วเปนเจ้าคณะหมวดทั้งเปนอุปัชฌายด้วย

เมืองศรีษะเกษ ๔ อำเภอ ที่ได้จัดนั้นคือ

อำเภอกลาง ได้ตั้งเจ้าอธิการลอดวัดเหนือและเจ้าอธิการเกตุวัดกอนใหญ่เปนเจ้าคณะหมวดทั้งเปนอุปัชฌายด้วย

เมืองเดชอุดม เดิมมี ๓ อำเภอรวมอำเภอโดมประดิษฐ์กับอำเภอบัวเข้าเปน ๕ อำเภอ ที่ได้จัดนั้นคือ

อำเภอโดมประดิษฐ์ มีวัด ๑ มีสำนักสงฆ์ ๓ พระสงฆ์ ๒๓ รูป สามเณร ๒๐ รูป ได้ตั้งเจ้าอธิการสุภาวัดบัวระพาเปนเจ้าคณะหมวดทั้งเปนอุปัชฌายด้วย

อำเภอบัว มีแต่สำนักสงฆ์ ๗ ตำบล พระสงฆ์ ๑๗ รูป สามเณร ๑๖ รูป ได้ตั้งเจ้าอธิการสีลาวัดหนองเม็กเปนเจ้าคณะหมวดทั้งเปนอุปัชฌายด้วย

(อำเภอโดมประดิษฐ์อำเภอบัวทั้งสองนี้จัดใหม่จะรวมแขวงได

139

๔

อำเภอเสลภูมิใต้ ได้ตั้งเจ้าอธิการไพร วัดนาเมือง เปนรองแขวง

เมืองสุวรรณภูมิ ๖ อำเภอ ที่ได้จัดนั้นคือ อำเภอทักษิณ
ได้ตั้งพระวินัยธรรสีลา วัดกลาง เปนพระครูสีลา ว่าที่เจ้าคณะแขวง

อำเภออุดร ได้ตั้งเจ้าอธิการบุญมา วัดหนองคูณแลเจ้าอธิการเกน
วัดหนองบัวแลเจ้าอธิการพรม วัดจ่อย เปนเจ้าคณะหมวดตั้งเปนอุปัชฌายด้วย
ที่ได้จัดมานี้ เพราะผู้เก่าลาสิกขาบ้างมรณะภาพบ้าง

ประเภทส่วนการปกครองมีรูปเปนอยู่ดังนี้คือ

บริเวณอุบล

เมืองอุบล ๑๒ อำเภอ พระครูวิโรจรัตโนบลเปนที่สังฆะปาโมกข์

อำเภอบูรพุบลนิคม พระครูหนู วัดหลวง ว่าที่เจ้าคณะแขวง
มี ๗ หมวด ๗ อุปัชฌาย์ วัด ๘๓ สำนักสงฆ์ ๗ พระสงฆ์ ๑๙๙ สามเณร
๓๘๐ เด็ก ๒๑๐

อำเภอปจิมอุบลนิคม พระครูกันยา วัดกลาง ว่าที่เจ้าคณะแขวง
มี ๑๔ หมวด ๑๔ อุปัชฌาย์ วัด ๑๐๖ สำนักสงฆ์ ๑๗ พระสงฆ์ ๗๔๑ สามเณร
๕๒๐ เด็ก ๔๐๐

อำเภอทักษิณอุบลนิคม พระครูเสง วัดแจ้ง ว่าที่เจ้าคณะแขวง
มี ๕ หมวด ๕ อุปัชฌาย์ วัด ๖๖ สำนักสงฆ์ ๑๘ พระสงฆ์ ๓๓๑ สามเณร
๓๐๕ เด็ก ๑๐๔

อำเภออุตรุบลนิคม พระครูสิงห์ วัดประทุมวะโลย ว่าที่เจ้าคณะแขวง
มี ๘ หมวด ๘ อุปัชฌาย์ วัด ๘๘ สำนักสงฆ์ ๑๗ พระสงฆ์ ๔๘๒ สามเณร
๕๙๒ เด็ก ๒๖

อำเภอพิบูลย์มังษาหาร พระครูเสง วัดแจ้ง ว่าการแทน มี ๒ หมวด
๒ อุปัชฌาย์ วัด ๑๕ สำนักสงฆ์ ๑๐ พระสงฆ์ ๑๐๕ สามเณร ๑๙๕ เด็ก ๑๕

(141)

๕

อำเภอตระการพืชผล พระครูเหินวัดจอมศรีว่าที่เจ้าคณะแขวง มี ๓ หมวด ๓ อุปัชฌาย์ วัด ๒๙ สำนักสงฆ์ ๘ พระสงฆ์ ๒๐๕ สามเณร ๒๔๑ เด็ก ๑๓๓

อำเภอมหาชนะไชย์ พระครูสุดิษย์วัดหอก่องว่าที่เจ้าคณะแขวง มี ๘ หมวด ๘ อุปัชฌาย์ วัด ๔๘ สำนักสงฆ์ ๑๖ พระสงฆ์ ๒๕๙ สามเณร ๒๓๘ เด็ก ๒๐๐

อำเภอพนานิคม พระครูโอภาศธรรมภาณวัดพระเหลาเปนเจ้าคณะแขวง มี ๓ หมวด ๓ อุปัชฌาย์ วัด ๓๓ สำนักสงฆ์ ๖ พระสงฆ์ ๑๙๑ สามเณร ๒๔๐ เด็ก ๒๙

อำเภอเสนางคนิคม พระครูคงวัดกุดมะยังว่าที่เจ้าคณะแขวง มี ๒ หมวด ๒ อุปัชฌาย์ วัด ๑๐ สำนักสงฆ์ ๑๓ พระสงฆ์ ๖๑ สามเณร ๙๑ เด็ก ๓

อำเภอเกษมสีมา พระครูวันวัดสีบุญเรืองว่าที่เจ้าคณะแขวง มี ๓ หมวด ๓ อุปัชฌาย์วัด ๒๑ สำนักสงฆ์ ๕ พระสงฆ์ ๑๒๕ สามเณร ๑๕๖ เด็ก ๙๐

อำเภอชานุมาน พระครูครมวัดชานุมานว่าที่เจ้าคณะแขวง มี๑หมวด ๑ อุปัชฌาย์วัด ๓ สำนักสงฆ์ ๕ พระสงฆ์ ๒๕ สามเณร ๒๕ เด็ก ๑๐

อำเภอปากมูล พระครูวินัยธรรมพรหมวัดสุปัฏน์ ว่าการแทน มี ๑ หมวด ๑ อุปัชฌาย์วัด ๑ สำนักสงฆ์ ๑ พระสงฆ์ ๘ สามเณร ๕

ธรรมยุติกา ๑ หมวด ๒ อุปัชฌาย์ วัด ๑๖ สำนักสงฆ์ ๔ พระสงฆ์ ๒๐๓ สามเณร ๓๒ เด็ก ๔๐๕

รวม ๕๗ หมวด ๕๘ อุปัชฌาย์วัด ๔๙๙ สำนักสงฆ์ ๑๑๗ พระสงฆ์ ๑๒๒๙ สามเณร ๑๓๐๕ เด็ก ๑๙๑๖

142

๖

เมืองเขมราฐ ๖ อำเภอ พระครูลีวัดกลางว่าที่เจ้าคณะเมือง

อำเภออุทัย พระครูลีว่าการแทน มี ๓ หมวด ๓ อุปัชฌาย์วัด ๑๙ สำนักสงฆ์ ๗ พระสงฆ์ ๑๑๑ สามเณร ๑๔๐ เด็ก ๑๐

อำเภอโขงเจียม พระครูลีว่าการแทน มี ๑ หมวด ๑ อุปัชฌาย์ วัด ๒ สำนักสงฆ์ ๒ พระสงฆ์ ๑๕ สามเณร ๑๕

อำเภอประจิมและอำเภอคำเขื่อนแก้ว พระครูแก้ววัดกุดเข้าปุ้น ว่าที่เจ้าคณะแขวงมี ๖ หมวด ๖ อุปัชฌาย์ วัด ๒๒ สำนักสงฆ์ ๑๕ พระสงฆ์ ๑๖๑ สามเณร ๒๕๐ เด็ก ๑๖

อำเภออำนาจเจริญ พระครูคำวัดทุ่งว่าที่เจ้าคณะแขวง มี๗ หมวด ๗ อุปัชฌาย์วัด ๔๕ สำนักสงฆ์ ๑๔ พระสงฆ์ ๑๘๐ สามเณร ๓๒๓ เด็ก ๑๒๐

อำเภอวารินทร์ชำราบ พระครูลีว่าการแทน มี ๒ หมวด ๒ อุปัชฌาย์ วัด ๑๑ สำนักสงฆ์ ๕ พระสงฆ์ ๔๘ สามเณร ๘๐

รวม ๑๙ หมวด ๑๙ อุปัชฌาย์ วัด ๙๙ สำนักสงฆ์ ๔๓ พระสงฆ์ ๕๑๕ สามเณร ๘๐๘ เด็ก ๑๔๖

เมืองยโสธร ๒ อำเภอ พระครูจิตตระวีโสธนาจารย์เปนที่สังฆปาโมกข์

อำเภออุทัย พระครูเหลาวัดไตรภูมิ ว่าที่เจ้าคณะแขวงมี ๘ หมวด ๘ อุปัชฌาย์วัด ๔๙ สำนักสงฆ์ ๒๕ พระสงฆ์ ๓๑๔ สามเณร ๔๘๔ เด็ก ๙๓

อำเภอประจิม พระครูทองวัดป่าว่าที่เจ้าคณะแขวง มี ๔ หมวด ๔ อุปัชฌาย์วัด ๓๑ สำนักสงฆ์ ๒๑ พระสงฆ์ ๒๕๐ สามเณร ๓๓๗ เด็ก ๔๐

รวม ๑๒ หมวด ๑๒ อุปัชฌาย์วัด ๘๐ สำนักสงฆ์ ๔๖ พระสงฆ์ ๕๖๔ สามเณร ๘๒๑ เด็ก ๑๓๓

รวมบริเวณอุบล มี ๓ เมือง ๒๐ อำเภอ ๘๗ หมวด ๘๘ อุปัชฌาย์วัด ๖๗๘ สำนักสงฆ์ ๒๑๖ พระสงฆ์ ๔๓๐๘ สามเณร ๔๙๓๘

๑๓

อำเภอจตุรภักตร์ พระครูสอนวัดใต้ว่าที่เจ้าคณะแขวงมี ๔ หมวด ๔ อุปัชฌาย์ วัด ๗ สำนักสงฆ์ ๗๖ พระสงฆ์ ๖๒๔ สามเณร ๑๗๙ เด็ก ๒๙

รวม ๒๖ หมวด ๒๖ อุปัชฌาย์ วัด ๑๑๒ สำนักสงฆ์ ๑๖๑ พระสงฆ์ ๑๓๗๗ สามเณร ๑๒๕๒ เด็ก ๑๑๘

รวมบริเวณร้อยเอ็ด มี ๕ เมือง ๒๖ อำเภอหมวด ๑๒๓ อุปัชฌาย์ ๑๒๓ วัด ๔๗๔ สำนักสงฆ์ ๗๗๑ พระสงฆ์ ๖๒๙๕ สามเณร ๗๐๙๘ เด็ก ๙๒๕

รวมทั้งมณฑล บริเวณ ๔ เมือง ๑๓ อำเภอ ๖๕ หมวด ๒๖๔ อุปัชฌาย์ ๒๖๕ วัด ๑๗๖๕ สำนักสงฆ์ ๑๓๐๓ พระสงฆ์ ๑๓๓๙๕ สามเณร ๑๕๔๕๕ เด็ก ๓๗๒

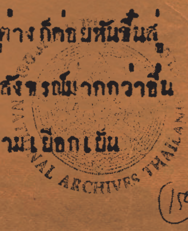
แต่ก่อนที่ยังไม่ทั่วถึง ศกนี้ได้ตลอดแล้ว

การศาสนา

กิริยาที่ประพฤติธรรมวินัย ก็ได้อุส่าห์รักษาตามสติกำลัง เมื่อไปตามาสู่หรือที่ประชุมใด ๆ ก็ได้เตือนเจ้าคณะทั้งหลายตลอดพระอุปัชฌาย์แลกรรมวาจาจารย์ในวิธีทำสังฆกรรมทั้งปวง ให้ต้องตามพุทธบัญญัติ ถึงการรับการให้บริขารก็ดี ก็ได้แนะนำบรรพชิตทายกให้รู้จักวัตถุที่ควรแก่วินยานุญาตด้วย

ทำการอุโบสถแลธรรมสวนะมาก แต่การอ่านศึกษาแลทำวิสาขะบูชาน้อย แลได้แจกหนังสือต่าง ๆ ราว ๑๐๐๐ เล่ม ที่เจ้าคุณพระญาณรักขิต วัดบรมนิวาสส่งไปให้

แม้ได้สังเกตสรรพกิจส่วนชอบซึ่งเปนไปอยู่ ดูต่างก็ค่อยหันขึ้นสู่ความเจริญโดยสำคัญ แต่การทานการก่อสร้างแลการปฏิสังขรณ์มากกว่าอื่น ที่เปนไปเช่นนี้ เพราะอาศรัยประชาราษฎร์ทั้งปวงมีความเยือกเย็น

(15)

๒

ด้วยเหตุเปนระหว่างอุดมด้วยธัญญาหารตามภูมิประเทศ แลเหตุเครื่องรบกวนน้อย จึงได้พากันมีความเบิกบานในทางสมาจาริยกิจพอสมควร

การศึกษา

ในศก ๑๒๕ นี้ ได้ตั้งโรงเรียนขึ้น ๒ ตำบล ที่วัดวารีชวลิต อำเภอวารินทร์เมืองเขมราฐ ๑ ตำบล มีนักเรียน ๓๕ คนได้ส่งนายจิตร์ไปเปนครู (จากอุบล) แลได้ย้ายพระผ้อมครูโรงเรียนวิบูลย์วิทยาเจริญไปช่วยพระอรรคราชพงษ์ภักดี นายอำเภอเปนผู้อุปการะในการบริโภคแลที่อยู่ของครู

ที่วัดประฌมเกษา เมืองกมลาไศย์ ๑ ตำบลมีนักเรียน ๒๔ คน พระครูทัศน์เปนครู พระราษฎรบริหารเปนหัวหน้าของราษฎรเกื้อกูลครูแลนักเรียนในส่วนการบริโภค

ทั้งมณฑล มีโรงเรียนรวมทั้งใหม่ ๒ แห่งนี้เปน ๓๐ ตำบล แลได้ตั้งชื่อโรงเรียน ๕ ตำบล คือเมืองศรีษะเกษ นามว่า ศิริศิลปสภา เมืองสุรินทร์นามว่า สุรวิทยาการ เมืองสุวรรณภูมินามว่า สุวรรณพิทย์ไพศาล เมืองมหาสารคามนามว่า สารวิทย์วิบูลย์ เมืองกาฬสินธุ์นามว่า สินธุพิทย์สภาค

จำนวนนักเรียนทั้งสิ้น ที่เข้าสอบไล่ได้แลตกนั้นดังนี้

บริเวณอุบล

เมืองอุบลมีโรงเรียน ๑๓ ตำบล

๑ อุบลวิทยาคม มีนักเรียน ๒๕๐ คน ชั้นมูลศึกษาเข้าสอบไล่ ๕๑ ได้ ๓๕ ตก ๑๖ ประถมศึกษาชั้น ๑ เข้าสอบไล่ ๓๙ ได้ ๒๒ ตก ๑๗ ชั้นสองเข้าสอบไล่ ๒๒ ได้ ๑๕ ตก ๗ ชั้น ๓ เข้าสอบไล่ ๒๓ ได้ ๑๑ ตก ๑๒

๙

ชั้นบาลีเวยากรณ์ เข้าสอบไล่ ๑๒ ได้ ๙ ตก ๓ ชั้นธรรมบท เข้าสอบไล่ ๔ ได้ ๓ ตก ๑ ชั้นมงคลทีปนี เข้าสอบไล่ ๒ ได้ ๒

๒ กาญจนานุกูล มีนักเรียน ๓๖ คน ชั้นมูลศึกษา เข้าสอบไล่ ๒๖ ได้ ๘ ตก ๑๘ ประถมศึกษา ชั้น ๑ เข้าสอบไล่ ๑๑ ได้๒ ตก ๙ ชั้น ๒ เข้าสอบไล่ ๗ ได้ ๒ ตก ๕ ชั้นบาลีเวยากรณ์ เข้าสอบไล่ ๗ ได้ ๔ ตก ๓ ชั้นธรรมบท เข้าสอบไล่ ๖ ได้ ๕ ตก ๑

๓ ล่างโศกเกษมศิลป์ มีนักเรียน ๘๔ คน ชั้นมูลศึกษา เข้าสอบไล่ ๑๕ ได้ ๑๒ ตก ๓ ประถมศึกษา ชั้น ๑ เข้าสอบไล่ ๑๔ ได้๑๑ ตก ๓ ชั้น ๒ เข้าสอบไล่ ๑๒ ได้ ๘ ตก ๔

๔ ศันธุณีโมสร มีนักเรียน ๖๐ คน ชั้นมูลศึกษาเข้าสอบไล่ ๑๓ ได้ ๗ ตก ๖ ประถมศึกษาชั้น ๑ เข้าสอบไล่ ๘ ได้ ๒ ตก ๖ ชั้น ๒ เข้าสอบไล่ ๒ ตกหมด

๕ บูรพานุกูล มีนักเรียน๕๔คน ชั้นมูลศึกษาเข้าสอบไล่ ๙ ได้ ๓ ตก ๖ ประถมศึกษาชั้น ๑ เข้าสอบไล่ ๓ ได้ ๒ ตก ๑

๖ นารีนุกูล มีนักเรียน ๕๖ คน ประถมศึกษาชั้น ๑ เข้าสอบไล่ ๘ ได้ ๔ ตก ๔

๗ วาสิกสถาน มีนักเรียน ๕๓ คน ชั้นมูลศึกษา เข้าสอบไล่ ๑๑ ได้ ๙ ตก ๒ ประถมศึกษา ชั้น ๑ เข้าสอบไล่ ๖ ได้ ๕ ตก ๑

๘ พาณิชยคุรุราษฎร์ มีนักเรียน ๓๐ คน ชั้นมูลศึกษา เข้าสอบไล่ ๙ ได้ ๗ ตก ๒

๙ อุดมวิทยากร มีนักเรียน ๗๙ คน ชั้นมูลศึกษา เข้าสอบไล่ ๑๖ ได้ ๑๐ ตก ๖ ประถมศึกษา ชั้น ๑ เข้าสอบไล่ ๖ ได้ ๖ ชั้น ๒ เข้าสอบไล่ ๗ ได้ ๕ ตก ๒

(152)

๑๖

๑๐ วิบูลวิทยาเจริญ มีนักเรียน ๙๓ คน ชั้นมูลศึกษาเข้าสอบไล่ ๒๘ ได้ ๑๐ ตก ๑๘ ประถมศึกษาชั้น ๑ เข้าสอบไล่ ๑๑ ได้ ๖ ตก ๕ ชั้น ๒ เข้าสอบไล่ ๗ ได้ ๔ ตก ๒ ชั้น ๓ เข้าสอบไล่ ๔ ได้ ๔

๑๑ ชนะไชยเรืองฤทธิ์ มีนักเรียน ๗๓ คน ชั้นมูลศึกษาเข้าสอบไล่ ๒๒ ได้ ๑๒ ตก ๑๐ ประถมศึกษา ชั้น ๑เข้าสอบไล่ ๗ ได้๔ ตก ๓ ชั้น ๒ เข้าสอบไล่ ๖ ได้ ๔ ตก ๒

๑๒ กระการพิทย์ผดุงผล มีนักเรียน ๗๙ คน ชั้นมูลศึกษาเข้าสอบไล่ ๒๒ ได้ ๑๐ ตก ๑๒ ประถมศึกษาชั้น ๑ เข้าสอบไล่ ๓ ได้ ๓ ชั้น ๒ เข้าสอบไล่ ๔ ได้ ๓ ตก ๑

๑๓ ราษฎร์วิทยาเจริญ มีนักเรียน ๓๐ คน ชั้นมูลศึกษาเข้าสอบไล่ ๘ ได้ ๔ ตก ๔

เมืองยโสธรมีโรงเรียน ๒ ตำบล

๑ ยโสธรวิทยาสาสน์ มีนักเรียน ๖๓ คน ชั้นมูลศึกษา เข้าสอบไล่ ๑๑ ได้ ๖ ตก ๕ ประถมศึกษาชั้น ๑ เข้าสอบไล่ ๗ ได้ ๖ ตก ๑ ชั้น ๒ เข้าสอบไล่ ๓ ได้ ๓

๒ มหาชาตุวิทยาสิทธิ์ มีนักเรียน ๕๗ คน ชั้นมูลศึกษาเข้าสอบไล่ ๖ ได้ ๓ ตก ๓ ประถมศึกษาชั้น ๑ เข้าสอบไล่ ๒ ได้ ๒ ชั้น ๒ เข้าสอบไล่ ๒ ได้ ๑ ตก ๑

เมืองเขมราฐมีโรงเรียน ๒ ตำบล

๑ อำนาจวิทยามัย มีนักเรียน ๓๙ คน ชั้นมูลศึกษาเข้าสอบไล่ ๑๔ ได้ ๘ ตก ๖

๒วารีชวลิต มีนักเรียน ๓๕ คน ไม่มีนักเรียนเข้าสอบไล่เพราะตั้งใหม่

ที่ ๔๑/๑๔๘๖

กระทรวงธรรมการ

วันที่ เดือน พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๙

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร ขอประทานกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยได้รับลิขิตพระสาสนดิลก เจ้าคณะมณฑลอิสาณ นำส่งรายงานตรวจการณะและการพระสาสนาในมณฑลอิสาณประจำศก ๑๒๘ ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลเกล้า ฯ ถวายมาพร้อมด้วยหนังสือฉบับนี้แล้ว

ถ้ามีโอกาสอันควร ขอฝ่าพระบาทได้โปรดนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณากราบเท่าธุลีพระบาท แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

เจ้าพระยาวิชิตวงษวุฒิไกร

ช. พ.

ทาน.

(180)

(สำเนา) ที่ ๑๕๖๐ (รับวันที่ ๑๖/๒/๒๙)

ที่ตำหนักวัดบวรนิเวศ

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๙

พระสาสนโสภณเจ้าคณะมณฑลอิสาณ เจริญพรมายังเจ้าคุณพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ

ด้วยรายงานจัดการคณะและการพระสาสนาจำนวนศก ๑๒๘ ขอยื่นต่อกระทรวงทีเดียว เพราะเวลานี้ได้เข้ามาที่กรุงเทพ ฯ แต่การศึกษาศกนี้เปนหน้าที่ของขุนรัฐชวนะพัฒน์ข้าหลวงธรรมการจัด

รายการส่วนคณะส่วนพระสาสนาซึ่งได้จัดให้เปนไปอยู่นั้นดังนี้

การคณะ

การนี้ได้จัดเปนหมวดเปนหมู่ไว้อย่างใดก็เปนอยู่อย่างเดิม ถึงฝ่ายพระราชอาณาจักรรวมหลายอำเภอให้เปนตำบลเดียวกันก็มีหลายแห่ง แต่ส่วนพุทธจักร์อำเภอที่มีเจ้าคณะแขวงปกครองอยู่แล้วก็ให้คงตำแหน่งอย่างเดิม เห็นว่าไม่ควรให้เจ้ากูวางมือเสีย—ต่อไปเมื่อควรจึงจะแก้ไข การนี้ได้ทูลหารือพระเดชพระคุณ ข้าหลวงต่างพระองค์แล้วก็ทรงเห็นว่าชอบ

ส่วนอำเภอหมวดวัด และสำนักสงฆ์ทั้งมณฑลมีจำนวนเท่าใดนั้นไม่แจ้งในนี้ เพราะได้ส่งรายงานศกก่อนแล้ว ถึงจำนวนภิกษุสามเณรก็จะไม่ปรากฏในนี้ เพราะได้ส่งทะเบียนบาญชีแล้ว

ส่วนที่จะจัดนั้นได้ตั้งเจ้าคณะแขวง ๑ รูป จังหวัดร้อยเอ็จ ๒ รูป จังหวัดขุขันธ์ ๑ รูป ตั้งเจ้าคณะหมวด ๒๐ รูป จังหวัดอุบล ๓ รูป จังหวัดร้อยเอ็จ ๑๔ รูป จังหวัดสุรินทร์ ๓ รูป เพราะผู้เก่ามรณะภาพบ้างลาสิกขาบ้าง โดยมากในอิสาณเจ้าคณะหมวดกับอุปัชฌาย์รูปเดียวกันที่วัดเช่นนี้ประสงค์ว่าการ

ปกครองสัทธิวิหาริกของตนเองสดวกในหน้าที่ และได้จัดผู้เถระที่ใคร่ธรรม ใคร่วินัยได้เป็นสังฆนายกไว้สำหรับเมืองสำหรับแขวง เพื่อระงับอธิกรณ์ และเลือกผู้ที่จะเป็นอุปัชฌาย์และกรรมวาจาจารย์ ที่ราษฎรเขาเลือกส่ง สังฆนายกต้องสอบภูมิรู้และอักขระสมัยก่อน เห็นควรแล้วจึงบอกเจ้าคณะมณฑล ถึงการอื่น ๆ ท่านเหล่านี้ก็ช่วย จัดสังฆนายกนี้ใช่อื่นคือตัวเจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง เจ้าคณะหมวดหรือรองแขวงฐานาธิการ รูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ควรก็เป็นสังฆนายกได้ แต่ไม่ให้ต่ำกว่า ๔ รูป การนี้ยังจัดไม่ทั่วถึง ต่อไปตั้งใจจะให้ตลอด

ส่วนอธิกรณ์ในมณฑลนี้นับว่าน้อย เพราะเจ้าคณะมณฑลไม่ค่อยได้ชำระถึงเกตนารยาทของภิกษุสามเณรผิดจากเดิมมาก อนาจารโดยความแกล้งน้อย โดยความไม่รู้มาก การคณะที่ได้จัดสนองพระเดชพระคุณเท่านี้

การพระศาสนา

ในศกนี้ได้จัดการพระศาสนามากกว่าที่เคยมาแล้ว วิธีที่จัดนั้นก็ตามหลักเดิม คือเมื่อก่อนเข้าพรรษาได้ประชุมเถรานุเถระทั้งคณะธรรมยุติและมหานิกาย ที่วัดสุปัฏน์ ได้ชี้แจงการขอขมาโทษซึ่งกันและกัน ตามจารีตเมื่อเข้าพรรษาแล้วหนึ่ง การสอบธรรมวินัยให้แก่ภิกษุสามเณรอุบาสกอุบาสิกาหนึ่ง ที่ประชุมก็ยินดีตกลงกัน และได้ชี้คุณการขอขมาโทษในที่ประชุมว่าการขอขมาโทษซึ่งกันและกันตามสมัยนั้นมีมาแต่ก่อน คงหมายให้เกิดสามัคคี เพราะสามัคคีเป็นเหตุแห่งความเจริญยิ่งในทุกสถาน สามัคคีจะงอกหรือดำรงค์ประการใดนั้น ต้องอาศัยเมตตา เพราะเมตตาเป็นคุณเครื่องเหนี่ยวธรรมอื่น ๆ มีกตัญญูกตเวทีเป็นต้น ให้ต้องรวมเป็นสามัคคีขึ้น และเป็นคุณเครื่องระงับอิสสา พยาบาทภัย และเวรเป็นต้นด้วย เหตุนั้นควรมีเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรม ด้วยคุณคือเมตตานี้เป็น

(๑๘๒)

ไปเสียงใดคุณคือกตัญญูกตเวทีก็เปนไปเสียงนั้น เพราะเมตตากายกรรม
และเมตตาวจีกรรมเปนคุณเครื่องแสดงกตเวที เมตตามโนกรรมเปนคุณ
เครื่องแสดงกตัญญู เมื่อคุณคือกตัญญูกตเวทีมีในหมู่ใดสามัคคีคงเปนผลสำเร็จ
ในหมู่นั้น เพราะฉะนั้นเหล่าสากยบุตรคือพวกเราทั้งหลาย ควรมีเมตตาใน
ตนทุกเมื่อเสียก่อนจึงแผ่ไปสู่ผู้อื่น และให้รู้จักผู้ที่จะแผ่เมตตาไปด้วย ท่าน
ทั้งหลายเหล่านั้นก็คือ ผู้ที่ได้ถนอมเลี้ยงดูมีบิดามารดาเปนต้นหนึ่ง ผู้ที่สั่งสอน
ให้รู้ดีและชั่วมีครูอาจารย์เปนต้นหนึ่ง ผู้ที่ปกครองให้ได้ความสุขสำราญมี
สมเด็จบรมธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้าเปนต้นหนึ่ง และที่อื่นจากนี้บรรดา
ยังข้องอยู่ในไตรภพก็ชื่อว่าเปนผู้เขตแห่งเมตตาที่จะหยั่งไปทั้งนั้น การขอสมา
+ที่เปน
โทษซึ่งกันและกันก็เปนพื้นแห่งคุณสมบัติดังกล่าวมาแล้วนั้น เพราะฉะนั้นการ
ขอสมาโทษซึ่งกันและกันในปีนี้ ต้องให้มีธรรมดาและพิเศษ ธรรมดานั้นทำ
คือทำเฉพาะหน้าอย่างที่เคยมาแล้ว แต่พิเศษนั้นคือทำอุทิศต่อผู้ที่ท่านมีคุณเนื่อง
ด้วยตน เปนอุปัชฌายอาจารย์หรือเปนผู้ปกครองดำรงชีพอยู่หรือหาชีพมิได้
ก็ตาม แต่อยู่ไกลเหลือวิสัยที่จะไปได้ วิธีที่จะทำนั้นเมื่อวันมาถึงแล้ว ก็
อธิฐานการเปนที่อาวาสของตน ๆ แล้วขอสมาโทษซึ่งกันและกันตามเคยก่อน
ภายหลังจึงพร้อมกันหันหน้าสู่ประธาน กราบแล้วนั่งพร้อมยกสักการะของตน ๆ
ขึ้นอุทิศบูชาพระรัตนไตรย์เสร็จแล้ว จึงนั่งโดยปรกตินิ่งอยู่ครู่หนึ่ง ต่างจะได้
อุทิศบูชามัยกุศลนี้ให้แก่ท่านทั้งนั้น ๆ ซึ่งเปนส่วนของใคร ๆ แล้วรวบสักการะ
เหล่านี้ ไว้เพื่อจะได้จุดบูชา เมื่อทำวัตรสวดมนต์ทุกวันไป และให้อุทิศ
บูชามัยกุศลนี้ไปอีก ภายหลังจะบอกไปให้ท่านทราบหรือไม่บอกก็ตามเปน
ส่วนชอบแล้ว

ส่วนธรรมยุติเมื่อทำที่วัดของตน ๆ เสร็จแล้ว ต้องนัดประชุมที่

(๑๘๓)

วัดศรีทองอีกวาระหนึ่ง เพื่อจะได้พร้อมกันอุทิศถวายแด่พระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหลวงวชิรญาณวโรรสซึ่งทรง+เป็นประธานในคณะนี้ อธิการขอขมาโทษ
ท่านสังฆรักขิตะผู้เถระแห่งธรรมยุติที่วัดศรีทองก็ดี ท่านธรรมปาละผู้เถระ
แห่งมหานิกายที่วัดป่าน้อยก็ดี ต้องนัดไปพร้อมกันทั้งสองแห่ง เมื่อขอขมาโทษ
เสร็จแล้วจะได้ฟังโอวาทของท่านทั่ว ๆ กัน และจะไม่เปนการลำบากแก่
ท่านด้วย เพราะเปนผู้มีพรรษา ๖๐ รวนจะถึงแล้วควรสงวน ด้วยว่าเปน
ผู้ทรงธรรมวินัยควรแก่ภูมีประเทศ ทั้งเปนที่เคารพของประชุมชนด้วย
เมื่อได้พรรณนามาเพียงนี้ที่ประชุมก็ยินดีจะทำตาม ครั้นถึงวันก็ได้ทำอย่าง
กล่าวมาแล้วนั้น การนี้ได้ทำกันแต่ในอุบล ต่อไปจะขยายให้กว้าง และ
ได้ชี้การสอนและการเรียนธรรมวินัยในที่ประชุมว่า ผู้สอนควรมีเมตตา
ที่ตนก่อนแล้วจึงตั้งใจสงเคราะห์ศิษย์จริง ไม่หวังอันใดก็ชื่อว่าแสดงกตัญญู
กตเวทีต่อครูอาจารย์ของตน และผู้ออกแบบแผนตั้งแบบแผนนั้นด้วย ถ้าสรุป
ความก็คือแสดงต่อพระพุทธศาสนาพระมหากระษัตริย์ ซึ่งทรงพระคุณอันล้น
พ้นทั้งถิ่นถานบ้านเมืองด้วย ส่วนผู้เรียนก็ควรมีเมตตาที่ตนก่อน แล้วตั้งใจ
เพียรก้าวไปสู่คุณเบื้องบนเปนนิจไม่มุ่งต่ออามิสอันใด ก็ชื่อว่าแสดงกตัญญู
กตเวทีในที่ทั้งปวงเหมือนผู้สอน เมื่อคุณคือฉันทะตรงกันทั้ง ๒ ฝ่าย เช่นนี้
ความเจริญไหนเลยจะเมินพวกเราเสีย เมื่อได้กล่าวมาเพียงนี้ที่ประชุม
ก็ยินดีจะทำตามอีก ภายหลังเจ้าพรรษาเสร็จกิจขอขมาโทษซึ่งกันและกัน
แล้วได้ตั้งหลักสูตรขึ้นสอนกันจัดเปนสามชั้น วินัยคำแปลหรือบุพพสิกขาสวรรณ
นาหนึ่ง นวโกวาทหนึ่ง สามเณรานุสิกขาหนึ่ง ส่วนธรรมก็พอควรแก่ชั้น
นั้น ๆ ต่างจังหวัดต่างแขวงก็ได้แจ้งเหตุนี้ไปยังเจ้าคณะด้วย ในอุบลได้
จัดสถานสอนขึ้นห้าแห่งคณะธรรมยุติ ๔ สภา คือวัดสุปัฏน์ให้พระมหาเสม

184

พระปลัด (ทัศน์) สอนชั้นสูง ให้พระใบฎีกา (ทอง) พระบุญสอนชั้นกลาง
ให้พระศรี พระจันทร์ พระเปลี่ยนสอนชั้นต่ำ วัดศรีทองให้พระมหาผา
พระปลัด (สุ้ย) พระวินัยธรรม (ปุ้ย) เปนผู้สอนวัดไชยมงคล รวมวัดสุทัศน์
วิหาร ให้พระวินัยธรรม (พรหม) พระสมุห์ (โสม) เปนผู้สอน วัดใต้เทิง
วัดเลียบ วัดบูรพา วัดกุรุรัตน์ รวมสำนักสงฆ์สุรินทร์จันทริกาวาส ให้พระม่วง
พระเสียงเปนผู้สอน คณะมหานิกาย ๑ สภาทั้ง ๑๔ วัด ในอุบลรวมวัดทุ่งศรี
เมือง ให้พระครูวิโรจน์รัตโนบลเปนผู้จัดการสอน เจ้าคณะมณฑลเปนผู้ออก
ปัญหาและตรวจด้วย วิธีสอนเปน ๒ อย่าง (๑) ป้ายข้อปัญหาในกระดานดำ
ให้ตอบ เมื่อแล้วครูตรวจในคณะนั้น (ธรรมยุติ) (๒) เขียนข้อปัญหาส่งไป
ตามวัด เมื่อตอบแล้วจึงส่งคืนมาให้ตรวจ (มหานิกาย) แต่ผู้เรียนมีพรรษา
ตรากว่าห้า ถ้าแต่ห้าขึ้นไปตามชอบใจไม่ให้เรียน แต่ต้องให้เปนผู้สอน

ส่วนอุบาสกอุบาสิกาก็ได้คัดข้อศีลข้อธรรมตามภูมิ ให้เจ้าคณะ
หรืออธิการแจกให้ท่องบ่น เพื่อจะให้จำหัวข้อได้แล้วออกปัญหาแจกให้คิดก่อน
เมื่อมาฟังธรรมในวันอุโบสถหรือวันอื่น ๆ ที่มีโอกาศจึงถามให้ตอบปากเปล่า
อย่างนี้ก็ได้ทำบ้างที่อุบล ถึงต่างจังหวัดต่างแขวงก็ได้เขียนส่งให้เจ้าคณะ
เปนผู้แนะนำอย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น และได้นัดไปว่าถ้าเจ้าคณะมณฑล
หรือผู้แทนเจ้าคณะมณฑลออกไปจะได้สอบถามตามส่วนที่ควร การที่ทำเช่นนี้
เพราะได้สังเกตอุบาสกอุบาสิกชาวอีสานเปนผู้ยินดีในการฟังธรรมมากอยู่
หากไม่ค่อยเปนชิ้นเปนอัน เหตุนี้จึงได้เกณฑ์ ๆ ลองดู เมื่อรวมออกพรรษา
ได้ตั้งวิธีสอบไล่ธรรมวินัยให้แก่ภิกษุสามเณรที่โรงเรียนอุบลวิทยาคมวัดสุปัฏน์
พระเดชพระคุณเจ้าหลวงต่างพระองค์ทรงโปรดให้พระภิรมย์ราชา ปลัดมณฑล
และขุน [illegible]วนะพัฒน์ข้าหลวงธรรมการ ไปสู่ประชุมในการนี้ด้วย ผู้สอบ

ได้เจ้าคณะมณฑลได้ให้รางวัลส่วนตัวตลอดทุกคนทุกชั้นด้วย ทุกรูปซึ่งเป็น
ภิกษุที่สอบได้ชั้นสูง พระเดชพระคุณ ข้าหลวงต่างพระองค์ทรงโปรด
ให้ภิกษุในการที่ทรงอุทิศพระกุศล ถวายแด่พระบาทสมเด็จ พระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวในวันมหาปวารณาด้วย เมื่อ[redacted]ในอุบลดังกล่าวมานั้นเสร็จ
แล้ว เจ้าคณะมณฑลกับพระมหาเสนออกไปจัดการสอบไล่ธรรมวินัย ตามท้อง
ที่อำเภอบูรพาอุบลและอำเภอพิบูล เมื่อกลับอุบลแล้วจึงได้แต่งพระมหารัตน์
และพระมหาผา แยกกันออกไปจัดตามท้องที่จังหวัดอุบล ส่วนที่เหลือจาก
สองอำเภอนั้น และได้แต่งพระปลัด(ทัศน์) ไปจัดการเช่นนั้น ที่จังหวัด
ร้อยเอ็ด ส่วนเจ้าคณะมณฑลกับพระมหาเสน ได้ขออนุญาตพาภิกษุสามเณร
ซึ่งเป็นนักเรียนบาลีภาษา ๑๒ รูป ชั้นที่ปี ๔ ชั้นธรรมบท ๘ เข้ามา
กรุงเทพ ฯ เพื่อฝากให้เล่าเรียน ทั้งมีประสงค์หนังสือธรรมวินัยและอยาก
ทราบความเปลี่ยนแปลงการงานตามยุคตามคราวในกรุงเทพ ฯ ด้วย
เพราะอยู่นอกนานเป็นเดือน และเมื่อจากอุบลเข้ามาได้ผ่านจังหวัดขุขันธ์
และจังหวัดสุรินทร์มาตำบลใด มีกิจควรทำก็ได้จัดและได้ประชุมที่วัดชุมพล
ในการสอบความรู้นักเรียนหนังสือไทย ช่วยหม่อมเจ้านิสากร ข้าหลวง
สุรินทร์ด้วย แต่การสอบธรรมวินัย ๒ จังหวัดนี้เจ้าคณะขอทุเลาจริงอยู่
๒ จังหวัดนี้ผู้จัดลำบาก เพราะรู้จักภาษากันน้อย เมื่อเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ
พักวัดบรมนิวาส แล้วได้รับรายงานของท่านทั้งสามที่ได้แต่งให้ไปจัดตาม
ท้องที่ดังกล่าวมาแล้วนั้น รายงานของพระมหารัตน์ พระมหาผามีแต่การ
พระศาสนา ส่วนของพระปลัด(ทัศน์) การคณะมีบ้างคือได้พร้อมเจ้าคณะ
เมือง เลือกเจ้าคณะแขวง เจ้าคณะหมวดขึ้นแทนที่ว่าง แล้วบอกมายัง
เจ้าคณะมณฑล ดังที่กล่าวในการคณะตอนต้นนั้น ท่านทั้งสามที่แต่งให้ไปจัดการ

86

จัดงานเรียบร้อยดีเปนการเปนงาน และจำนวนภิกษุสามเณรที่สอบธรรมวินัยทั้งส่วน ที่ตาจัดและบอกมาใหม่นั้นมีแจ้งดังนี้

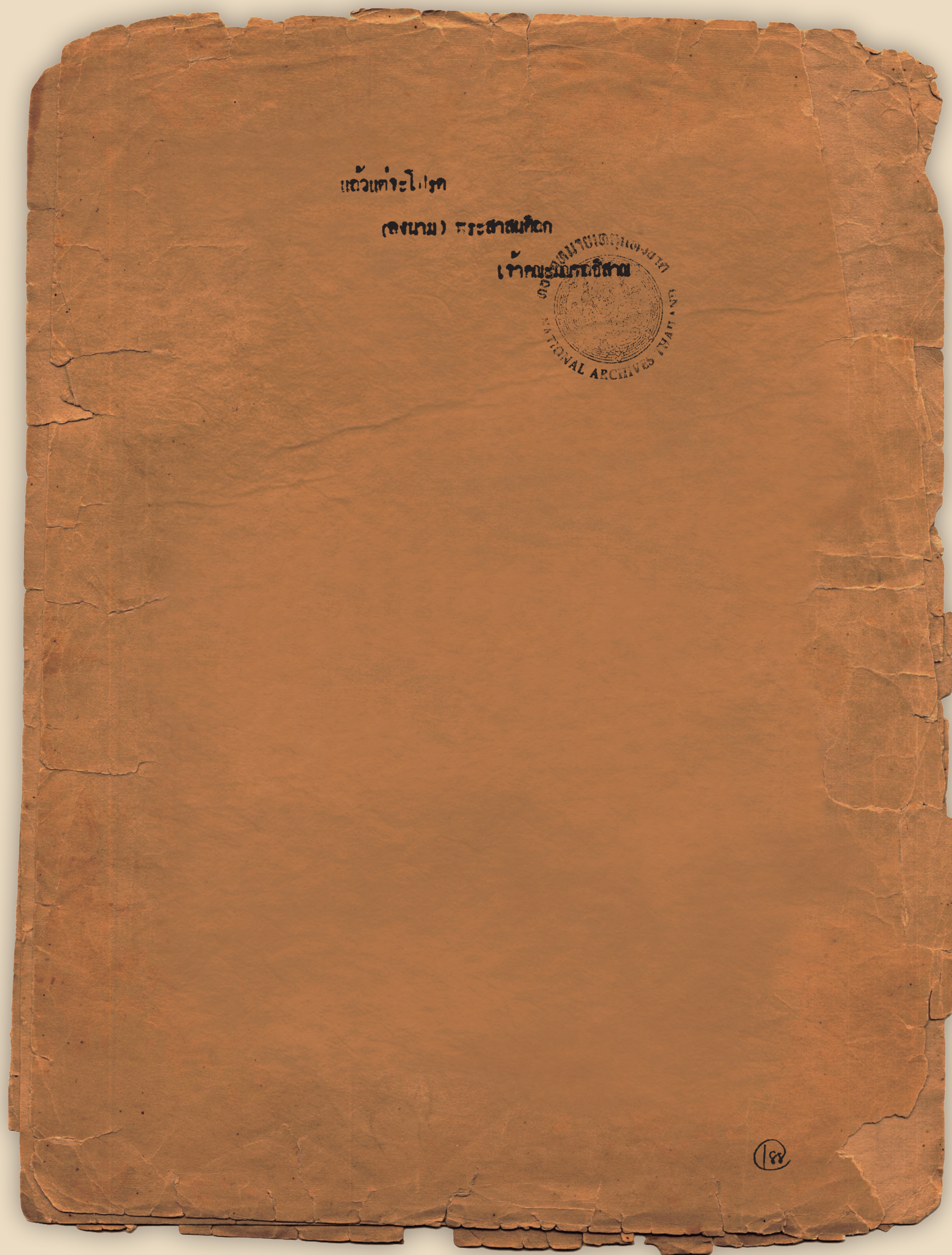
จังหวัดอุบล	เข้า	ได้	ตก
ภิกษุ	๕๗๗	๒๖๗	๓๑๐
สามเณร	๘๑๒	๔๓๘	๓๗๔
จังหวัดชัยเจ้า			
ภิกษุ	๖๕	๔๔	๒๐
สามเณร	๔๙	๔๓	๖
รวมทั้งสิ้น	๑๕๐๓	๗๙๒	๗๑๐

การสอนและการสอบซึ่งธรรมวินัยนี้ เว้นในอุบลแล้ว มีแต่ชั้นนวโกวาท และสามเณรานุสิกขาที่ได้จัดการนี้ขึ้น มีผู้นิยมดีโดยมาก ทั้งชาววัดและชาวบ้าน ถ้าเปนเช่นนี้คงเจริญโดยลำดับ

ส่วนทำวิสาขะบูชามาฆะบูชา และทำสังฆกรรมธรรมสวนะนั้นไม่มีไม่มี เพราะได้สั่งพร้อมทะเปนพยาฎีแล้ว ที่ได้จัดฉลองพระเดชพระคุณมาได้เพียงนี้ เพราะอาศัยพระบรมเดชานุภาพ และพระอานุภาพ แห่งพระเดชพระคุณ ข้าหลวงต่างพระองค์ฝากให้เปนไป อาตมภาพขอพระราชทานถวายพระราชกุศล แด่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ และพระกุศลด้วย เหตุนี้ขอได้นำขึ้นเสนอ เจ้าพระวิชิตวงษ์วุฒิไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการด้วย

187

แล้วแต่จะโปรด

(ลงนาม) พระศาสนดิลก

เจ้าคณะมณฑลอิสาณ

๑๔

ผู้รับ [illegible] ผู้เขียน [illegible]

ผู้ตรวจ [illegible] ผู้คัด

ที่ ๑๗/๒๗๑

วันที่ ๒๘ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เรียนเจ้าพระยาวิชิตวงษวุฒิไกร

ได้รับหนังสือเจ้าคุณที่ ๘๐/๑๒๖๙ ลงวันที่ ๒๖ เดือนนี้ ส่งสำเนาลิขิตพระสาสนดิลก [illegible] รายงานตรวจจัดการพระศาสนา [illegible] ประจำศก ๑๒๘ มานั้น ได้นำ [illegible] ทูลเกล้าฯ ถวาย [illegible] ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว

หนังสือ กรมราชเลขานุการ

หมายเลขที่ ๑๗/๒๗๑ ส.

เรียนเจ้าพระยาวิชิตวงษวุฒิไกร

[illegible]

ผู้มีชื่อในท้ายหนังสือนี้ [illegible] ได้รับไว้แต่วันที่ [illegible]

๑๗

อุบลราชธานี
ศรีวนาลัย

คณะผู้จัดทำ อุบลราชธานีศรีวนาลัย

ผู้จัดทำ	วัดสัมพันธวงศาราม
บรรณาธิการที่ปรึกษา	พระพรหมมุนี (สุชิน อคฺคชิโน) พระราชธรรมโกศล (สวัสดิ์ ทสฺสนีโย) พระวินัยมุนี (ไพฑูรย์ เมตฺตจิตฺโต)
กำหนดเนื้อหาและรูปแบบ	พระโสภณคณาภรณ์ (สมจิตต์ อภิจิตฺโต)
ที่ปรึกษาวิชาการ	รองศาสตราจารย์สุเชาวน์ พลอยชุม
ผู้เขียนและบรรณาธิการ	รองศาสตราจารย์ ดร. ศานติ ภักดีคำ ภาคีสมาชิก สำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสภา
กองบรรณาธิการ	ผู้ช่วยศาสตราจารย์นวรัตน์ ภักดีคำ อิสรกุล คงธนะ
เอื้อเฟื้อภาพ	เชาวนี เหล็กกล้า ภัณฑารักษ์ชำนาญการ หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
ISBN	978-616-485-624-0

ออกแบบและจัดพิมพ์โดย
ฝ่าย Amarin Publishing Services
บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
๓๗๖ ถนนชัยพฤกษ์ แขวงตลิ่งชัน เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐
โทรศัพท์ ๐-๒๔๒๒-๙๐๐๐ ต่อ ๑๒๐๐, ๑๒๑๓
โทรสาร ๐-๒๔๒๒-๙๐๙๑ E-mail: aprint@amarin.co.th

แยกสีและพิมพ์ที่
สายธุรกิจโรงพิมพ์ บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
๓๗๖ ถนนชัยพฤกษ์ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐
โทรศัพท์ ๐-๒๔๒๒-๒๗๔๒, ๐-๒๘๘๒-๑๐๑๐
โทรสาร ๐-๒๔๓๓-๒๗๔๒, ๐-๒๔๓๔-๑๓๘๕

หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ
สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร)